

SOÚ

Otcové, matky a porozvodová péče o děti

Radka Dudová, Šárka Hastrmanová

Tuto práci recenzovali:
Mgr. Jana Chaloupková
Mgr. Ivan Chorvát, CSc.

Tento text vznikl v rámci projektu „Rodičovství po partnerském rozchodu – rodičovské role a identity rozvedených matek a otců“, podpořeného grantem Grantové agentury Akademie věd ČR, id. kód KJB700280503. Publikace byla vydána za podpory Výzkumného záměru Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“, č. AV0Z70280505.

Obsah

Abstrakt	7
Abstract	8
Abstraktum	9
Úvod (Radka Dudová)	11
1. Rozvod a konstrukce „neúplné“ rodiny (Radka Dudová)	15
1.1. Rozvod, osamělé matky a neúplné rodiny v současném veřejném diskurzu	15
1.2. Rozdílné důsledky rozchodu pro muže a ženy	16
1.3. Ekonomické dopady rozchodu na rodiny s dětmi v ČR	17
1.4. Výchovné souvislosti rodičovského rozchodu	19
2. Rozvod a otcovství v České republice (Radka Dudová)	20
2.1. Živitel jako jeden z hlavních repertoárů otcovství	21
2.1.1. Rozchod a repertoár živatele	22
2.1.2. Dvě roviny finančního přispívání	23
2.1.3. Otcové jako „živitelé“ po rozchodu	25
2.2. Otec jako pečovatel	27
2.2.1. Pečovatel po rozchodu	28
2.2.2. Jak otcové pečují	29
2.3. Otec jako blízký dítěte	33
2.3.1. Blízkost po rozchodu	34
2.3.2. Otcové a konstrukce blízkosti po rozchodu	35
2.4. Rozvod a ztráta moci	38
3. Mateřství po partnerském rozchodu (Radka Dudová)	41
3.1. Být hlavou „neúplné“ rodiny	41
3.2. Ekonomické zajištění rodin rozvedených matek	45
3.2.1. Ekonomické nároky domácností rozvedených matek	47
3.2.2. Příjmy domácností rozvedených matek	49
3.2.3. Otec jako živitel po rozchodu z pohledu matek	53
3.3. Mateřství po rozvodu	56
3.3.1. Výchova	57
3.3.2. Dobrá matka	61

3.4. A co otcové?	62
3.5. Gatekeeping?	64
3.6. Rozvod jako osvobození a ztráta	69
4. Porozvodové rodičovství v české legislativě (Radka Dudová ve spolupráci s Terezou Dudovou)	72
4.1. Kritéria pro rozhodování soudu o svěřeni dítěte do výchovy	73
4.2. Společná a střídavá péče	74
4.2.1. Společná výchova	74
4.2.2. Střídavá výchova	75
4.3. Úprava styku s dítětem	76
4.3.1. Výkon rozhodnutí o úpravě styku s nezletilým dítětem	78
4.4. Výživné	79
4.4.1. Rozsah vyživovací povinnosti	81
4.4.2. Řízení o výživném	82
4.4.3. Vymáhání výživného	83
5. Pohled expertů – co říkají advokáti, soudci a soudních znalci o problematice porozvodového rodičovství (Šárka Hastrmanová)	87
5.1. Fakta o přidělování dětí do výhradní péče	87
5.2. Co ovlivňuje šanci na svěřeni dítěte do péče	89
5.3. Co je „zájem dítěte“?	92
5.4. Vyhrocené případy rozvodových a porozvodových sporů	92
5.5. Hodnocení společné a střídavé péče	94
5.6. Role mediační služby a advokátů v rozvodových řízeních	96
5.7. Problémy rodičů po rozvodu z pohledu expertů	97
5.8. Výživné z pohledu expertů	98
Závěr (Radka Dudová)	101
Literatura	107
Příloha: Seznam komunikačních partnerů a partnerek (otcové a matky)	111
Shrnutí	121
Summary	123
Zusammenfassung	125
O autorkách	129

Otcové, matky a porozvodová péče o děti

Radka Dudová, Šárka Hastrmanová

Abstrakt

Realita porozvodového rodičovství se skládá se střípků mnoha subjektivních realit, z nichž každá je vlastní různému typu aktérů. Tato publikace má za cíl položit vedle sebe různé verze vidění reality rodičovství a péče o děti po rozchodu či rozvodu rodičovského páru a ukázat tak mnohavrstevnou povahu tohoto významného společenského fenoménu. Nejprve uvádí čtenáře do problematiky porozvodového mateřství a otcovství, nastiňuje hlavní problémy, se kterými se muži a ženy jako rodiče po rozchodu či rozvodu potýkají, a představuje polohy, v jakých se o rozvodu, rodičovství po rozvodu a o neúplných rodinách hovoří ve veřejném diskurzu. Dále jsou představeny výsledky dvou kvalitativních výzkumů, z nichž první se týká otcovství a druhý mateřství po partnerském rozchodu. V problematice porozvodového otcovství je pozornost zaměřena na tři důležité repertoáry či rozměry otcovské role: repertoár otce jako živitele, repertoár otce jako pečovatele a repertoár otce jako blízkého dítěte; a na otázku ztráty mocenské kontroly muže nad bývalou rodinou. Kapitola věnovaná mateřství analyzuje hlavní problémy, se kterými se matky po rozvodu setkávají: konstrukci své rodiny jako rodiny „neúplné“, ekonomické zajištění a výdělečnou práci, mateřství a výchovu a konečně podíl bývalých partnerů na rodičovské zodpovědnosti. V další části je představen legislativní rámec rozhodování o porozvodové výchově a úpravě poměrů rodičů k nezletilým dětem. Jsou zde popsána jednotlivá právní ustanovení a diskutovány hlavní problematické stránky těchto úprav. Poté jsou shrnuty výsledky kvalitativní sondy mezi experty, zabývajícími se rozhodováním v případech týkajících se porozvodového uspořádání výchovy. Jejich výpovědi potvrzují, že největší podíl porozvodových uspořádání výchovy je vlastně prodloužením stavu, který existoval již před rozvodem, kdy o děti osobně pečovala převážně matka. Závěrem jsou problematizovány některé běžně sdílené mýty, které porozvodové rodičovství provázejí.

Klíčová slova

rodičovství po rozvodu, rozvod, mateřství, otcovství, porozvodová úprava poměrů rodičů k dětem, neúplná rodina, svěřování do výchovy, výživné

Fathers, Mothers and Caring for Children after Divorce

Radka Dudová, Šárka Hastrmanová

Abstract

Parenthood after divorce is a reality that conceals multiple individual subjective realities, each of which is typical for a different type of actor. The objective of this publication is to contrast different ways of looking at the reality of parenting and child care after divorce or separation and show how multifaceted this important social phenomenon truly is. The study begins by introducing readers to the subject of post-divorce motherhood and fatherhood, the main problems that men and women are faced with as parents after divorce, and the ways in which divorce, post-divorce parenting, and 'incomplete' families are discussed in public discourse. The authors also present the results of two qualitative studies, the first of which is about fatherhood and the second about motherhood after divorce. With regard to the issue of fatherhood after divorce, attention is focused on three important repertoires or dimensions of the paternal role – the repertoire of father as breadwinner, the repertoire of father as caregiver, and the repertoire of father as the child's friend – and on the issue of the loss of control over the family experienced by men after divorce. The chapter on motherhood analyses the main problems that mothers encounter after divorce: the notion of their family as 'incomplete', economic security and employment, motherhood and bringing up children, and the role of the former partner in parental responsibilities. It then presents the existing legislation pertaining to decisions about child care and custody after divorce and governing parent-child relationships after divorce in the case of children who are minors. Individual legal provisions are discussed along with the more contentious aspects of these provisions. The authors then summarise the results of a qualitative survey conducted among experts that specialise in taking decisions in cases dealing with the post-divorce terms of child care and custody. Their statements indicate that in the vast majority of cases the terms of child care after divorce are actually a continuation of the state of affairs before the divorce, when it was the mother who mainly looked after the children. In the conclusion, the authors question some widespread myths associated with parenthood after divorce.

Keywords

Parenthood after divorce, divorce, motherhood, fatherhood, legal provisions regulating parent-child relationships after divorce, incomplete/lone-parent family, child custody, alimony

Väter, Mütter und Kinderfürsorge nach der Scheidung

Radka Dudová, Šárka Hastrmanová

Abstraktum

Die Realität der Elternschaft nach Trennung setzt sich zusammen aus Splintern vieler subjektiver Realitäten, die den jeweiligen Akteuren eigen sind. Diese Publikation hat das Ziel, verschiedene Sichtweisen der Realität der Elternschaft und Kinderfürsorge nach Trennung oder Scheidung des Elternpaares nebeneinanderzustellen und so den vielschichtigen Charakter dieses bedeutenden gesellschaftlichen Phänomens aufzuzeigen. Am Anfang steht eine Einführung in die Problematik der Mutter- und Vaterschaft nach der Scheidung; es werden die wichtigsten Probleme aufgezeigt, auf die Männer und Frauen nach Scheidung oder Trennung stoßen sowie die Ebenen, in denen in der öffentlichen Diskussion über Scheidung, Elternschaft nach der Scheidung und unvollständige Familien gesprochen wird. Des Weiteren werden die Ergebnisse zweier qualitativer Untersuchungen vorgestellt, die jeweils die Vater- bzw. die Mutterschaft nach Trennung der Partnerschaft betreffen. Bezüglich der Problematik der Vaterschaft nach einer Scheidung wird besondere Aufmerksamkeit auf drei wichtige Dimensionen der Vaterrolle gelenkt: der Vater als Ernährer, der Vater in seiner Fürsorge und der Vater als eine dem Kind nahe stehende Person; des Weiteren wird auch die Frage des Kontroll- und Machtverlustes des Mannes gegenüber seiner ehemaligen Familie erörtert. Das der Mutterschaft gewidmete Kapitel befasst sich mit den Hauptproblemen, auf die Mütter nach der Scheidung stoßen: die Konstruktion der eigenen Familie als „unvollständiger“ Familie, wirtschaftliche Absicherung und Erwerbstätigkeit, Mutterschaft und Erziehung sowie schließlich auch der Anteil der ehemaligen Partner an der elterlichen Verantwortung. Danach wird der gesetzliche Rahmen des Sorgerechts und der Regelung der Beziehungen zwischen Eltern und minderjährigen Kindern nach der Scheidung vorgestellt. Hierbei werden die einzelnen gesetzlichen Bestimmungen und die mit diesen zusammenhängenden Hauptprobleme erläutert. Gleichfalls werden die Ergebnisse qualitativer Umfragen unter Experten, die sich mit der Entscheidungsfindung hinsichtlich des Sorgerechts befassen, vorgestellt. Die Aussagen dieser Experten zeigen, dass der Großteil der nach Scheidungen getroffenen Sorgerechtsregelungen im Grunde genommen eine Fortsetzung des Stands vor der Scheidung darstellt, bei dem die Kinder überwiegend von der Mutter erzogen wurden. Abschließend werden bestimmte verbreitete Mythen, die mit der Frage der Elternschaft nach einer Scheidung verbunden sind, problematisiert.

Schlüsselwörter

Elternschaft nach der Scheidung, Scheidung, Mutterschaft, Vaterschaft, Sorgerechtsregelung, unvollständige Familie, Anvertraung des Sorgerechts, Alimente

Úvod

Radka Dudová

V roce 2005 bylo v České republice rozvedeno 31,3 tisíce manželství. Tento stav je víceméně stabilní již po dobu dvaceti let, v posledním desetiletí je však doprovázen radikálním snížením počtu sňatků. V roce 2005 tak na 100 uzavřených manželství připadlo přibližně 60 rozvodů. Ze všech rozvodů se ve více než 62 % případů jedná o rozvod manželství s nezletilými dětmi v rodině. Vzhledem k tomu, že je po rozvodu stabilně cca 90 % dětí svěřeno do péče matek, a děti tak přestávají mít společné bydliště se svým otcem, otcovství po rozchodu rodičovského páru je velmi problematickou institucí a v podstatě závisí na vůli obou rodičů a jejich schopnosti dohodnout se na dalším fungování bývalé rodiny v situaci absence aplikovatelných kulturních modelů a scénářů.

Rozvedené matky a rozvedení otcové se utkávají s odlišnými problémy a překážkami, přestože jejich situace jsou spojenými nádobami. Vzhledem k tomu, že děti bývají v 90 % případů svěřeny do výhradní výchovy matce, otcové jsou konfrontováni se ztrátou každodenních kontaktů se svými dětmi. Matky se naopak potýkají s přemírou zodpovědnosti, která na nich po rozchodu spočívá: s nutností zajistit chod rodiny jako jediný rodič a jako jediný živitel. Rozvod se tak jeví být sociálně strukturovanou zkušeností, která odráží genderovou organizaci společnosti [Arendell 1986: 157]. Za trvání manželství totiž většina párů přijímá více méně tradiční rozdělení rodinných rolí, založené na následujících předpokladech: žena investuje do své profese a kariéry méně než muž a velkou část svého času věnuje péči o potomky, domácnost a manžela; mužovy příjmy jsou příjmy rodinnými a ne pouze individuálními; a ženina aktivita v domácnosti má pro rodinu stejnou hodnotu jako mužova aktivita profesionální. Rozvod ale odhaluje nerovnost takového uspořádání genderových rolí v rodině. Muži zůstávají jeho pracovní zkušenosti a ekonomický příjem na nich založený, ale zpravidla ztrácí každodenní kontakty se svými dětmi. Žena přichází o podíl na životní úrovni svého bývalého manžela, obtížně hledá své místo na pracovním trhu a často na ní spočívá výlučná zodpovědnost za děti.

Z tohoto důvodu se rozvedené matky se závislými dětmi stávají skupinou významně ohroženou chudobou a nízkou životní úrovní. Zhruba polovina neúplných rodin v čele s matkou se pohybuje pod hranicí 1,5 násobku životního minima. Přestože většina rozvedených matek v České republice pracuje, mnoho faktorů jim jejich pracovní aktivitu komplikuje. V první řadě jsou to překážky společné pro všechny ženy na pracovním trhu: nižší platové ohodnocení vzhledem k mužům, horizontální a vertikální segregace pracovního trhu, vyšší úroveň nezaměstnanosti žen. Jejich příjmy jsou proto nižší než u mužů a navíc jejich pozice na pracovním trhu je nejistější. Na druhém místě se jedná o překážky, jimž jsou vystaveny všechny ženy-matky. Nejen že se ekonomická odpovědnost rozšiřuje i na děti a potřeby domácnosti jsou tak vyšší; přítomnost dětí v domácnosti navíc částečně anebo úplně omezuje čas, který má žena k dispozici pro pracovní aktivitu. Její zaměstnání pak závisí na dostupnosti institucí pro hlídání dětí. V případě osamělých matek je toto ještě akcentováno faktem, že žena nese plnou zodpovědnost jak za ekonomické zajištění rodiny, tak za péči o děti, a nemůže se o své povin-

nosti s nikým podělit. Většinou je tak závislá na pomoci státu – ať už ve formě dotování a zřizování struktur hlídání dětí, nebo ve formě sociálních podpor [Hašková, Radimská 2002: 102].

Špatná ekonomická situace domácnosti osamělé matky ale není jediným důsledkem rodičovského rozchodu. K dalším důsledkům patří například stigmatizace takovýchto rodin, výchovné problémy, o nichž se předpokládá, že souvisejí s nepřítomností otce v rodině, a emocionální nestabilita. Matky se musí vyrovnat s emocionální ztrátou, najít způsob, jak ekonomicky zajistit svou rodinu a přitom se dostatečně věnovat dětem, stanovit nová pravidla a získat výchovnou autoritu. Děti přicházejí o každodenní přítomnost otce a navíc o většinu času, který jim dříve věnovala matka.

V porovnání se zeměmi EU lze říci, že čeští otcové patří mezi ty, kterým je institucionálně umožněn ve velkém množství případů jen minimální podíl na výchově jejich dětí, a zároveň mezi ty, kteří projevují po několika letech po rozchodu s partnerkou pouze malý zájem o své děti. Otcové se cítí být redukováni jen na „ty, kteří platí“, a pokud nedokáží zachovat rodičovský vztah se svými dětmi anebo jim to není umožněno, přestávají udržovat se svými dětmi jakékoli kontakty. Otcovská role je ovšem stále, přes zvyšující se angažovanost mužů v primární péči o děti a přes nezpochybnitelnou aktivitu žen na pracovním trhu, ve veřejném povědomí (podle výzkumů provedených v 90. letech v ČR) definována v první řadě povinností finančně zabezpečit rodinu – otec je nadále „živitel“ a matka „pečovatelka“, případně „spoluživitelka“. Toto rozdělení genderových rolí se odráží ve znevýhodnění žen v pracovní oblasti a mužů v soukromé sféře.

Takovéto uspořádání může být funkční v úplné rodině, i když je ve svém principu genderově nerovné. Po rozchodu partnerů se ale stává jednoznačně kontraproduktivním. Stereotypně se předpokládá, že v zájmu dětí je být svěřeny do výhradní péče matky, přičemž otec je postaven do role platícího návštěvníka. Toto přesvědčení sdílí sociální pracovníci, advokáti a soudci, ale také většina samotných rodičů. Rozpad manželského či partnerského vztahu v naprosté většině případů vytváří vysoce konfliktní situaci, vzhledem k tomu, že manželství (či partnerství) je hlavním prostorem konstrukce sociálního světa a osobní identity. V mužském pojetí je manželství a rodičovství součástí jednoho „balíku“ [*package deal*, Townsend 2002] a s ukončením jednoho hrozí zánik druhého; vztah otce k dítěti je často zprostředkován matkou dítěte a negativní pocity vůči bývalé partnerce ovlivňují vztah k dítěti. Otec ztrácí každodenní kontakt se svými dětmi a nachází se v situaci, pro kterou neexistuje žádný kulturní model či scénář. Matka ztrácí ekonomické postavení garantované příjmem manžela a musí zastat jak roli živitele rodiny, tak roli pečovatelky. Oba rodiče jsou proto nuceni změnit a přizpůsobit své rodičovské praktiky, reformulovat svou představu mateřské a otcovské role a rekonstruovat svou rodičovskou identitu.

Výzkum prezentovaný v této publikaci je teoreticky založen na paradigmatu symbolického interakcionismu, sociálního konstruktivismu (P. Berger, T. Luckmann, H. Kellner) a na francouzské individualistické teorii rodiny (F. de Singly, J.-C. Kaufmann). Podle sociálního konstruktivismu je svět každodenního života sociálně konstruován – každá společnost určitým způsobem vnímá a definuje realitu, pomocí jazyka, symbolů a systému reprezentací vytváří svou skutečnost. Tato realita se jeví jako samozřejmá a bezproblémová, ovšem pouze do okamžiku, kdy se objeví problém, jenž naruší její hladký průběh [Berger, Kellner 1964]. Rozpad manželství představuje právě takový problém, který nutí aktéra redefinovat a re-konstruovat svůj sociální svět. Předkládaný výzkum se dále teoreticky opírá o perspektivu genderových studií, předpokládající genderové rozdělení sociálního světa a lidské zkušenosti (N. Chodorow, S. Ruddick, C. Pateman, E. Badinter), a o poststrukturalistické a feministické

studie mateřství (J. A. Wallbank). Dále také vychází z teoretických a empirických konceptů men's studies (M. Kimmel, M. Mac an Ghail, R. Connel), umožňujících porozumět vztahu mezi mužstvím a otcovstvím, mezi mužskou a otcovskou identitou.

Hlavním cílem této studie je ukázat obtížnosti, s nimiž se setkávají české matky a otcové po rozpadu partnerství, a odhalit a porozumět jejich reakcím na tyto obtížnosti. Studie se zaměří na nejčastější případ porozvodového uspořádání výchovy, kdy je dítě svěřeno do výhradní péče matky, která se stává samoživitelkou, a otec s ním ztrácí každodenní kontakt. Zaměří se na to, jak ženy a muži tuto situaci zvládají, jaké strategie volí a jak racionalizují své jednání; jakými změnami prochází jejich chápání mateřské a otcovské role, jejich rodičovská identita, a praktiky spojené s péčí o děti a jejich výchovou. Na matky a otce přitom bude studie nahlížet jako na aktéry, kteří se nacházejí v situaci, jež nenabízí jednoznačný kulturní scénář, a kteří volí určité strategie jednání a aplikují určité způsoby interpretace umožňující rekonstrukci jejich osobní identity.

Za tímto účelem byla zvolena kvalitativní empirická metoda „rozumějícího rozhovoru“ [Kaufmann 2001], kombinující etnologické techniky práce s informátory a techniku semi-direktivního interview, jež umožňuje proniknout k hlubším obsahům názorů respondentů a porozumět jejich vlastním významovým kategoriím, a na základě tohoto porozumění vybudovat teorii založenou na faktech a jejich sociologické interpretaci. Tato metoda navazuje na metodu „grounded theory“ [Strauss, Corbinová 1999], běžně a s úspěchem používanou ve většině kvalitativních výzkumů, a dále ji prohlubuje. Je to metoda umožňující flexibilně reagovat na konkrétní průběh dotazování a zároveň ho vést k jádru zkoumaného problému.

První fáze výzkumu byla zaměřena na problematiku otcovství po partnerském rozchodu. Cílovou skupinou byli muži, kteří se rozešli s matkou svého dítěte či svých dětí v období od roku 1989 a jejichž děti nebyly v době rozchodu starší třinácti let. Počet rozhovorů byl stanoven metodou saturace vzorku a celkem bylo provedeno 35 rozhovorů. Vzorek zahrnuje muže ve věku od 25 do 52 let s dětmi od 3 měsíců do 23 let. Zhruba polovina respondentů má vysokoškolské vzdělání, zbytek má základní nebo středoškolské vzdělání či je vyučen. Ve vzorku jsou zastoupena rozličná povolání – od nezaměstnaného přes dělníky a řemeslníky po manažery a vysokoškolského profesora. Vzorek těchto rozvedených otců je specifický tím, že všichni dotazovaní projevují o své děti alespoň minimální zájem (jinak by nebyli ochotní k provedení rozhovoru). Stále je tedy třeba mít na zřeteli existenci chybějící kategorie otců, kteří nemají žádný zájem o své děti a neudržují s nimi žádné kontakty.

Kontakty na možné respondenty byly nejprve pořizovány metodou snowball, to znamená prostřednictvím osobních kontaktů a dalších kontaktů zprostředkovaných samotnými respondenty. Část vzorku byla kontaktována prostřednictvím „informátora“, majícího přístup k databázi otců prodávajících rozchod s matkou svých dětí. Jedná se o psychologa PhDr. Eduarda Bakaláře, který má klinickou praxi zabývající se poradenstvím pro muže v této situaci. Takto kontaktovaná skupina má svá specifika odlišující ji od ostatních rozvedených otců, která bylo třeba uchovat na zřeteli a využít je při výsledné interpretaci dat. Rozhovory byly prováděny buďto v domácnostech respondentů anebo v prostorách Sociologického ústavu AV ČR v Jilské ulici v Praze. Preferovány byly návštěvy respondentů u nich doma, v jejich „přirozeném prostředí“, jelikož to umožňovalo částečně nahlédnout do jejich každodenního soukromí, což bylo vzhledem k výzkumnému tématu přínosné. Konečná volba místa konání rozhovorů byla ponechána na rozhodnutí samotných komunikačních partnerů, což navíc pomáhalo snižovat mocenskou hierarchizaci vztahů mezi tazatelem a dotazovaným [Albarello et al.

1995: 71]. Rozhovory trvaly mezi jednou a třemi hodinami, přičemž nebyly nijak časově omezené. Rozhovory prováděla autorka výzkumu Radka Dudová.

Ve druhé fázi výzkumu byla zkoumána skupina matek, které se rozvedly či rozešly s otcem svých dětí a jsou hlavami neúplných rodin se závislými dětmi ve věku od 2 do 24 let. Bylo provedeno celkem 19 rozhovorů s ženami z různých socioekonomických a vzdělanostních kategorií. Polovina rozhovorů byla pořizena v okolí Brna (včetně venkovských sídel) a na severní Moravě, druhá polovina komunikačních partnerek pochází z Prahy a okolí Prahy. Rodiny všech komunikačních partnerek před rozchodem bylo možné zařadit do kategorie nižší střední či vyšší střední socioekonomické vrstvy; po rozvodu se ale jejich socioekonomický status více diverzifikoval. Z hlediska vzdělání jsou ve vzorku zastoupené všechny vzdělanostní úrovně od vysokoškoláček po ženy se základním vzděláním, s mírnou převahou středoškoláček. Jen jedna žena ve vzorku uzavřela nové manželství, ostatní žijí nejčastěji samy s dětmi, případně ve vztahu s novým partnerem. Nízká reprezentace znovuprovdaných žen může být způsobena tím, že jsou v populaci podobně neviditelné jako otcové přerušující jakékoli kontakty se svými dětmi: ve své nové rodině se distancují od statutu „rozvedené ženy“. Vzhledem k tomu, že nás více zajímala situace rozvedených matek jako „osamělých rodičů“, více jsme se nezaměřili na vyhledání žen, které uzavřely nový sňatek.

Komunikační partnerky byly vybrány metodou snow-ball. Na realizaci rozhovorů se podílely 3 externí spolupracovnice, což sice částečně narušilo jednotu postupu, ale na druhé straně to umožnilo získat geograficky diverzifikovaný vzorek. Rozhovory se odehrávaly v domově nebo v zaměstnání komunikačních partnerek, bez přítomnosti dalších osob. Rozhovory trvaly 1–2 hodiny.

V poslední fázi výzkumu bylo provedeno 7 polostrukturovaných rozhovorů s experty a expertkami, kteří svou činností vstupují do procesu rozvodu a rozhodování o uspořádání péče o děti po rozvodu. Jedná se o soudce a soudkyně, advokátky a soudní znalkyni z oboru psychologie. Dvě soudkyně, jeden soudce a jedna advokátka pracovali v různých městech v regionu Jižních Čech, dvě advokátky pracovaly v Praze, stejně jako soudní znalkyně. Rozhovory trvaly přibližně jednu hodinu a odehrávaly se na pracovišti komunikační partnerky/partnera. Rozhovory prováděla autorka výzkumu. Úkolem expertů bylo zhodnotit své dosavadní zkušenosti a popsat, s jakými případy a otázkami se ve své práci setkávají a jakým způsobem je řeší. Rozhovory byly stejně jako v předchozích fázích analyzovány metodou „grounded theory“.

1. Rozvod a konstrukce „neúplné“ rodiny

Radka Dudová

O současné rodině lze bez nadsázky hovořit jako o rodině nestabilní. Ačkoli život v rodině je stále drtivou většinou české populace pokládán za ideál, jen polovina manželství nekončí rozvodem¹ a mnozí v průběhu svého života patří do více než jedné rodiny, které sami vytvoří. Tato zvyšující se křehkost manželství je dána v první řadě všeprostupující ideologií lásky: láska se stala podmínkou setrvání ve vztahu, a jakmile se partneři přestanou milovat nebo se zamílují do někoho jiného, manželství je ohroženo. Dalším důvodem, který ovšem s tím prvním úzce souvisí, je fakt, že „příjmy“ a „výdaje“ nejsou v manželství vyrovnané – od žen se očekává mnohem větší časová a emocionální investice než od mužů, manželství a narození dětí zpomaluje jejich profesní dráhu a přináší jejich finanční závislost na jejich partnerech, která je často provázena i mocenskou nerovnováhou. Vzhledem k tomu, že téměř devět desetin ekonomicky aktivních českých žen pracuje na plný úvazek a přitom, pokud jsou vdané, se od nich očekává, že budou zajišťovat péči o domácnost, o děti i o manžela (mužská účast na těchto činnostech je stále jen dílčí), musí se vypořádat s problémem sladování pracovních a domácích povinností. Na oplátku od manželství zpravidla očekávají uspokojení emocionálních potřeb blízkosti a porozumění, což zase klade větší nároky na muže. Všechny tyto rysy postupující individualizace společnosti tak vytvářejí mnoho rizikových faktorů pro manželský vztah a z nukleární rodiny činí nestabilní instituci.

1.1. Rozvod, osamělé matky a neúplné rodiny v současném veřejném diskurzu

Jak bylo zmíněno výše, již přes půl století stále přibývá rozvedených matek, a to především poté, co se rozvod stal přijatelnou možností řešení manželských neshod i v případě přítomnosti nezletilých dětí. V současné době s tvrzením, že „rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, když pár není schopen řešit své manželské problémy“, rozhodně nebo spíše nesouhlasí pouze cca 16 % mužů a 20 % žen (ISSP 2002). Naopak za nejlepší řešení u manželů, kteří se neumí dohodnout, považuje rozvod více než 60 % všech mužů a žen.² Co se týče tolerance rozvodů rodin s dětmi, jen zhruba 33 % mužů a žen se domnívá, že jsou-li v rodině děti, měli by rodiče zůstat pohromadě, i když spolu nemohou vyjít (Rodina 2001). Jak přitom vyplývá ze srovnání údajů z výzkumů ISSP 1994 a 2002, česká společnost je k rozvodům (ať už s dětmi nebo bez) stále tolerantnější. Mezi postoji mužů a žen k rozvodům přitom nyní nejsou patrné výraznější rozdíly.

1 Úhrnná rozvodovost v roce 2004 dosáhla hodnoty 49 %, což znamená, že takřka polovina manželství končí rozvodem, za předpokladu zachování intenzit rozvodovosti podle délky trvání manželství z daného roku po dalších zhruba třicet let [ČSÚ, <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>, 25. 10. 2007].

2 Data byla čerpána z výzkumu ISSP 2002 [SOÚ AV ČR, ISSP, 2002].

Kromě zvyšujícího se podílu rozvedených rodin narůstá hlavně v 90. letech i podíl svobodných matek, a tedy také mimomanželsky narozených dětí. Ačkoli tento zvyšující se podíl dětí narozených mimo manželství je mimo jiné způsoben zvyšujícím se počtem párů, které neuzavírají manželství, ačkoli žijí společně, lze odhadnout, že minimálně polovina dětí narozených neprovdané ženě se rodí ženě bez partnera [Hamplová (ed.) 2006: 25]. Osamělé matky ani jejich děti nejsou pochopitelně zcela novým fenoménem. Historicky však docházelo k významným výkyvům v počtu mimomanželsky narozených dětí, v sociálních skupinách svobodných matek, ke změnám v jejich právech, společenském hodnocení i rodinné situaci, stejně jako docházelo k významným změnám v postavení a právech jejich nemanželských dětí.

V současné době je česká společnost ke svobodným matkám bez partnera spíše tolerantní. Přes 83 % žen a 77 % mužů soudí, že chce-li žena mít dítě jako jediný rodič a nechce mít stálý vztah s mužem, pak by jí tuto možnost nikdo neměl upírat.³ V šetření provedeném v roce 2005⁴ pak více než 51 % dotázaných žen spíše nebo rozhodně souhlasilo s výrokem: „Chtěla byste mít dítě, i pokud byste ho měla vychovávat sama bez partnera?“. Tuto toleranci lze chápat na straně jedné pozitivně, nicméně na straně druhé ji lze reflektovat také z pohledu práva otců na své děti, které je do jisté míry takto vyjádřenou tolerancí svobodných matek spíše popíráno.

1.2. Rozdílné důsledky rozchodu pro muže a ženy

Při partnerském rozchodu pak dochází nejčastěji k přechodu z modelu dvoupríjmové rodiny, kde žena vydělávala méně než její manžel a vedle své profesionální aktivity pečovala o děti a domácnost, na model rodiny s jedním příjmem, kde jedna osoba živí rodinu a zároveň na jejích bedrech spočívá celá péče o děti. Vzhledem ke svému pohlaví je navíc různými způsoby znevýhodněna na pracovním trhu. V důsledku toho se rozvedené matky se závislymi dětmi stávají skupinou významně ohroženou chudobou a nízkou životní úrovní. V České republice se zhruba polovina neúplných rodin v čele s rozvedenou matkou pohybuje pod hranicí 1,5násobku životního minima. Skupina nekvalifikovaných a izolovaných osamělých matek se dostává do ještě větší izolace a nedokáže svou situaci ani dlouhodobě významně zlepšit. Výsledkem je tzv. feminizace chudoby: stále větší podíl obyvatel žijících pod hranicí chudoby tvoří ženy a děti. Muži si oproti tomu po rozchodu ponechávají profesionální status, který získali v průběhu manželství, a často se ztrátou rodiny získávají větší časový prostor, který mohou investovat do své práce. Přes povinnost platit výživné na závislé děti disponují po rozchodu větší částí svých příjmů pro své osobní potřeby, než tomu bylo před rozchodem. Kvůli povinnosti platit výživné svým dětem mohou mít ale subjektivní pocit, že ztrácí kontrolu nad svým příjmem, a jejich situace může být v České republice navíc komplikovaná nedostupností vyhovujícího bydlení. Zejména se ale musí vyrovnat s tím, že ve většině případů ztrácí společné bydliště a společný život se svými dětmi. Po rozchodu dochází k rekonfiguraci vztahů mezi rodiči a dětmi, zvláště mezi otcem a dětmi. Otec přestává být součástí každodenního života dítěte; kontakty mezi otcem a dítětem jsou předem dané a časově omezené. Pro určité procento mužů (které sice v ČR přesně neznáme, ale podle zahraničních údajů lze odhadovat, že se jedná minimálně o čtvrtinu mužů [Simpson 1998: 94; Wallerstein, Kelly 1980; Furstenberg, Winqvist Nord 1985; Hetherington, Kelly 2002]) se kontakty stávají stále vzácnější, až nakonec ustanou úplně.

³ Data z výzkumu Naše společnost 2003, SOÚ AV ČR.

⁴ Jednalo se o výzkum „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti“ provedený v SOÚ AV ČR.

1.3. Ekonomické dopady rozchodu na rodiny s dětmi v ČR

Neúplné rodiny jsou statisticky definovány jako domácnosti tvořené jedním rodičem s dítětem či dětmi. Neúplné rodiny mohou vzniknout v důsledku rozchodu, úmrtí partnera či narozením dítěte svobodné matce žijící bez partnera. Pro účely našeho výzkumu jsou důležitá zejména data týkající se neúplných rodin se závislými dětmi. Jejich podíl v české populaci stále narůstá – zatímco v roce 1991 byla z úhrnu rodin se závislými dětmi každá šestá rodina neúplná, v roce 2001 již to byla každá čtvrtá rodina. Nejčastěji se jedná o rodiny s jedním závislým dítětem (dvě třetiny), více než jedna čtvrtina má dvě závislé děti. Při posledním sčítání byla v 88 % v čele těchto rodin žena, v čele 12 % neúplných rodin se závislými dětmi stál muž. U žen se koncentruje nejvyšší podíl do věkových skupin 25–39 let, u mužů je nejčetnější vyšší věková skupina, tj. 35–49 let. U mužů i u žen se v polovině případů jedná o osoby rozvedené. V kategorii mužů dále převažují vdovci, v kategorii žen svobodné. Celých 17,5 % neúplných rodin má v čele osobu ekonomicky neaktivní, v 90 % se jedná o nezaměstnanou matku. Na druhou stranu ale matky závislých dětí v čele neúplných rodin jsou častěji ekonomicky aktivní než matky závislých dětí z úplných rodin.

Podle Mikrocenzu 2002 měly čisté (tj. žijící samostatně bez dalších členů) úplné rodiny v roce 2002 nejčastěji příjem na osobu mezi 72 000 a 96 000 Kč, tzn. 6000 – 8000 Kč měsíčně, zatímco čisté neúplné rodiny mají převahu v příjmovém pásmu do 48 000, resp. 60 000, to znamená 4000 – 5000 Kč měsíčně na osobu. Mezi 10 % nejchudších domácností je zastoupeno 43 % neúplných rodin. Hladina příjmů u neúplných rodin se významně zvyšuje, jakmile rodina žije společně s další osobou nebo osobami. Podle údajů ČSÚ (Rodinné účty 2004) dosahují celkově neúplné rodiny 94 % příjmů rodin úplných. Podle kvantitativního šetření, provedeného v roce 1999 v rámci projektu Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice [Benešová 2000], disponovaly v České republice nejnižšími příjmy dvě demografické skupiny: samostatně žijící důchodci a neúplné rodiny. Podle srovnání příjmového indexu, který zohledňuje stáří jednotlivých členů domácnosti, přičemž se předpokládá, že děti do 15 let mají méně finančních potřeb než dospělý člověk, dosahují neúplné rodiny jen dvou třetin příjmu průměrné domácnosti.

Jejich domácnosti jsou sice lépe vybaveny než domácnosti důchodců – kromě pračky a barevné TV, jež jsou ve většině českých domácností již samozřejmostí, si občas pořizují i mikrovlnnou troubu (58,3 %) a PC (28,1 %) (Sčítání 2001). To jsou ovšem potřeby pochopitelné vzhledem k přítomnosti dětí a mladých vzdělávajících se lidí v těchto domácnostech. Je proto celkem logické, že se neúplné rodiny se závislými dětmi v ČR subjektivně pokládají za nejchudší. Polovina žen samoživitelek o své rodině prohlásila, že je chudá, 55 % žen uvedlo, že se jejich životní úroveň za posledních deset let zhoršila, přičemž na vině byl ze 68 % zánik partnerského svazku. Ženy z neúplných rodin nejčastěji poukazovaly na finanční nesnáze, a to například v oblasti bydlení, ale v 39 % případů i v oblasti zajišťování primárních potřeb, jako jsou např. potraviny. Důvody jsou jak objektivní, tak psychologické: ženy jsou frustrované, protože srovnávají svou situaci s ekonomickými poměry vrstevníků, kteří mají úplné rodiny; navíc cítí povinnost vytvořit dobré materiální zázemí pro své děti, kterým chtějí poskytnout srovnatelné podmínky, jako mají jejich spolužáci [Benešová 2000].

Neúplné rodiny bydlí ve srovnání s jinými typy domácností častěji s další domácností v jednom bytě. Z toho se ve třech čtvrtinách případů jedná o babičku dítěte. Pokud žije neúplná rodina v bytě s další osobou, je v 57 % tato další osoba uživatelem bytu (jen ve 43 % je uživatelem bytu osoba v čele neúplné rodiny).

Pro pochopení toho, proč se neúplné rodiny vznikající rozvodem (v jejichž čele stojí z 90 % ženy) ocitají v obtížné materiální situaci, stačí zrekapitulovat jejich potenciální příjmy. Jak bylo řečeno, při partnerském rozchodu dochází nejčastěji k přechodu z modelu dvoupříjmové rodiny na model rodiny s jedním příjmem, kde navíc jedna osoba zároveň živí rodinu a obstarává péči o děti. Přitom zároveň dochází k dělení majetku ve společném vlastnictví manželů, což je záležitost velmi individuální – v mnoha případech žádný větší majetek neexistuje, v jiných se jedná o podstatné částky a vše závisí na schopnostech najatého advokáta. Netřeba zdůrazňovat, že ženy, které nedisponují vlastním příjmem a úsporami, se v tomto případě nacházejí v nevýhodné situaci. Pro většinu českých domácností je ale typické (samozřejmě s výjimkami), že žena s dětmi si ponechává společný byt a svému bývalému muži splácí určitý podíl ceny bytu, respektive odstupné, zatímco muž si ponechává zbylý věcný majetek – nejčastěji auto (autem proto disponuje jen 25,1 % neúplných rodin bez dalších členů, oproti 72,4 % úplných rodin). Bytová situace nadále zásadně ovlivňuje vztahy mezi bývalými manželi a zejména vztahy mezi otcem a dětmi; v některých případech je situace neřešitelná a manželé zůstávají i po rozvodu ve společném bytě, což vede k dalšímu stupňování napětí. Obecně je prokázáno, že ženy rozvodem ekonomicky ztrácejí, zatímco muži postupem času na rozvodu vydělávají, i když mají nadále subjektivní dojem ekonomické ztráty [Arendell 1995]. Tyto subjektivní pocity pravděpodobně pramení z toho, že muž po rozvodu opouští rodinné sídlo a cítí se vyhnán, zvláště pokud rozvod iniciovala manželka, navíc platí výživné na děti, s kterými nežije, a má tak pocit ztráty kontroly nad vlastním příjmem.

Přestože většina osamělých matek v České republice pracuje, mnoho faktorů jim jejich pracovní aktivitu komplikuje. V první řadě jsou to překážky společné pro všechny ženy na pracovním trhu: nižší platové ohodnocení vzhledem k mužům, horizontální i vertikální segregace pracovního trhu,⁵ vyšší úroveň nezaměstnanosti žen. Jejich příjmy jsou proto nižší než u mužů a navíc jejich pozice na pracovním trhu je nejistější. Na druhém místě se jedná o překážky, jimž jsou vystaveny všechny ženy-matky. Nejen, že se ekonomická odpovědnost rozšiřuje i na děti, a potřeby domácnosti jsou tak vyšší. Přítomnost dětí v domácnosti navíc částečně anebo úplně omezuje čas, jež má žena k dispozici pro pracovní aktivitu.

Český systém sociální podpory dostatečně nereflektuje situaci rodiny s jednou ekonomicky aktivní osobou, která navíc pečuje o děti. Pracovní příjem takové osoby je příliš nízký, v případě rodičovské dovolené většinou nulový, a dávky sociální podpory nemohou pokrýt ani minimální potřeby takovéto rodiny. Osamělé matky jsou tak často odkázány na referáty sociální pomoci, tvořící nejnižší složku systému sociálního zabezpečení, které doplňují sociální příjmy rodiny na úroveň stanoveného životního minima [Hašková, Radimská 2002: 102]. To ale jen zřídka skutečně pokrývá všechny potřeby rodiny, vzhledem k cenám bydlení v ČR a ke zvyšujícím se nákladům na výchovu dětí. Proto také mnoho osamělých matek žije společně s dalšími příbuznými, nejčastěji rodiči, kteří jim pomáhají s životními náklady a výchovou dětí. (Zatímco 3,7 % úplných rodin se závislými dětmi bydlí v bytě společně s další domácností, u neúplných rodin je to 6 %.) Určitý podíl rozvedených žen se tak kvůli rozvodu znovu stává závislým na rodičích.

5 Horizontální segregací se rozumí soustředění žen do určitých odvětví a oborů, často hůře finančně a symbolicky ohodnocených, a zároveň omezený přístup do oborů tradičně prisuzovaných mužům; vertikální segregací se rozumí soustředění žen na nižší hierarchické pracovní pozice a omezení jejich přístupu k pozicím vyšším, výkonným a řídicím.

Cestou z nepříznivé ekonomické situace může být pro rozvedené matky nástup do lepšího zaměstnání anebo uzavření nového sňatku. Tyto dvě eventuality se ovšem často kumulují: žena s vyšší kvalifikací a vyšším sociálním kapitálem má větší šance nalézt dobře ohodnocené zaměstnání a zároveň má větší pravděpodobnost nového sňatku. To znamená, že zatímco jedna část rozvedených a svobodných matek bez partnera se nachází ve špatné situaci jen dočasně, skupina nekvalifikovaných a izolovaných osamělých matek se dostává do ještě větší izolace a nedokáže svou situaci ani dlouhodobě významně zlepšit.

1.4. Výchovné souvislosti rodičovského rozchodu

Špatná ekonomická situace domácnosti rozvedené či osamělé matky a omezení kontaktů otce s jeho dětmi nejsou jedinými důsledky rodičovského rozchodu. K dalším důsledkům patří například stigmatizace takovýchto rodin, výchovné problémy, o nichž se předpokládá, že souvisí s nepřítomností otce v rodině, a emocionální nestabilita.

Rozsáhlý longitudinální výzkum rozvedených rodin provedený v letech 1971 až 1977 v USA ukázal, že kritický je ze všech hledisek první rok následující po rozchodu. Matky se musí vyrovnat s emocionální ztrátou, najít způsob, jak ekonomicky zajistit svou rodinu a přitom se dostatečně věnovat dětem, stanovit nová pravidla a získat výchovnou autoritu. Děti přicházejí o každodenní přítomnost otce a navíc o většinu času, který jim dříve věnovala matka. Po roce se ale zpravidla situace stabilizuje, ženy posilují svou sebedůvěru, jelikož dokázaly situaci zvládnout, a děti si zvykají na novou situaci, někdy dokonce s hrdotí na získanou zodpovědnost a samostatnost [Wallerstein, Kelly 1980].

České veřejné mínění již přijalo rozvod i narození dítěte mimo manželství jako celkem běžný jev a děti z rozvedených rodin již nejsou, zvláště ve větších městech, vnímány jako něčím zvláštní. Jiné je to ale v diskurzu odborníků, zabývajících se výchovou a pedagogikou – mnozí z nich předpokládají, že nepřítomnost otce v rodině ve většině případů znamená výchovné problémy, a mnohé statistiky dětské delikvence to dokazují. Příkladem je empirické šetření charakteristik dětí s prekriminálními rysy prováděné Institutem pro kriminologii a sociální prevenci. Neúplnost rodiny se v něm ukazuje jako zásadní krimogenní faktor (pouze každé třetí ze sledovaných dětí má úplnou rodinu) [Štěchová, Večerka, Holas 2000]. Tento jev ale pravděpodobně není primárně způsoben rodinnou strukturou (a tedy nepřítomností otce), ale problém může spočívat právě ve špatné ekonomické situaci neúplných rodin [viz Singly 1999: 42–47].

Rozchod manželství, ve kterém jsou přítomny závislé děti, má tedy rozdílné dopady na každého z partnerů. Zatímco muži jsou mnohdy zvýhodněni ekonomicky, ženy jsou zpravidla zvýhodňovány v oblasti porozvodové péče o děti. V obou případech je ale tato výhoda relativní: pro muže se sice z příjmů dříve chápaných jako rodinné stávají příjmy osobní, zároveň ale ztrácejí rodinu a subjektivní pocit domova. Ženy si sice uchovávají každodenní kontakt se svými dětmi, ale dostávají se do obtížné materiální situace a v některých případech se ocitají bez jakékoli podpory ze strany otce svých dětí.

2. Rozvod a otcovství v České republice

Radka Dudová

V České republice se každoročně přibližně 30 000 dětí setkává s rozvodem nebo rozchodem svých rodičů. Jak bylo řečeno, přibližně 90 % těchto dětí je svěřeno do výhradní péče matkám, které se o ně dále starají převážně samy. Mnoho z těchto dětí se se svými otci přestane stýkat úplně a další část se s otcem setkává jen řídko a nepravidelně.

Mnoho otců na svou roli po rozvodu skutečně dobrovolně rezignuje. Na druhé straně v jejich reakcích hrají svou úlohu také praktické okolnosti, jimž jsou vystaveni ze strany veřejných institucí – soudů, státních orgánů i veřejného mínění a obecně sociálních norem a očekávání.

Jak bylo popsáno ve druhé kapitole, neúplné rodiny jsou nejčastěji vedeny osamělou ženou, zatímco muži po rozvodu častěji zakládají další rodinu, kam nová partnerka obvykle přivádí i své děti [Šetření rodiny a reprodukce – mezinárodní srovnání 1997, 2000: 10–11]. Rozvod tak znamená v drtivé většině případů narušení či oslabení kontaktů mezi otcem a jeho dětmi. Poslední podrobná studie porozvodové péče byla v ČR provedena na přelomu 70. a 80. let Výzkumným ústavem psychiatrickým. Podle jejích výsledků nemělo 3 roky po rozvodu žádný styk s dítětem 18 % mužů a dalších 37 % mužů udává řídký a nepravidelný styk. Podle údajů z jiných výzkumů četnost kontaktů otců s dětmi postupem času dále klesá. Do péče matky byly děti z tohoto souboru svěřeny v 97,5 % případů, o děti se starají nejčastěji výhradně samy (42 %) [Matějček 1992: 144–147]. Srovnání se situací v jiných zemích a s dostupnými současnými daty ukazuje, že tato čísla se sice postupně pravděpodobně vyvíjejí směrem k větší angažovanosti otců na výchově svých dětí po rozvodu,⁶ ale dochází k tomu jen velmi pomalu. Ještě horší skóre zachování vzájemných kontaktů by pravděpodobně ukázalo zkoumání vztahů otců s dětmi, které se nenarodily v manželství, přičemž nesezdaná soužití jsou ještě křehčí než manželské svazky a počet dětí narozených mimo manželství stoupá.

Otcovská role je stále, přes zvyšující se angažovanost mužů v primární péči o děti a přes nezpochybnitelnou aktivitu žen na pracovním trhu, ve veřejném povědomí definována v první řadě povinností finančně zabezpečit rodinu – otec je nadále „živitel“ a matka „pečovatelka“, případně „spoluživitelka“.

6 Reprezentativní výzkum „Rodina 1994 – sociologický výzkum sociálních podmínek české rodiny“, který realizoval Sociologický ústav AV ČR, ukázal, že ke změně uvažování české populace již dochází: v roce 1994 souhlasilo jen 35,4 % mužů s tvrzením, že po rozvodu by dítě mělo připadnout matce. Žen s tímto názorem souhlasilo 57 %, a s věkem dotazovaných stoupal počet těch, kteří preferovali matku. Je zřejmé, že současná situace zvýhodňující ženy-matky začíná být mnoha muži stále více pocítována a hodnocena jako nespravedlivá. Muži také častěji než ženy nesouhlasí s výrokem, že dítě může vychovávat jen jeden z rodičů stejně dobře jako oba společně (s tímto výrokiem souhlasí jen 22,1 % mužů a 31,3 % žen) [Čermáková 1997: 33, 59].

Úloha otce je často redukována právě a pouze na „živitele rodiny“ a po rozpadu partnerství mu zůstává pouze povinnost finančně přispívat na potřeby dítěte a právo stýkat se s ním ve velmi omezené míře, neumožňující skutečné naplnění otcovské role. Ve výsledku mnozí muži postupně ztrácejí své děti zájem a vzájemné kontakty jsou redukovány a někdy úplně mizí.

Abychom pochopili, proč se otcové po rozvodu chovají tak, jak se chovají, je nutné porozumět tomu, jakým způsobem tito muži vnímají a chápou své otcovství; jak tito otcové rekonstruují a udržují svou otcovskou a mužskou identitu, jakým způsobem si přizpůsobují a vytvářejí svou vlastní otcovskou roli, jak interpretují situaci, ve které se nacházejí, a jaké racionalizační strategie v této nové situaci volí. Odpovědi na tyto otázky bylo možné získat prostřednictvím kvalitativního výzkumu, který umožnil proniknout do hloubky problematiky porozvodového otcovství a porozumět významům a interpretacím, které otcové přikládají situacím, v nichž se ocitají. Kvalitativní výzkum otcovství po partnerském rozchodu, provedený v letech 2005–2006, měl za úkol ukázat faktory, které ovlivňují otcovu angažovanost v péči o děti a v jejich výchově po partnerském rozchodu, a tak alespoň částečně odpovědět na otázku, proč někteří muži mohou být i po rozvodu angažovanými a zodpovědnými otci a proč jiní na některé nebo na všechny „otcovské povinnosti“ rezignují.

Analýza kvalitativních dat se opírala o teoretické poznatky, podle kterých otcovská role není v současné době souborem jasně daných a nezpochybnitelných očekávání pojících se se sociálním postavením „otce“, ale skládá se z více rozměrů, které mohou, ale také nemusí být naplňovány. Tyto rozměry (či repertoáry role) jsou určité vzory jednání, které mají k dispozici všichni jedinci v dané sociální pozici a ze kterých si vybírají, a skládají tak své vlastní verze určité role. Takto byly identifikovány jednotlivé repertoáry náležící k sociální pozici otce a spojené s určitou dimenzí otcovství. Současní otcové se musí rozhodovat, na základě kterých z nich budou budovat svou osobní otcovskou roli. Otcovství je tak v současné době tvůrčí a dobrodružný podnik bez jasně daných sociálních pravidel, ve kterém muž-otec podobně jako kutil vybírá a skládá jednotlivé normy a způsoby chování.

Bylo odhaleno osm otcovských dimenzí či repertoárů. Jedná se o: repertoár otce jako živitele, otce jako pečovatele, otce jako významného blízkého dítěte, otce jako vychovatele (otec předává svým dětem vzory chování, pravidla, hodnoty a normy; je pro něj autoritativní figurou), otce jako učitele (otec seznamuje dítě se světem, učí je různým individuálním a sociálním dovednostem, podporuje je při jeho školních a mimoškolních aktivitách), otce jako partnera při hře (otec si s dítětem hraje, baví je, snižuje se na jeho úroveň), otce jako hlavy rodiny (otec reprezentuje rodinu navenek a činí za ni zásadní rozhodnutí) a otce jako představitele původu (biologický otec je zdrojem identity dítěte, otec zařazuje dítě do své genealogické linie). Některé z těchto repertoárů jsou pro performanci otcovské role povinné (zejména repertoár otce živitele), ostatní jsou víceméně volitelné. V následujících kapitolách se zaměříme na tři nejvýznamnější: repertoár otce jako živitele, otce jako pečovatele a otce jako blízkého dítěte.

2.1. Živitel jako jeden z hlavních repertoárů otcovství

Přes všechny změny, které otcovství prodělalo v posledních desetiletích (odklon od tradiční autoritářské a živitelské otcovské role, vzájemné přiblížení se mezi otci a jejich dětmi, nástup nové moderní normy otcovství, založené na otcově přítomnosti a egalitarismu mezi mužem a ženou), vztah otců k výdělečné práci se zásadním způsobem nezměnil. Ze všech provedených rozhovorů vyplývá, že di-

menze živatele je stále klíčová pro mužskou identitu. Všichni dotázaní jsou si vědomi obecného očekávání, že otec by měl finančně zajistit, živit rodinu. Tato norma je všudypřítomná, otcové se ale mezi sebou liší v tom, jak ji akceptují a nakolik se podle ní chovají.

Vzhledem k tomu, že všechny manželky dotazovaných mužů měly alespoň v určité fázi vztahu placenou práci, nebyl nikde model živitel/pečovatelka (v němž muž pouze materiálně zajišťuje rodinu a žena pouze pečuje o děti a domácnost) beze zbytku trvale aplikován. Přesto měla v těchto rodinách, podobně jako v rámci celé populace, výdělečná aktivita mužů a žen odlišný smysl. Ačkoliv je nezbytný pro udržení uspokojivé životní úrovně rodiny, příjem ženy je vnímán jako sekundární, zatímco muž je v první řadě odpovědný za materiální zajištění. Jeho placená práce je vnímána jako samozřejmost a nemusí v takové míře jako žena řešit otázky sladování práce a rodiny. Investuje do své profesionální dráhy více než žena, zpravidla pracuje více hodin týdně než žena a jeho příjem bývá zpravidla vyšší než příjem ženy se stejným vzděláním. Nepřerušuje tak jako žena svou profesionální aktivitu z rodinných důvodů. Období mateřské a rodičovské dovolené jsou časem, kdy rodina zpravidla závisí na jediném příjmu, a tímto příjmem byl ve zkoumaném vzorku až na jednu výjimku příjem otce. Vzhledem k tomu, že v České republice jsou tato období relativně dlouhá (nejčastěji mezi dvěma a šesti lety), jedná se o situace, kdy rodina funguje po určitý čas „tradičním“ způsobem, kdy otec je výhradním živatelem a matka pečovatelkou.

Do dimenze živatele však patří nejen finanční příspěvek pocházející z placené práce, ale i jiné materiální zajištění dětí – v českém prostředí zejména úprava bytu, která je vnímána jako součást otcovské investice do dětí a rodiny. Takováto aktivita je otci chápána jako rovnocenná na jedné straně času strávenému osobně s dětmi a na straně druhé placené profesionální práci.

Přestože není během své výdělečné aktivity otec přítomný v domácnosti a v blízkosti dětí, jeho práce je součástí jeho otcovské role a identity. Profesionální čas je (před rozchodem) muži chápán jako otcovský čas – práce je pro ně jedním ze způsobů, jak se starají o rodinu a o děti.

Ale na dítě jsem se hrozně těšil, to je jasný. Těšil jsem se, jak budeme rodina, chodil jsem do práce a vydělával jsem, abych nás zajistil. (Kamil, syn 14 let, rozchod před 13 lety, bez partnerky; vedoucí nevládní organizace)

Tím to ukončím, to vlastně budu dělat proto, aby ta firma jednou přinesla něco dětem a aby tady něco po mně, dejme tomu, nějaký ten pomníček zůstal. (Vít, dcery 21 a 17 let, rozchod před 7 lety, nová partnerka, syn 5 let; manažer a majitel střední firmy)

2.1.1. Rozchod a repertoár živatele

Jaké změny přináší rozchod pro postoje otců k repertoáru živatele? Nakolik zůstávají po rozvodu živiteli – pokud již nejsou živiteli rodiny, vnímají sami sebe alespoň jako živatele svých dětí, které nemají ve své výhradní péči, a nežijí tedy s nimi v jedné domácnosti?

Ve skutečnosti se dá říci, že se jedná o dimenzi otcovství, která se po rozvodu projevuje významným způsobem – otcové se vůči ní vždy nějakým způsobem vymezují, ať už pozitivně či negativně. Všichni dotázaní mají pocit, že po rozvodu se od nich očekává, že budou pokračovat v živitelské roli

a nic víc, v ostatních dimenzích jsou z rodiny vytlačeni (podle Daniela zní hlavní očekávání od otce po rozvodu „zaplat a mlč“). Rozdíl se objevují v tom, nakolik muži s tímto očekáváním souhlasí a ztožňují se s ním.

Po rozvodu jsou vztahy, které do té doby nějakým způsobem fungovaly v „komunistickém společenství“ rodiny, najednou explicitně vyčísleny. Finance silně determinují další vztah mezi bývalými manželi a stávají se jejich hlavním a v některých případech jediným společným tématem. Oldřich (synové 17 a 14 let, rozchod před 3 lety, nová partnerka bez soužití; podnikatel) si stěžuje: *Je to o těch penězích, jestli už je pošlu dřív, jestli mu zaplatím soustředění. Jo, a ty prachy v tom dělej svoje, to je další kapitola. Vždycky to tam visí a je to samozřejmě nepříjemný.*

Hlavní změna v životelském repertoáru otcovství spočívá pravděpodobně v tom, že po rozvodu mizí jednota manželského páru a tím pádem i páru rodičovského, což je nejvíce patrné právě v rozdělení dříve společného rodinného rozpočtu na dvě části. Dělbá práce v rodině, kdy fyzická péče o domácnost znamená teoreticky stejný přínos pro rodinu jako finanční zabezpečování a naopak, je tím zpochybněna – od nynějška hraje každý sám za sebe. Matka již nereprezentuje rodičovský pár, tedy otce, před dítětem v jeho nepřítomnosti. Finance, které otec přináší, tak přestávají být pro dítě viditelným symbolem otcovy účasti. Otcova životelská role se může stát úplně neviditelnou, pokud ji matka odmítá dítěti zprostředkovat tím, jak s ním o otci a jeho práci a finančním přispívání hovoří.

Obě strany, matka i otec, mají po rozvodu zpravidla subjektivní pocit, že rozchodem ekonomicky ztratili. Mnoho z dotázaných otců přišlo o byt, jelikož z rodinného bydlení se museli vystěhovat. Následně si museli sehnat nové bydlení, na které musí vynaložit několikanásobně více peněz než na bydlení předchozí, často vzhledem k tomu, že už nemají šanci sehnat byt s regulovaným nájemným. Muži s nižším příjmem těžce nesou rozdělení domácností – nyní mají pocit, že musí mnoho nákladů platit dvakrát, jednou pro ně samotné a jednou v příspěvku manželce. Život v úplné rodině, i když s dětmi, se jim jeví jako méně nákladný než život o samotě. *Ale když ta rodina funguje, tak jsou na to dva. Tak jeden zaplatí nájem a druhý jídlo třeba. A já jsem na to sám.* (Tomáš, 2 dcery 5 let, rozchod před 2 roky, bez partnerky; akademický malíř). Tento pocit ekonomické ztráty se promítá do způsobů, jakými po rozvodu otcové interpretují úlohu živitele a v jaké míře jsou nadále ochotni ji pro své děti hrát.

2.1.2. Dvě roviny finančního přispívání

Otcové po partnerském rozchodu mohou hrát repertoár živitele své otcovské role nejčastěji na dvou základních rovinách. První z nich je placení soudem určeného výživného, druhou je to, co otec dává dítěti či jeho matce dobrovolně navíc. Ačkoli první rovina je právně definovaná jako povinná, s oběma probíhá určitý druh vyjednávání, ať už mezi zúčastněnými aktéry anebo v myslích samotných respondentů [viz také Meyer, Bartfeld 1996; Municio-Larsson, Pujol Algans 2002]. Přesto většina dotázaných akceptuje, že výživné je třeba platit – i když se jim jeví příliš vysoké nebo to pokládají za nespravedlivé vzhledem k příjmům manželky či vzhledem k okolnostem rozchodu. Přes tuto prvotní paušální akceptaci povinnosti platit soudem určené výživné na děti po rozvodu posléze mnozí dotázaní muži připouští, že existují situace, kdy se výživné platit nemusí, například v případech, když žena opustila muže proto, že si našla jiného a bohatšího. Antonín (dcera 7 let, rozchod před 3 lety, bez partnerky; skladník) nedokáže jasně říci, zda otec má povinnost platit výživné – na jedné straně pro něho stojí konkrétní okolnosti rozvodu, na straně druhé nezpochybnitelná povinnost alespoň symbolicky živit své dítě:

Těžko říct. To jsou někdy takové situace, že se člověk ani nediví, třeba je to její chyba, ten rozvod, a třeba šla zrovna právě tam, kde ty peníze jsou. Ale na druhou stranu si říkám, že člověk musí platit. Ne že by dítě byla chyba, ale prostě jednou mám dítě, tak bych měl platit, něco.

Jinou situací, kdy otcové pokládají za legitimní neplnit svou živitelskou úlohu, tedy neplatit soudem určené výživné, je případ, kdy matka neumožňuje kontakt s dítětem. Matka tak neplní své povinnosti vůči otci, tudíž otec nemusí plnit povinnosti vůči matce. Podstatné je právě to, že výživné je chápáno jako povinnost vůči matce, nikoli vůči dítěti. O tom svědčí také výpovědi Jana a Pavla, kterým matky jejich dětí brání v kontaktu s nimi:

Myslím si, že pokud to nefunguje a ona neplní ani to, co musí, nefunguje tam absolutně nic z jejich povinností, tak si myslím, že mám právo jí dávat jenom to minimum, co musím. (Jan, dcera 5 let, rozchod před 4 lety, bez partnerky; novinář)

Vůbec se nedivím, když někdo řekne, že půjde dělat za nejnižší plat, aby nemusel platit výživné manželce – když děti nevidí, tak proč by platil. (Pavel, synové 3 roky a 2 měsíce, rozchod před 11 měsíci, bez partnerky; nezaměstnaný)

Z předchozího je patrný základní paradox repertoáru živitele jako stavebního kamene otcovské role: Otec před rozvodem vnímá sám sebe jako „živitele rodiny“, zajišťuje tedy finance pro celou svou domácnost, nikoli jen pro své děti, a investice do domácnosti jsou nutně zároveň investice do dětí. Po rozvodu ale tato jednota rodiny mizí, otec již nemůže být „živitelem rodiny“. Teoreticky by měl nadále zůstat živitelem svých dětí, jenže ty nyní patří do domácnosti jeho bývalé manželky, se kterou je ve větším či menším konfliktu. Většina otců nerozlišuje mezi osobními potřebami bývalé manželky, potřebami její domácnosti jako celku a potřebami jeho dětí. Rozvedení otcové se nadále vidí jako živitelé rodiny, ale již ne své vlastní rodiny, a tato situace je pro ně těžko přijatelná.

K dalším příspěvkům existujícím nad rámec povinného výživného otcové přistupují ještě více tvůrčím způsobem. Tyto další zdroje je možné využívat ve vyjednávání s manželkou, eventuálně s dítětem. Pokud manželka neplní stanovené podmínky (například odmítá otci umožnit kontakt s dítětem), nedostává další peníze či dary. *Tak jak jsme se dohodli, tak jak já teď můžu, takže výživný jí platím. A když fungoval ten vztah a mohl jsem tam jezdit, což bylo teda pochopeno blbě, tak jsem jí materiálně pomáhal i víc, než jsem musel. Nákupy oblečení a takové věci. (Jan, dcera 5 let, rozchod před 4 lety, bez partnerky; novinář)* Matky naopak využívají svou kontrolu nad časem dítěte k vyjednávání dodatečných financí – když jsou v tísní, povolí otci kontakt s dítětem, který předtím odmítaly, aby získaly dodatečné peníze.

Oproti soudem určenému výživnému má otec nad dalšími příspěvky větší kontrolu. Může je dávat přímo dítěti, tak aby dítě o příspěvku vědělo; může rozhodnout, jak bude s penězi naloženo. Povinné výživné je tak často chápáno jako příspěvek manželce, zatímco další příspěvky jsou vnímány jako určené přímo pro dítě. Jan se domnívá: *To není tak, že se jako mstím tomu dítěti, to je jako fakt. Já ty peníze přeci jenom dávám jí a nedávám to tomu dítěti, já nevím, jak ona s nima nakládá.*

Proto jsou otcové podle svých výpovědí ochotnější k takovému typu finančního přispívání namísto pravidelného placení výživného. Významným důvodem, proč muži preferují tento „dobrovolný“ způsob ekonomické podpory svých dětí, je větší možnost kontroly – možnost rozhodovat o tom, na co budou jeho peníze vynaloženy.

Jejich preference přímého a dobrovolného materiálního přispívání na potřeby svých dětí souvisí se samotným charakterem performance živitelského repertoáru otcovské role. Dimenze živatele je pro mnoho z dotázaných mužů klíčová, ale když přispívají formou výživného, může se stát pro dítě neviditelnou. Otcové mají často strach, že manželka dítěti jejich příspěvek záměrně či nezáměrně zamlčuje. Jejich výkon v repertoáru živatele je pro děti srozumitelný pouze tehdy, je-li jim nějakým způsobem zprostředkován, v úplné rodině nejčastěji tím, že je komunikován jejich matkou. Tím, že dítěti společně s ním něco koupí nebo mu osobně dají finanční příspěvek, se dimenze živatele stává prakticky vykonávanou a viditelnou. Proto je také společné nakupování častou společnou aktivitou v době kontaktů otce s dětmi. Richard (rozchod před 2 lety, bez partnerky; opravář v autoservisu) stejně jako mnoho jiných otců po rozvodu chodí se svou 10letou dcerou pravidelně nakupovat: *Ale samozřejmě, je tady se mnou, jedeme něco koupit, ona mi řekne, já bych potřebovala tepláky, takže jsme jeli koupit tepláky a boty.*

Specifickou situaci pro interpretaci repertoáru živatele pro muže znamená založení nové rodiny. Pro otce jako živatele to znamená podporování dvou domácností. Pokud by chtěl mít s novou manželkou děti, může to znamenat, že finančně podporuje více dětí, než by se rozhodl mít, kdyby měl jen původní rodinu. Miloš (divadelní kritik) je tak například živatelem pro 4 děti, což je v České republice spíše výjimečný jev. Pro mnoho mužů je tak založení nové rodiny obtížné finančně zvládnout. Navíc se v této souvislosti objevují nové tlaky – bývalá a nová manželka spolu mohou soupeřit o mužovy zdroje, bývalá manželka může mít strach, že bude připravena o mužovu podporu, a nová manželka se těžce vyrovnává s tím, že se musí o mužovy příjmy dělit s jinou ženou. Většina dotázaných mužů touží po tom, založit novou rodinu, což pro ně znamená mít „svoji“ rodinu, uvnitř které mohou žít. Někteří z nich si ale uvědomují, že na to jejich příjmy už nemusí stačit, a raději toto rozhodnutí odkládají. Jedním z pozorovaných řešení jejich situace bývá „nahrazení“ mužů: muž platí manželce přesně tolik, kolik musí platit její nový manžel své bývalé manželce, a příjem nové rodiny je tak zachován.

2.1.3. Otcové jako „živitelé“ po rozchodu

Podle vztahu k normě „otec má živit rodinu“ lze rozlišit tři možné postoje, které se projevily ve zkoumaném vzorku rozvedených otců. To, jak jsou muži ochotni po rozvodu přispívat na naplnění materiálních potřeb svých dětí, tedy jakým způsobem pokračují ve hraní repertoáru živatele, závisí na mnoha vnějších okolnostech. Svou roli při tom hraje to, kdo inicioval rozchod, který z manželů jej „zavinil“ a proč, i to, jak rozchod probíhal. Podílí se na tom také otázka, zda pravidelně vídají své dítě a zda jim manželka umožňuje je vídat. Základní význam má však stejně jako před rozchodem jejich obecná představa o rozdělení genderových rolí v rodině a o repertoáru živatele jako součásti otcovské role.

Do specifické skupiny lze zařadit muže, kteří sice chápou sami sebe jako živatele, ale při hlubším zkoumání se ukazuje, že rodina ve skutečnosti závisí na příjmu obou manželů, takže muž je živatelem jen v rovině reprezentací. Tuto skupinu tvoří většina mužů v našem výzkumném vzorku. Přestože rodinu prakticky neživí, alespoň ne jako výhradní živitelé, vnímají její materiální zabezpečení jako svou největší otcovskou zodpovědnost. Po rozchodu pak předpokládají, že matka dětí se bude podílet na jejich materiálním zabezpečení a svůj příspěvek vnímají skutečně jen jako příspěvek.

Menší skupinu tvoří muži, kteří normu živatele přímo zpochybňují či výslovně odmítají a realizují se v jiných repertoárech otcovství. Po rozchodu se obávají redukce své otcovské role právě jen na di-

menzi živatele. Pro tuto skupinu mužů je rekonstrukce otcovské role po rozchodu velmi obtížná, zejména nacházejí-li se v situaci klasického a v České republice nejčastěji aplikovaného uspořádání porozvodové výchovy, které předpokládá jen omezené osobní kontakty otce s dítětem a zachování jeho vyživovací povinnosti.

V jednodušší pozici se po rozvodu nacházejí otcové z poslední skupiny – ti živitelskou normu otcovství akceptují a je pro ně hlavní dimenzí otcovské role. Rozchod od nich totiž nevyžaduje zásadní změnu výkonu této role; otec může pokračovat ve svém repertoáru živatele a absence v domácnosti pro něj neznamená výraznou změnu praxe. Na druhou stranu jsou tito otcové ale vystaveni nebezpečí zneviditelnění jejich otcovského příspěvku, pokud dítěti jejich otcovské živitelské praktiky nejsou dostatečně zprostředkovány v rámci společných aktivit anebo verbálně jejich matkou.

Dotazovaní v rozhovorech odhalili různé důvody, kdy pokládají za legitimní výživné neplatit či omezit své finanční příspěvky, případně co pokládají za nejvíce problematické ve své povinnosti po rozchodu materiálně podporovat své děti, s nimiž nesdílejí společnou domácnost. Tyto důvody jsou ale různé pro muže z různých skupin, jelikož závisí na jejich přístupu k tradiční živitelské normě. Muži z nejpočetnější skupiny, kteří jsou živiteli hlavně na úrovni reprezentací, přestávají vnímat sami sebe jako „živitele rodiny“ s tím, jak mizí jednota partnerského a rodičovského páru a rodiny jako takové. Teoreticky by sice měli nadále zůstat živiteli svých dětí, jenže ty nyní patří do domácnosti jejich bývalé manželky.

Většina z nich nerozlišuje mezi osobními potřebami bývalé manželky, potřebami její domácnosti jako celku a potřebami dětí. Mnoho z nich se domnívá, že povinnost pokračovat v živitelské roli by se měla odvíjet od důvodů samotného rozchodu a od toho, který z manželů rozchod „zavinil“. Málokterý z nich si uvědomuje, že peníze jsou ve skutečnosti pro dítě a nikoli pro bývalou manželku a že dítě samo nemá nic společného s tím, proč k rozchodu došlo. Investice do dětí, které dříve vnímali jako investice do rodiny a potažmo i sami do sebe, ztrácí svůj původní smysl. U mužů zařazených do druhé skupiny, tedy těch, kteří normu živatele výslovně odmítají, snižuje ochotu finančně podporovat své děti zejména nerespektování dohod o návštěvách dětí u otce ze strany bývalé manželky, stejně jako pocit, že čas, který s dětmi mohou po rozchodu trávit, není dostatečný. Odmítají redukovat své otcovství pouze na dimenzi živatele a dávají přednost jiným repertoárům otcovství anebo raději volí nebýt aktivními otci vůbec. Hlavním problémem pro otce z poslední skupiny, tedy ty, kteří jsou pro své děti v první řadě živiteli, je ztráta kontroly nad vlastními příjmy, kterou po rozvodu pocítují. Nemohou rozhodovat ani kontrolovat, na co budou peníze vynaloženy. Nezanedbatelným faktorem je zároveň fakt, že po rozchodu přestává být otcova finanční podpora pro děti zřejmá a viditelná, pokud není matkou dostatečně zprostředkována či je přímo zamlčována. Akt placení výživného pak ztrácí pro otce význam otcovské praktiky a není jím vnímán jako validizace jeho otcovské identity. Tak mizí jeho motivace příspěvek poskytovat.

Dimenze živatele je dimenzí otcovství, která se vyznačuje silným normativním působením ze strany sociálního okolí i společenských institucí a zároveň velkou kontinuitou po rozchodu partnerského páru. Přesto s ní muži nakládají tvůrčím způsobem a různě si ji reintrepretují pro své vlastní potřeby. Neochota vyplácet finanční příspěvek a důvody, které k ní vedou, ukazují, že vztah rozvedených otců k této normě není jednoznačný a navíc obecné akceptování této normy neimplikuje její skutečné následování v rovině konkrétních praktik.

2.2. Otec jako pečovatel

Repertoár pečovatele je součástí moderní normativní sféry, která v současné době začíná silně ovlivňovat otcovství. Zahraniční výzkumy [Lupton, Barclay 1997; Modak, Pallazo 2002; Singly 2003] ukazují, že pečovatelské aktivity jsou stále více součástí běžných otcovských praktik. Přijetí některých nových opatření sociální politiky (např. rodičovská dovolená, střídavá výchova dítěte po rozvodu manželství) vypovídá o působení této normy i v České republice.

V tomto výzkumu je repertoár pečovatele definován jako oblast osobní péče o děti a případně o domácnost, ve které děti žijí. Jsou zde zařazeny činnosti každodenní údržby dětí a domácnosti, jako je příprava a podávání stravy, čistota a hygiena, probouzení a ukládání ke spánku či doprava dítěte do školky a do školy. Patří sem také aktivity výjimečného charakteru, jako jsou například návštěvy lékaře. Jedná se tedy o rodičovské aktivity nezbytně nutné k fyzické pohodě a zdraví dítěte. Tento repertoár obsahuje množství jednotvárných, rutinizovaných a málo kvalifikovaných činností, které na první pohled nemusí nijak souviset se samotnou výchovou dítěte. Podstatné je, že se tradičně jednalo o oblast vyhrazenou ženám, ať už matkám, dalším příbuzným nebo placeným pomocnicím. Tyto činnosti neodpovídají obecně rozšířené definici maskulinity a dnešní otcové jsou v této oblasti relativními nováčky.

Přesto nelze říci, že by českým mužům byla oblast osobní péče o děti naprosto cizí. Výsledky analýzy napovídají, že takřka všichni dotazovaní otcové přijali alespoň v minimální míře podíl na pečování o děti a o domácnost. Potvrzuje se zjištění vyplývající z kvantitativních šetření, podle kterého v České republice neplatí, že by péče byla jen a pouze záležitost ženy. Vzhledem k tomu, že většina partnerek respondentů měla alespoň v určité fázi společného života placené zaměstnání, jak již bylo řečeno, nebyl nikde tradiční model muž-živitel/žena-pečovatelka beze zbytku po celou dobu trvání společného života aplikován.

Účast otců na péči o dítě je dána a omezena jejich účastí na profesionální aktivitě – práce je až na několik výjimek pro muže na prvním místě a její okolnosti, flexibilita a časové rozložení určují, kolik času a energie věnují osobní péči o děti. Otcové se věnují dětem tak, jak jim to práce dovolí. Pokud odcházejí do zaměstnání později než manželka, absolvují s dětmi rituál vstávání a přípravy do školky či do školy, pokud naopak jejich pracovní doba končí dříve, vyzvedávají děti v zařízeních péče o děti a věnují se jim odpoledne. Dělají to tak podle svých výpovědí ale nikoli proto, že by v první řadě chtěli o děti pečovat a trávit s nimi čas, ale protože jim to práce umožňuje, a mohou se tak s partnerkou efektivně podělit o péči o děti. *(Protože jsem do práce chodil vždycky dýl, takže ty rána byly moje. Oldřich, synové 17 a 14 let, rozchod před 3 lety, nová partnerka bez soužití; podnikatel)*

První roky života dítěte jsou pro naprostou většinu mužů obdobím, kdy do péče o děti příliš nezasahují – mají pocit, že mezi dítětem a matkou existuje jakési magické pouto, do kterého nejsou zahrnuti. Stojí na okraji dyády matka-dítě a svou hlavní úlohu spatřují v jiných než pečovatelských aktivitách. Obecně lze říci, že pro české otce se péče o děti (v úplné rodině) shrnuje do dvou oblastí. Tou první jsou ustavené společné rituály – každodenní okamžiky s charakteristickými aktivitami, které otcové dětem věnují. Nejčastěji jimi jsou ranní vstávání a vypravování do školky či do školy anebo večerní koupání a ukládání ke spánku. Druhou oblastí jsou delší časové úseky, které muži tráví s dětmi bez přítomnosti a asistence partnerky, nejčastěji na cestách mimo domov. Může se jednat o pravidelné víkendy na chalupě či na chatě, o každoroční cesty na dovolenou, výjimečně i o období,

kdy je partnerka dočasně mimo domov kvůli své nemoci, zaměstnání či studiu. V těchto časových úsecích na otci spočívají veškeré povinnosti spojené s péčí o dítě, záleží ale jen na něm, bude-li se jim věnovat sám, či bude-li je delegovat na další osoby, příbuzné či placené síly. Muži většinou považují zařízení a zorganizování péče o děti jinou osobou (například dětský tábor, placené hlídání) za stejně záslužné jako osobní každodenní péči.

V rozhovorech se potvrdila teze Françoise de Singlyho, podle které jsou časové úseky, ve kterých se otcové věnují dětem, přesně vymezené a oddělené od jejich jiných aktivit. Matky oproti tomu věnují dětem ustavičnou pozornost, která neutuchá, ani když nejsou v jejich fyzické blízkosti. S. Rudick [1989] používá pro popsání této neviditelné mentální práce matky, která v každém momentě vnímá své děti jako potenciálně vyžadující její péči a ochranu a organizuje svůj život okolo tohoto pohledu, termín „mateřské myšlení“ (*maternal thinking*). Tomáš (2 dcery 5 let, rozchod před 2 roky, bez partnerky; akademický malíř) pokládá právě tuto „mateřskou pozornost“ za nejnáročnější část péče o děti: *Tam nejde o nějakou únavu fyzickou nebo finanční, tam jde o tu ustavičnou pozornost, a to je hrozně vyčerpávající. A pro toho chlapa je to náročnější než pro ženu, bych řek.*

Co se týče běžných prací v domácnosti, potvrzuje se předpoklad, podle kterého se žena věnuje všem nutným aktivitám bez rozdílu (prostě proto, že je nutné je vykonat a jejich vykonání je obecně považováno za její zodpovědnost), muž v úplné rodině, pokud se na domácích pracích podílí, si vybírá aktivity, které bude vykonávat – nebo spíše aktivity, které za žádných okolností vykonávat nebude, protože je neovládá nebo ho jednoduše nebaví. Pro Radka je to například mytí oken, pro Karla a Richarda žehlení. Obecně dotazovaní muži vypovídají, že pro ně „není problém všechno dělat“ – v případě nutnosti by zvládli všechny činnosti spojené s péčí o dítě a o domácnost. Poté ale z jejich výpovědi vyplývá, že v praxi se věnovali jen některým, pečlivě vybraným činnostem. Navíc dále vysvětlují svůj podíl na těchto aktivitách jako „dobrovolnou“ pomoc své partnerce, ve snaze ulevit jí při jejích povinnostech, tedy jako něco, co oni sami dělali nad rámec svých vlastních rodičovských povinností. Péče o své vlastní potřeby jim navíc často splývá s péčí o dítě a o domácnost a je implicitně považována také za povinnost jejich partnerky. I aktivity věnované své vlastní fyzické údržbě jsou tak prezentovány jako „pomoc“ manželce.

2.2.1. Pečovatel po rozchodu

Po rozchodu se kontakty otce s dětmi zpravidla stávají méně častými a celkově trvají kratší dobu. Na druhou stranu ale neprobíhají jako předtím za přítomnosti matky dětí, a otec tak musí zajistit všechny nutné aktivity spojené s péčí o dítě bez asistence své původní partnerky. Nejběžnější uspořádání kontaktů otce s dětmi během jednoho víkendu za 14 dní vyžaduje zvláštní organizaci praktického fungování – dítěti je třeba dát najíst, postarat se o jeho oblečení, najít způsob zvládnutí situací, kdy dítě onemocní atd.

Muži z našeho vzorku si jen málokdy sami pro sebe vaří doma. Návštěva dítěte tak znamená nutnost přizpůsobit se mu a přípravu jídla nějakým způsobem zajistit. Někteří z nich udělají velký nákup a jídlo doma výjimečně připraví, jiní vezmou dítě do restaurace. Mnoho z našich respondentů deleguje přípravu jídla na své rodiče, konkrétně na své matky. To souvisí se zjištěným faktem, že mnoho mužů se po rozvodu určitým způsobem vrací zpět do své referenční rodiny – jdou bydlet ke svým rodičům nebo alespoň pokračují v životě, jaký vedli před svatbou. Další znovu vstoupí do partnerské-

ho vztahu nebo uzavřou sňatek a o jídlo pro jejich děti z prvního manželství se potom stará nová partnerka.

Nemoc dítěte většinou znamená, že se návštěva u otce neuskuteční. Nepředpokládá se, že by otec sám pečoval o dítě během víkendu, kdy je nemocné; nemá smysl přemísťovat dítě z mateřského domova k otci. Jinak je tomu v případě, kdy dítě tráví s otcem delší čas než jen dva dny na konci týdne anebo pokud onemocní během návštěvy. Otec pak musí situaci nějak zvládnout. Zpravidla hned vrací dítě bývalé manželce, která má status experta v případě dětské nemoci, anebo opět deleguje alespoň část starosti o nemocné dítě na jiné ženské „experty“. Některému pomáhá jeho matka, jiným kamarádka nebo nová partnerka.

Hlavní změna pečovatelského repertoáru po rozchodu spočívá v odlišném časování a organizaci kontaktů otce s jeho dítětem či dětmi. Společné chvíle jsou sice vzácnější, ale na druhou stranu mají delší souvislé trvání a otec nemá k dispozici neustálou asistenci matky dětí. Přichází sice o ritualizované každodenní okamžiky péče o dítě, které mu byly vyhrazeny za doby trvání partnerství či manželství, ale nyní je dva dny s dítětem sám jako jediný člen rodičovského páru a jeho vztah k dítěti není zprostředkovaný bývalou partnerkou. Pokud nedeleguje své povinnosti na jinou osobu, péče o dítě od něj v této situaci vyžaduje neustálou pozornost, nemůže po pár hodinách vypnout a přenechat péči manželce. Ne všichni dotazovaní muži byli na takovou situaci z manželství zvyklí. Pro některé tato změna znamená obohacení a prohloubení vztahu s dítětem, častější je ale jejich rezignace a časové a prostorové omezení kontaktů s dětmi na takovou úroveň, kterou jsou schopni jako pečovatelé zvládnout, anebo delegování povinností spojených s péčí o děti na jiné osoby.

Podíl otce na péči o děti po rozvodu souvisí nejen s jeho předchozími zkušenostmi a postoji, ale i s jeho praktickou bytovou situací. Vzhledem k obtížnosti zajistit si kvalitní bydlení mnoho mužů nemá příležitost o dítě osobně pečovat, i pokud vyjadřují touhu po častějších a delších kontaktech. Mnoho respondentů bydlí po rozvodu u rodičů a pečovatelskou úlohu automaticky přebírá babička dítěte nebo jejich provizorní bydlení vůbec neumožňuje pozvat dítě na noc, a tak se kontakty otce s dítětem omezují na kratší denní časové úseky. Vyhovující bydlení ale ještě nutně neznamená ochotu otce o dítě během návštěv osobně pečovat.

2.2.2. Jak otcové pečují

Dotazované muže je opět možné rozdělit do tří skupin podle jejich přístupu k této normě. V první skupině jsou „pečující otcové“, tedy muži, kteří se s touto normou ztotožňují a chovají se podle ní; ve druhé skupině jsou otcové, kteří se věnují vybraným pečovatelským aktivitám v rámci „pomoci“ své manželce; ve třetí skupině jsou muži, kteří se na péči o své děti příliš aktivně nepodílejí.

Pečující otcové

Určitý počet mužů se na péči o své dítě či děti podílel v míře, která se podle jejich odhadů minimálně vyrovnala podílu jejich bývalé partnerky. Tito muži se k požadavku otcovské účasti na péči o dítě staví pozitivně. Již před partnerským rozchodem byli přesvědčeni, že muž může zvládnout úkony spojené s každodenní péčí a údržbou dítěte stejně dobře, ba někdy i lépe než žena, a jejich vlastní praxe je pro ně toho důkazem. Uvědomují si, že dovednostem spojeným s péčí o děti je třeba se učit, nejde

tedy o nějaký vrozený mateřský instinkt, který by byl mužům odepřen. Vladimír upozorňuje na to, že přesvědčení mužů o vlastní neschopnosti v domácí sféře mnohdy pramení z postoje žen, které je přesvědčí o tom, že jsou nesoběstační tvorové (dcera 19, syn 11 let, rozchod před 6 lety, bez partnerky; pojišťovací agent). Uvědomuje si, že mužská „neschopnost“ v záležitostech péče o děti a o domácnost je výsledkem tradičního uspořádání v rodině, které se časem dále a dále prohlubuje:

Těm chlapům to ne nedochází, ale v té roli nejsou, přenechávají to těm manželkám, ženám. Je to v té určité citlivosti, kterou si myslím, že člověk v sobě jednak má, jednak musí hledat to, co normálně, co by člověk v sobě nehledal.

Muži v této skupině mají mezi sebou společné to, že se po nějaký delší časový úsek věnovali péči o své děti jako primární pečovatelé. Daniel (dcera 6 let, rozchod před 3 lety, nová pratnerka; překladatel) praktikoval podle své výpovědi se svou partnerkou již za trvání manželství cosi jako střídavou péči o dceru. Vzhledem k tomu, že pracoval doma jako překladatel, mohl se o ni starat; pokud z domova odcházel, brával ji jako malinkou všude s sebou. V době, kdy byla jeho bývalá manželka na půlroční studijní stáži v zahraničí, staral se o svou roční dcerku sám. Kamil (syn 14 let, rozchod před 13 lety, bez partnerky; vedoucí nevládní organizace) byl v rámci rozvodových sporů nějakou dobu se synem na rodičovské dovolené. Tomáš (2 dcery 5 let, rozchod před 2 roky, bez partnerky; akademický malíř) byl doma se svými dětmi na rodičovské dovolené tři roky, zatímco jeho bývalá manželka pracovala a plnila úlohu živitelky. Vladimír (dcera 19, syn 11 let, rozchod před 6 lety, bez partnerky; pojišťovací agent) začal o syna pečovat sám, když jeho manželka odešla pracovat do zahraničí a jezdila domů pouze na víkendy. Pavel (synové 3 roky a 2 měsíce, rozchod před 11 měsíci, bez partnerky; nezaměstnaný) se intenzivně podílel na péči, protože jeho bývalá manželka byla tělesně postižená. Zvýšený podíl na péči o děti byl jen pro některé z nich výsledkem jejich osobní aktivní volby, spíše šlo o důsledek situace, ve které se rodičovský pár nacházel: buďto manželka nemohla o dítě pečovat ze zdravotních důvodů nebo prostorové a časové uspořádání práce neumožňovalo ženě o dítě pečovat, zatímco muži ano.

Po rozchodu tito muži, kteří se ve velké míře podíleli na osobní péči o své děti, velmi těžce nesou přerušení každodenních kontaktů, pokud je jim umožněno pouze standardní uspořádání styku s dětmi. Mají s dítětem vyvinutý velmi blízký vztah podobný vztahu mateřskému – založený nejen na komunikaci, ale i na fyzickou blízkosti, péči. Ztráta tohoto vztahu jim působí utrpení a je pro ně podle jejich výpovědí nepřijatelná. Přitom pouze tři z nich mají soudně určený širší než standardní rozsah styku (tedy více než jeden víkend za 14 dní a několik týdnů o prázdninách). V takřka všech případech jsou kontakty otce s dětmi omezeny vinou přetrvávajících konfliktů mezi bývalými partnery. Většina z nich by chtěla své děti do své vlastní výhradní péče, jelikož soudí, že jim matka dítěte neumožňuje dostatečný rozsah kontaktů s ním. Vzhledem ke svým předchozím zkušenostem jsou přesvědčeni, že muži se mohou všem úkonům v péči o dítě a domácnost naučit, i když je třeba nevykonávají stejným způsobem jako žena. Tím, že o dítě před rozchodem pečovali, se v nich podle jejich slov rozvinuly zvláštní dovednosti, stejné jako u žen-matek. Silně konfliktní vztah s exmanželkou je pravděpodobně dán také tím, že zatímco otcové v tomto případě velmi těžce snášejí ztrátu každodenního soužití s dítětem, matky mají strach, že by vzhledem k mužově aktivitě na péči o dítě mohly skutečně přijít o svou výhradní výchovu dítěte, a hledají jakékoli argumenty, které by jim umožnily dostat se do výhodnější situace (například ihned zpočátku po rozchodu neumožňují kontakty otce s dítětem, čímž mezi nimi, zvláště u malých dětí, dochází k odcizení a soudce snáze rozhodne, že v zájmu kontinuity a stability prostředí by dítě mělo zůstat s matkou). Otcové na druhou stranu nejsou ochotni se svých

kontaktů s dítětem vzdát či je citelně omezit právě proto, že jsou zvyklí o ně každodenně pečovat a jsou si vědomi toho, že tento úkol mohou bez problémů zvládnout.

Otcové, kteří pomáhají

Do druhé skupiny jsou zařazeni muži, kteří v otázkách péče a každodenní údržby dítěte přenechávali hlavní slovo manželce, ale přesto se alespoň určitým omezeným způsobem pravidelně na péči podíleli. Péče o děti je podle jejich názoru „ženskou“ záležitostí, ale vzhledem k tomu, že jejich partnerky byly zaměstnané a samy nestačily zvládat všechny povinnosti s touto péčí spojené, muži byli ochotni jim s určitými úkony „pomoci“. Tito respondenti souhlasí s názorem, podle kterého muž není schopen tak jako žena věnovat dítěti potřebnou pozornost a péči, případně je to pro něho mnohem náročnější, jelikož mu k tomu chybí „přirozené“ předpoklady. Jsou si ale vědomi toho, že jistá míra dělby práce v domácnosti je z praktického hlediska nutná, a jsou připraveni partnerce pomáhat, umožňují-li jim to časové a prostorové uspořádání jejich zaměstnání.

Muži v této skupině před rozchodem byli zpravidla zvyklí trávit nějaký čas s dětmi sami bez asistence bývalé manželky a navíc měli vyhrazené určité ritualizované chvíle a činnosti, které péči o děti věnovali. Tyto okamžiky byly dané jejich disponibilitou mimo zaměstnání. Radek (dcera 9 let, dělník) se staral o svou dceru pravidelně odpoledne, jelikož končil práci ve 14 hodin, zatímco jeho bývalá manželka až později večer. V případě nutnosti byl dítěti k dispozici, protože měl větší možnost přerušit práci než manželka. Přesto ale hlavní zodpovědnost za péči a domácnost spočívala na manželce. Richard (dcera 10 let, rozchod před 2 lety, bez partnerky; opravář v autoservisu) pomáhal hlídat dceru, když manželka po rodičovské dovolené začala po večerech pracovat jako kadeřnice. Ženy tedy v rodinách těchto mužů fungovaly jako hlavní organizátorky péče o domácnost a o děti, na nich spočívala zodpovědnost za rozdělení a úspěšné vykonání všech nutných úkonů. Muži se angažovali, pokud jim to dovolilo jejich zaměstnání: *Já jsem učil na střední škole, tak jsem Aničku vodil do jeslí a do školky, protože jsem míval práci coby kantor do jedné.* (Filip, dcery 13 a 7 let, rozchod před 5 lety, bez partnerky; nyní řidič taxi) Vybírali si určité činnosti, kterým byli ochotni se věnovat, pečovali svým vlastním způsobem – např. dělali s dítětem nějaké konkrétní aktivity, připravovali je do školy, do postele, ale nevařili pro ně jídlo a nevěnovali se všem domácím pracem: *Akorát žehlení, no. Žehlení mě nebavilo, ani jsem to nějak nezkoušel.* (Richard, dcera 10 let, rozchod před 2 lety, bez partnerky; opravář v autoservisu) Spoléhali se na asistenci matky dítěte v případě, že si nevěděli rady nebo je daná aktivita omrzela: *Ale jsou situace, kdy prostě to děcko je na zabití, kdy řve a je protivný, a tam se přiznám, že su rád, že tam ta matka je a že to prostě vyřeší.* (Václav, syn 8 let, rozchod před 4 lety, znovu ženatý, syn 2 roky; vedoucí prodeje) Svůj podíl na péči o děti vnímali jako nutnou pomoc, kterou věnují své manželce.

Po rozchodu berou fakt, že dítě je v péči manželky, jako důsledek zvyku a genderových odlišností daných tím, že žena dítě porodila a je přirozeně více schopná péče o ně. Věří sice v existenci mateřského instinktu, ale jsou zároveň často přesvědčeni, že muž si ho může v případě nutnosti vypěstovat tím, jak s dítětem tráví čas. Jsou přesvědčeni, že by v případě potřeby plnou péči o dítě bez problémů zvládli, nejspíše s pomocí matky či nové partnerky. Často by i měli rádi dítě ve své výhradní péči, ale uznávají, že matka je pro dítě důležitější, hlavně v nízkém věku, a že žádat o dítě by přineslo velké neshody a nesouhlas exmanželky, což by mohlo ohrozit existující kontakty s dítětem. Uvažují proto o převzetí dítěte do vlastní výchovy, až „odroste“ – v jeho 12–13 letech, kdy už se o sebe spíše postará samo a nebude nutné kvůli němu měnit pracovní režim, a mají pocit, že je to spravedlivé možné uspořádání.

Po rozchodu navazují na předchozí zkušenost trávení času s dítětem. Fakt, že mají dítě na pár dní na starost, není pro ně v podstatě tolik nová situace. Některé činnosti dále delegují na ženy – když nemohou na matku dítěte, tak na svou vlastní matku, případně na svou novou manželku či partnerku.

Otcové, kteří nepečují

Do třetí a poslední skupiny patří muži, kteří zastávají víceméně tradiční mužskou pozici. Jsou přesvědčeni, že fyzická péče o děti je jednoznačně ženským úkolem a preferují tradiční dělbu práce a rolí v domácnosti na muže-živitele a ženu-pečovatelku. Pokládají za přirozené, že otec se o své dítě začíná zajímat až od dvou či tří let jeho věku, jelikož je pro ně ve vztahu s dítětem podstatná komunikace, která podle nich dříve není možná. Do té doby výchova v plné míře spočívá na matce dítěte. Současná moderní norma, podle které by otec měl být také pečovatelem, pro ně nenabývá velkého významu; svou úlohu spatřují v ekonomickém zajištění rodiny a pokládají za logické, že jejich pracovní aktivity jim neponechávají čas na jiné činnosti: *Z hlediska těch dětí, tak si myslím, že primárně je to hlavně na tý ženský, aby tak jako systematicky sledovala, co ty děti zrovna momentálně potřebují, a u toho mužskýho je to spíš jako doplňkově* (Jindřich, dcery 15 a 11 let, rozchod před 5 lety, bez partnerky; manažer). To, že s dětmi netráví mnoho času a fyzicky o ně nepečují, ale podle nich rozhodně neznamená, že by o ně neměli jako rodiče zájem, tento zájem se však projevuje v jiných repertoárech než v pečovatelském.

V úplné rodině před rozchodem zastávaly osobní péči o děti jejich partnerky. I přesto měli tito otcové určité řídké, ale ritualizované příležitosti či úkoly, kdy sami o dítě pečovali. Vždy ale měli k dispozici asistenci matky dítěte nebo jiných „expertů“ na péči o dítě a jejich účast na péči byla chápána jako dobrovolná, sloužící spíše k obohacení vztahu otce a dítěte, nikoli k ulehčení matčiných povinností. K nejčastějším příležitostem k osobní péči o děti pro tyto muže patřila společná dovolená, na kterou čas od času odjížděli s dítětem bez bývalé manželky. V každodenním provozu domácnosti k jejich úkolům patřilo nejčastěji pouze zajištění dopravy dítěte na různá místa dle potřeby, protože na rozdíl od manželky disponovali osobním automobilem. Pouze v případě naprosté nutnosti přebírali některé povinnosti za matku dítěte, ale vždy za asistence dalších osob, zpravidla babiček, výjimečně placených pomocnic. Byli-li okolnostmi nuceni se o děti starat, řešili tuto situaci zajištěním péče ze strany jiných osob a toto zajištění pokládali za plnohodnotné poskytnutí osobní péče: *V podstatě jsem se tehdy o děti staral já, protože jsem zařídil, že jely na tábor, že byly u mejch rodičů nebo u druhejch rodičů, ale já jsem to domluvil, já jsem je tam odvezl, v podstatě jsem se o ně staral já.* (Jindřich, dcery 15 a 11 let, rozchod před 5 lety, bez partnerky; manažer)

K povinnostem bývalé partnerky těchto mužů nepatřila ale jen péče o děti, ale i péče o jejich vlastní potřeby. V momentě, kdy v páru začalo docházet k neshodám, provázeným neochotou manželky tuto péči o muže vykonávat, chápali to jako nespravedlivý zásah do svých práv a svou schopnost postarat se sami o sebe prezentují až jako určitou formu hrdinství: *Tak vlastně moje žena, jediný co pro mě dělala, tak že mi vyprala a vyžehlila. To byla taková jediná asi její povinnost ke mně, kterou dělala. Jinak jsem si všechno musel dělat sám* (Karel, 3 dcery 5 a 2 roky, rozchod před 1,5 rokem, bez partnerky; podnikatel).

Po rozchodu uznávají, že by nebylo snadné se o děti celkově postarat, kdyby je měli sami v péči. Uvědomují si, že péče vyžaduje mnoho času a oni už mají svůj zavedený životní styl, který to vylučuje a který jim vyhovuje. Přesto se domnívají, že v případě nutnosti by tento úkol zvládli – například v případě nemoci matky by se o dítě postarali, i když by to bylo obtížné. Vždy by k tomu zajistili asi-

stenci nějaké ženské pomocnice – své vlastní matky, placené síly, v ideálním případě pak nové partnerky. Jindřich o takové situaci uvažuje: *Hledal bych pomoc, primárně chůvu, jako praktický řešení, ale kdybych moh, tak bych byl radši s nějakou ženskou partnerkou.* Pokud ale vztah s exmanželkou uspokojivě funguje, neuvažují o zvýšení svého podílu na péči o dítě. Pokud vztah nefunguje, přemýšlejí o tom spíše jako o možnosti nátlaku, případně jako o jediné cestě, jak udržet nějaký vztah s dítětem. Představují si, že bližší vztah naváží s dítětem spíše v jeho dospělosti, že pak mu budou moci být více prospěšní; někteří uvažují o možnosti, že by se dítě mohlo v osmnácti letech, tedy po nabytí plnoletosti, rozhodnout žít s nimi.

Muži v této skupině organizují kontakty se svými dětmi po rozchodu takovým způsobem, aby minimalizovali nutnost o ně osobně pečovat. Netráví s nimi mnoho souvislého času, volí spíše kratší úseky během dne, během nichž se věnují specifickým předem naplánovaným činnostem. Návštěvy se jen zřídka odehrávají v otcově domácnosti. Výjimkou jsou muži, kteří uzavřeli nový sňatek, případně založili novou rodinu – u nich děti z předchozího manželství zapadnou do nové úplné rodiny a péči o ně přebírá nová otcova partnerka. Pokud tráví děti s otci více času a nová partnerka není k dispozici, pečovatelskou úlohu zastává mužova matka. I v současnosti ale nastávají situace, kdy tito otcové přejímají určité pečovatelské povinnosti. Jedná se v první řadě o společné dovolené, které tráví sami s dětmi. Do takového podniku se ale otcové pouští již s dětmi mírně odrostlými a spoléhají na placené služby, které zajistí základní potřeby dítěte. Jinou kapitolou jsou výjimečné události, kdy otec zasahuje jako pečovatel. Jedná se konkrétně o vážnější nemoc dítěte, kdy matka sama psychicky na úkol nestačí nebo dítě otcovu účast samo vyžaduje. Josef (dcera 17let, rozchod před 7 lety, nová partnerka bez soužití; vědecký pracovník) tak po určitou dobu každý den několik hodin navštěvoval dceru v nemocnici, Aleš (dcery 23, 20 let, rozchod před 7 lety, nová partnerka bez soužití; vedoucí personálního oddělení) zase zasáhl v okamžiku, kdy se jeho dcera setkala s mentální anorexií, a sám zorganizoval její léčbu.

Zajímavé je, že ne všichni muži v této skupině měli od počátku takovýto tradiční postoj ke genderové dělbě práce v domácnosti a k pečovatelské otcovské normě. Vyskytují se zde i muži, kteří v prvním období po založení rodiny patřili spíše do předchozí skupiny „pomáhajících otců“, jejich pozice není dána nějakým pevným přesvědčením o otcovské roli, ale okolnostmi, které ovšem odpovídají tradičně zakořeněné představě otcovství. V průběhu manželství se totiž vlivem historických okolností daných nástupem kapitalistického trhu začali stále více definovat profesionálně. Tím se jim přestalo dostávat volného času, který původně věnovali péči o děti, a zároveň začali být schopni rodinu uživit bez partnerčiny pomoci, takže péči o děti a domácnost samozřejmě delegovali v plné míře na ni.

2.3. Otec jako blízký dítěte

Stejně jako předchozí, pečovatelský repertoár, je reperotár otce jako blízkého dítěte součástí nové moderní normy otcovství, která předpokládá citovou blízkost a přítomnost otce společně s jeho zapojením do péče o dítě, případně o domácnost. Moderní norma otcovství určitým způsobem přibližuje otcovství k mateřství: obsahuje nutnost fyzické blízkosti a péče, důvěrného citového vztahu a osobní přítomnosti. Moderní otec by na rozdíl od „tradičního“ měl mít s dítětem přímý, nezprostředkovaný a individualizovaný vztah.

Dimenze blízkosti zahrnuje blízký citový vztah, porozumění a důvěrnost panující mezi otcem a dítětem. Zároveň ale předpokládá i fyzickou a geografickou blízkost a časovou dostupnost. Závisí tak na množství a charakteru společně tráveného času. Vypovídá o vztahu mezi otcem a dítětem, o tom, jak významné postavení mají jeden pro druhého v životě, o otcovské lásce a jeho ztotožnění se s dítětem.

Pro vytvoření a posilování dimenze blízkosti, jak v úplné rodině, tak po rozchodu, je jednoznačně důležité společné trávení času, sdílení každodenních aktivit a aktivit, které jsou významné pro otce, stejně jako aktivit významných pro dítě. Mnozí muži si uvědomují, že se tím, že v době jejich dětství netrávili se svými dětmi mnoho času, připravili o určitou blízkost s nimi, kterou nemohou později nahradit. Jiným způsobem, jakým může být blízkost mezi otcem a dítětem budována, je fyzická blízkost: tělesný kontakt (nejčastěji při hře), hlazení a mazlení či setrvávání ve stejném fyzickém prostoru. Významnou úlohu má také komunikace a konverzace mezi otcem a dítětem – navzájem si vyměňují informace, které mohou nabývat důvěrného až intimního charakteru. Dalším faktorem, který může určovat otcovu blízkost dítěti, je vzájemná dostupnost – to, že dítě může kdykoli přijít a že přichází, že může například otce navštívit i v jeho zaměstnání, když potřebuje.

2.3.1. Blízkost po rozchodu

Po rozchodu, pokud otec přestává sdílet s dítětem společné bydliště a má vyhrazené kontakty s ním omezené na několik dní v měsíci, blízkost již nemůže být budována na základě každodenní přítomnosti otce a dítěte v jedné domácnosti. Přestávají spolu sdílet všední rituály, které do té doby určovaly jejich vztah. Zároveň otec přestává být součástí triády matka–otec–dítě a jeho vztah k dítěti již není zprostředkovaný jeho bývalou partnerkou. Proximita mezi otcem a jeho dítětem tak musí být budována na jiném základě, v čase přesně vymezeném pro jejich vzájemný styk. Někteří muži i po letech stále nepříjemně pociťují ztrátu každodenního kontaktu. Již po několika dnech se jim stýská a mají pocit, že své děti příliš dlouho neviděli. Většina dotazovaných otců je přesvědčena, že vztah s dítětem nemůže být plnohodnotný, když se s ním nevidají každý den, když nemají dítě u sebe. Vadí jim právě to, že ztratili společné každodenní ritualizované momenty, například vstávání či usínání. Na druhou stranu jsou ale i muži, kterým občasné kontakty vyhovují a dovedou je lépe využít k budování vztahu než každodenní přítomnost. Jedná se o ty otce, kteří si za doby trvání úplné rodiny nevytěžovali osobní nezprostředkovaný vztah se svým dítětem, netrávili s ním mnoho zvláštních momentů vyhrazených jen jim dvěma a spoléhali na zprostředkování vztahu matkou dítěte. Po rozchodu je čas, který má otec s dítětem strávit, přesně vymezený, otec je nucen udělat si volno a skutečně se dítěti věnovat. Tento čas mu připadá vzácný, takže jej chce skutečně využít. Vztah je méně zprostředkovaný třetí osobou, otec tráví více času s dítětem jen ve dvou, což nechává více prostoru pro vzájemné interakce. Plynutí času není během kontaktů tolik automatické a samozřejmé, je třeba vymyslet nějaký program, nějak dítě zabavit v cizím prostředí, což může znamenat větší intenzitu společně stráveného času.

V případech, že otec nachází nový partnerský vztah a zakládá po rozchodu novou rodinu, nedoznává jeho blízkost s dítětem tak významných změn. Integruje dítě do své nové rodiny a jeho vztah k dítěti je opět částečně zprostředkovaný partnerkou. K této mediaci ale již dochází trochu jiným způsobem, protože se přece jen nejedná o matku dítěte. Nová rodina, nový sňatek mužům sice umožňuje fungovat v tradičním uspořádání rolí – nemusí o dítě tolik osobně pečovat a vytváří si nové rodinné rituály a samozřejmosti. Nedochozí ale k přesnému kopírování vztahů z původní rodiny – vztah otce s dítětem

je jiný, v čase vymezeném pro kontakty se objevuje více momentů, kdy jsou jen spolu, problémy dítěte řeší spíše otec než jeho nová partnerka.

Po rozchodu nabývá nové důležitosti konverzace otce s dítětem. Věci, které se uvnitř úplné rodiny dějí automaticky, musí být explicitovány, vše, co otec nemůže sledovat přímo, musí být vyprávěno. Jak říká Richard (dcera 10 let, rozchod před 2 lety, bez partnerky; opravář v autoservisu): *Člověk vlastně spíš povídá, protože po těch čtrnácti dnech se plno věcí děje*. To může paradoxně dát podnět k vytvoření důvěrnějšího vztahu, než jaký by s dětmi měli, nebýt rozchodu – mluví se o věcech, o kterých by se jinak nemluvílo.

K blízkosti mezi otcem a dítětem po rozchodu rodičů přispívá také snadná dostupnost otce pro dítě a naopak. Pro rozvedené otce je proto důležité dát dítěti pocit, že mu jsou k dispozici, že mu například v případě potřeby kdykoli pomohou s praktickými záležitostmi (půjčí stan, odvezou tam, kam je třeba...). V otázce této vzájemné dostupnosti hrají důležitou roli kontakty, které otec s dítětem udržují mimo návštěvy: telefonáty, dopisy, textové zprávy. Z tohoto hlediska je zajímavá úloha moderních technologií, které vnášejí podstatné změny do porozvodových vztahů mezi otci a jejich dětmi. Mnoho z nich kupuje dítěti mobilní telefon a telefonní kredit, aby jim mohlo kdykoli zavolat, díky čemuž je otec dítěti stále k dispozici a naopak. Jiní jsou alespoň s dítětem domluveni, že může zatelefonovat z domova, kdykoli by potřebovalo s otcem mluvit. Některé matky ale mohou cítit takovéto propojení dítěte s otcem jako přílišné zasahování do vlastního soukromí a pokoušet se tomuto typu kontaktů bránit.

2.3.2. Otcové a konstrukce blízkosti po rozchodu

Všichni muži ve výzkumném vzorku nějakým způsobem usilují o vybudování blízkého vztahu se svými dětmi a všichni považují vzájemnou citovou blízkost za podstatnou součást svého otcovství. Ne všem se to ale daří a ne všichni k tomu přistupují stejným způsobem a používají k tomu stejné prostředky. Na základě analýzy provedených rozhovorů je možné rozlišit čtyři skupiny mužů podle jejich přístupu k tomuto otcovskému repertoáru.

Do první patří „mazlíci se otcové“ – muži, kteří si v první řadě budují citovou proximitu se svým dítětem prostřednictvím fyzických kontaktů, hlazení a mazlení, vzájemné fyzické blízkosti. Nejedná se nutně o otce menších dětí; tito muži se vyznačují tím, že ve svých názorech zásadně neodlišují otcovství od mateřství a pěstují si s dětmi blízkost podobnou té, kterou preferují matky. Po rozchodu tito otcové narážejí na situaci, kdy jim není umožněno trávit s dětmi dostatek času, těžce nesou ztrátu společné každodennosti a fyzické blízkosti, která je z jejich úhlu pohledu nutná pro udržení vztahu. Hledají způsoby, jak úzký fyzický vztah se svými dětmi zachovat. Zpravidla usilují o širší než standardní rozsah kontaktu, aby tak mohli s dítětem trávit více času a zůstat mu nablízku. Pokud se jim to nepodaří, rozvíjejí strategie, které jim umožňují co nejlépe využít omezených návštěv k obnovení fyzické blízkosti. Mnoho mužů vypovídá, že při návštěvách jsou s dítětem stále v jednom pokoji, otcové malých dětí spí spolu s dětmi v jedné posteli, i když mají k dispozici víc prostoru. Chtějí si být neustále nablízku, dítě například sleduje otce při práci, a i když spolu přímo neinteragují, jeho přítomnost je uklidňuje. David (syn 5 let, rozchod před 1 rokem, bez partnerky; učitel) se domnívá, že rozvod a související neshody mezi rodiči vyústily v synovu větší potřebu fyzického kontaktu, a snaží se mu proto svou blízkostí dodat ztracený pocit jistoty a bezpečí: *... protože mu chybí právě nějaký takovej ten*

kontakt, takže začal dělat to, že prostě vlez pod mojí peřinu a spíme spolu pod peřinou. Obecně platí, že těmto mužům nestačí rozsah kontaktů, tak jak je stanovený soudem, a zažívají silnou nespokojenost a frustraci spojenou s prodlužující se nepřítomností dětí.

Druhá skupina zahrnuje muže, kteří staví do popředí blízkost založenou na komunikaci a konverzaci, která může mít v ideálním případě velmi důvěrný charakter. Otcové v této skupině zdůrazňují kamarádský vztah se svými dětmi – ideální otec podle nich má být pro dítě jakýsi vylepšený kamarád, někdo, s kým může dítě hovořit o čemkoli a kdo je vždy podpoří, ale zároveň i ze své pozice v případě nutnosti usměrní. Po rozchodu komunikace nabývá větší důležitosti. V porozvodovém vztahu otce s dítětem jsou podstatné rozhovory, konverzace, výměna informací – otec potřebuje vědět o tom, co dítě dělá a o čem přemýšlí; dítě má na druhé straně informace o otci. Události a věci, které se uvnitř úplné rodiny dějí automaticky, musí být po rozchodu vyřčeny explicitně, vše, co otec nemůže sledovat přímo, musí být vyprávěno. Muži v této skupině nepocitují nutně potřebu trávit s dětmi v jejich fyzické blízkosti každodenně mnoho času. Tento způsob budování blízkosti nevyžaduje nutně návštěvy trvající několik dní spojené s pobytem dítěte u otce doma. Více mu odpovídají častější, ale kratší kontakty, které většinou nejsou dopředu plánované. Otec a dítě si telefonují, když mají chuť se vidět, navštíví se jen na několik hodin, dítě se zastaví po skončení školy u otce v kanceláři a vypráví, co se stalo nového. Tito otcové usilují o to, dát dítěti pocit, že je může kontaktovat kdykoli a přijít za nimi s jakýmkoli osobním problémem. Oldřich (synové 17 a 14 let, rozchod před 3 lety, nová partnerka bez soužití; podnikatel) popisuje svůj vztah se starším synem takto: *Ví, že když jde kolem mojí kanceláře, tak na mě cinkne, zajde na hodinku na dvě a pokecáme.*

Přestože každodenní fyzický kontakt není nutně potřebný pro tento způsob budování citové blízkosti, někteří muži i po letech stále nepříjemně pocítují ztrátu každodenního kontaktu: Oldřich vypráví, že již po třech dnech se mu stýská a má pocit, že syny příliš dlouho neviděl. Přes relativně časté kontakty jsou přesvědčeni, že vztah s dítětem nemůže být plnohodnotný, když se s ním nevidají každý den, a vadí jim, že ztratili společné každodenní ritualizované momenty, například vstávání či usínání. Na druhé straně ale nutnost explicitovat a převyprávět vše, co se v životě dítěte i otce děje, může dát podnět k vytvoření důvěrnějšího vztahu, než jaký by měli, nebýt rozchodu. Otec s dítětem hovoří i o věcech, o kterých by se jinak nemluvalo. Komunikace může dosáhnout vysokého stupně důvěrnosti, dochází ke sdělování intimních věcí, a to jak ze strany dítěte, tak ze strany otce.

Třetí skupinou jsou „vzdálení otcové“ – muži, kteří požadavek citové blízkosti nezdůrazňují a jejich blízký vztah k dítěti se vyjadřuje spíše jen jejich disponibilitou pro dítě v konkrétních praktických záležitostech. Jeho vztah s dětmi se v době před rozchodem realizoval prostřednictvím jejich matky, jejíž role se od role otcovské diametrálně odlišovala. Láska mezi otcem a dítětem není podle nich přímým důsledkem jejich vzájemných osobních kontaktů a blízkosti, ale přichází jako něco navíc, o čem se nahlas nehovoří.

Po rozchodu se tito muži nachází v naprosto odlišném postavení ke svým dětem než před ním: stojí jim přímo tváří v tvář, v interpersonálním vztahu nezprostředkovaném matkou, jak tomu bývá v úplných rodinách. Pokud se nevyrovnejí s novými nároky, jež na ně tento vztah klade, přetrvávají jejich vztahy s dětmi po rozpadu páru jen velmi obtížně. Pokud si chtějí se svými dětmi zachovat blízký vztah, musí si vybudovat otcovskou identitu založenou na přímém vztahu a komunikaci se svými dětmi. Ti, kteří to nedokážou, nezřídka hledají novou partnerku, která by pokračovala v roli zprostředkovatelky ve vztahu otec–dítě.

Analýza rozhovorů však ukazuje, že může dojít i k opačnému vývoji: otec, který před rozchodem nebyl zvyklý s dětmi trávit mnoho samostatného času, je rozchodem připraven o zprostředkovatelku v postavě matky a úspěšně se mu podaří vybudovat přímý a osobní vztah se svým dítětem. Po rozchodu má přesně vymezen čas, který s dítětem tráví, a v této době s ním je sám bez přítomnosti dalších osob. Josef (dcera 17 let, rozchod před 7 lety, nová partnerka bez soužití; vědecký pracovník) uvádí: *... vlastně já jsem si pak uvědomil, že potom, co jsem se rozved, tak jsem s dcerou zřejmě navázal lepší vztah, než když jsem byl v tom svazku, protože i když jsem de facto s ní byl fyzicky častěji než potom, tak jsem se jí nevěnoval nikdy tolik jako po tom rozvodu, když jsem věděl, že ji mám jenom jeden víkend za těch čtrnáct dní.* Je to dáno pravděpodobně právě tím, že po rozchodu partnerů se tito otcové dostávají do situace, kdy se po nich vyžaduje větší angažovanost v komunikaci s dítětem a samostatnost v péči o něho.

Do čtvrté a poslední skupiny jsou zařazeni muži, kteří nemají se svým dítětem takřka či vůbec žádný přímý vztah – dítě o jejich otcovství neví nebo je patrné odmítání ze strany dítěte či ze strany samotného otce. Pro některé z nich byla absence vztahu jejich volbou, zatímco jiní se do této situace dostali souhrou okolností, které nedokázali ovlivnit, nejčastěji proto, že matka dítěte odmítla vytvořit jakýkoli prostor pro vybudování vztahu. Jedná se o muže, kteří se rozešli s matkou svých dětí v době, kdy děti byly ještě velmi malé. Dítě tak nemá na otce takřka žádné vzpomínky a otec ještě nezačal vnímat své dítě jako individualizovanou osobu.

Zajímavé je, že otec může mít rozvinutý blízký vztah s některým ze svých dětí, zatímco s jiným nemá vztah vůbec žádný. Pokud se jedná o děti z jednoho manželství, má blízký vztah se starším dítětem, zatímco mladší dítě vůbec nezná a ani se o ně nezajímá. Běžnější je ale situace, kdy muž nerozvíjí vztah s dětmi z dřívějšího (dřívějších) manželství, zatímco může mít velmi blízký vztah s dětmi z manželství pozdějšího či současného. To znamená, že vztah s každým dítětem představuje pro otce odlišnou situaci a u každého otce může aktivovat jiné otcovské repertoáry. To je pravděpodobně způsobeno tím, že se v průběhu času pod vlivem nabytých zkušeností mění jeho přístup k jednotlivým normám obklopujícím otcovství.

Na základě toho, jak různí muži zacházejí s jednotlivými otcovskými repertoáry před rozchodem a po rozchodu, bylo možné identifikovat tři základní modely otcovství, které lze prezentovat jako tři ideální typy otců. Prvním je vzdálený otec – živitel, který klade důraz hlavně na repertoár živitele a v těch ostatních se příliš nerealizuje. Po rozvodu se nachází ve snazší situaci vzhledem k tomu, že může nadále zůstat živitelem a stejně jako předtím trávit s dítětem jen omezený čas. Na druhé straně je ale ve velké míře ohrožen ztrátou zprostředkování vztahu s dětmi jejich matkou, vzhledem k tomu, že mezi ním a dětmi neexistuje přímý osobní vztah a navíc není zvyklý trávit s nimi čas bez asistence „ženské expertky na péči“. Druhým typem je hybridní pomáhající otec, který před rozchodem živil svou rodinu společně se svou manželkou a ve volném čase jí „pomáhal“ se zajištěním péče o děti a domácnost. Po rozvodu si musí zvyknout na ztrátu každodenního kontaktu s dětmi, kterou kompenzuje zpravidla vyšší mírou verbální komunikace v omezené době kontaktní. Nečiní mu výrazné problémy strávit s dětmi společně víkend a částečně se o ně přitom postarat, sám by o ně ale zpravidla pečovat nechtěl. Třetím typem je pečovatelský a přítomný otec, který se aktivně podílí na péči o děti a přebírá odpovědnost za část úkonů v této oblasti, a přitom odmítá být po rozvodu redukován jen do úlohy živitele, protože ta pro něj nikdy nebyla příliš významná. Má pocit, že má stejný nárok na svěření dětí do vlastní výhradní výchovy jako jeho bývalá manželka, což může být zdrojem dlouhotrvajících a neřešitelných konfliktů.

Závěrem lze obecně konstatovat, že zatímco více „tradiční“ vzdálení otcové, zakládající své otcovství na dimenzi živitele a na své profesionální identitě, jsou po rozchodu v první řadě ohroženi ztrátou zprostředkování vztahu s dětmi jejich matkou, „moderní“ či „noví“ pečující otcové, zakládající svou otcovskou identitu na dimenzi blízkého a pečovatele, více trpí ztrátou společné každodennosti s dětmi.

2.4. Rozvod a ztráta moci

Otcové jsou nepopíratelně v nevýhodnějším postavení, co se týče reprodukčních práv a možnosti zasahovat do rozhodování o výchově svých dětí, jakmile s nimi jednou nežijí ve společné domácnosti. Uspořádání výchovy po rozvodu nicméně kopíruje rozdělení úloh v úplné rodině: matky jsou v drtivé většině párů zodpovědné za každodenní péči o děti, věnují jí nesrovnatelně více času, nesou odpovědnost za organizaci a zajištění péče, když nejsou samy fyzicky přítomné. Otcové fungují buďto jako vzdálení živitelé nebo s péčí o děti matce „pomáhají“.

V našem výzkumném vzorku se objevilo několik mužů přesvědčených o mužské přirozené nadřazenosti a právu hlavy rodiny na moc a kontrolu nad rodinou (partnerkou a dětmi), kteří toto své přesvědčení explicitě vyjádřili. Tito muži jsou přesvědčeni, že jim rozvodem bylo významně ublíženo a že jsou kráceni ve svých právech – svými bývalými partnerkami i veřejnými institucemi. Obvinění vznesená proti mužům samotným (např. z fyzického týrání, nedodržování termínů placení výživného) pak vnímají jako lživá a nespravedlivá. To, co jejich bývalé partnerky eventuálně vnímaly jako násilí a ohrožení, nebylo podle jejich názoru nic vážného, buďto to byla zasloužená reakce nebo jednání v afektu, který partnerka vyprovokovala. Součástí této rétoriky je vyhrožování, že se obrátí na evropský soud ve Štrasburku, kde v minulosti dosáhli čeští otcové soudních zadostiučinění. Pod těmito proklamacemi se ale u této skupiny mužů neskrývá touha po rovnosti, ale spíše „eufemismus pro výsady, očekávané nebo skutečně držené, v rámci stratifikovaného genderového systému. Rozvod připravil muže, zejména otce nemající své děti ve své výchově, o jejich výsadní postavení v rodině.“ [Arendell 1995: 46] Že je tomu tak i u této skupiny mužů v našem vzorku, můžeme usuzovat mimo jiné z toho, že se ve svém vyprávění soustředili výhradně jen na kritiku své nerovnoprávné pozice, své bývalé partnerky a českých institucí a přes opakované výzvy ze strany tazatelky nechtěli nebo nebyli schopni hovořit o svých dětech a svém vztahu k nim. Navíc sdíleli přesvědčení o odlišnosti mužské a ženské přirozenosti a z ní vyplývající mužské nadřazenosti, nebo alespoň svém právu na péči a obdiv ze strany manželky:

Přišel tchán s tchyní, sbalili manželku a ještě řekli, že ona mi nevolníka dělat nebude. Přitom to, co já jsem tady dělal, to by nedělal žádný jiný muž. (Pavel, synové 3 roky, 2 měsíce, rozchod před 11 měsíci, bez partnerky; nezaměstnaný)

U této skupiny mužů se také v některých případech objevuje problém domácího násilí – dva přímo popisují incident, při kterém svou ženu fyzicky napadli (i když to nepovažují za domácí násilí), proti dalším bylo bývalou partnerkou vzneseno obvinění, že ji nebo děti napadli, i když oni sami to popírají. Časté jsou výhrůžky vznášené z jejich strany proti partnerce:

No a dostala mě do takové situace, že já jsem emotivně potom vlastně reagoval tak, že jsem říkal, už at toho nechá nebo jí zabiju. Jo a ... na základě toho máho výroku, jo ona začala jednat tím způsobem, že okamžitě,

že se se mnou rozvede. (Stanislav, syn 20 let, 2 dcery 8 let, rozchod před 2 lety, bez partnerky; vědecký pracovník)

Násilí se může jevit jako jediné východisko, když už je konflikt vyhrocen, když partnerka nereaguje na žádné argumenty: *Není proti tomu zbraň. Jediná zbraň proti tomu je násilí* (Jindřich, dcery 15 a 11 let, rozchod před 5 lety, bez partnerky; manažer). Rozdíl mezi muži a ženami je v tom, že z důvodu slabší fyzické konstituce žena většinou nedokáže muži ve stejné míře fyzicky ublížit, což si ale dotázaní muži tak jasně neuvědomují.

Konflikt s partnerkou pro ně přerůstá v konflikt s ženami obecně, v přesvědčení, že ženy a muži stojí zákonitě proti sobě jako nepřátelé. Muži jsou pak v boji o děti v nevýhodě, protože ženy mají obsazené všechny klíčové pozice, které jim umožňují kontrolovat situaci. Vzhledem k tomu, že se jedná o ženy, nemohou být objektivní. Z chování své partnerky usuzují na chování všech žen obecně; její chování je označováno jako nezodpovědné, iracionální, panovačné.

Spory o moc mají nejprve podobu neustálých konfliktů a hádek v rodině, potom se do toho vkládají různé instituce, soud a právníci. Postupně se každý detail stává předmětem sporu. Ve výsledku v tom někteří muži nacházejí novou životní náplň.

Z jejich výroků je cítit bezmoc, neschopnost nějak zasáhnout; pocit že jsou neprávem zbaveni kontroly: *Akorát jde o to, že já jsem ztratil kontrolu nad penězma, nad dětma, vztahy se poškodily a ona z těch peněz, které já platím na děti, živí rodinu, která samozřejmě jako na to nemá právo* (Jindřich, dcery 15 a 11 let, rozchod před 5 lety, bez partnerky; manažer).

Toto zbavení moci pro ně nabývá vrcholu v žádosti ženy o změnu jména dítěte – dítě je tak symbolicky vyjmutu z genealogické linie svého otce. S tím se setkalo pět mužů z výzkumného vzorku.

Existence této možnosti ukazuje na to, že ženy mají v České republice v porozvodových sporech o děti určitou výhodu, které si jsou vědomy a pokládají ji za samozřejmou. Stále se předpokládá, že děti zůstanou po rozchodu partnerů se svou matkou. Dotázaní muži se shodují, že mateřství jako by pro jejich bývalé partnerky znamenalo automatický nárok na rozhodování o dětech – nejspíš proto, že jim věnovaly mnohem více času a péče než jejich muži. Ženy zároveň předpokládají, že otcové budou dál mít povinnost materiálně rodinu zajistit. Miroslav (dcera 10 let, rozchod před 5 lety, nová partnerka bez soužití; řidič) to shrnuje: *Ona mi to dítě nenechá, ona neodejde sama, bez dítěte. Já nemůžu udělat nic, prostě jí to dítě sebrat nemůžu.*

Zahraniční autoři [Folberg, Graham 1979; Furstenberg, Cherlin 1991; Arendell 1995] poukázali na základě svých výzkumů na to, že snaha mužů získat dítě do společné výchovy nevypovídá o jejich schopnosti či ochotě o dítě skutečně pečovat a trávit s ním čas, ale spíše o snaze získat nad ním určitou kontrolu a mít podíl na rozhodování o jeho výchově a potažmo o celé bývalé rodině. V naší realitě je tomu ale vzhledem k odlišným právním podmínkám jinak: podíl na rozhodování o dítěti otci náleží automaticky a je daný tím, že otec má nadále rodičovskou zodpovědnost. Svěření do výchovy určuje v první řadě bydliště, ve kterém bude dítě pobývat. Ve výsledku se nesetkáváme tak často s tím, že by otcové žádali o svěření dítěte do své či společné výchovy a potom o dítě ve skutečnosti nepečovali (pokud o svěření do vlastní výchovy žádají a pečovat o dítě nechtějí, počítají s tím, že jejich žádosti nebude vyhověno). Spíše se setkáváme s jiným případem: matky odmítají přistoupit na možnost

společné či střídavé výchovy, jelikož by pak byly stigmatizovány za to, že nemají dítě ve své výhradní péči. To, že se matka o výchovu dělí s otcem, může být okolím vnímáno jako důkaz toho, že není dobrou matkou; že v jejím případě není něco „v pořádku“ – protože normou je stále svěřením dětí do výhradní péče matky: Říká se, že ty matky, co nemají tu výhradní péči, jsou tak jako stigmatizované a že prostě si všichni si myslí, že je to špatná matka, já nevím, jestli ona k tomu přistupovala takhle... (Daniel, dcera 6 let, rozchod před 3 lety, nová partnerka; překladatel)

Dotázaní otcové se tak setkávají s tím, že pokud chtějí své děti vídat často, snáze prosadí (u soudu i u svojí bývalé partnerky) rozšířený režim styku s dětmi než střídavou výchovu, i když v praxi mohou vypadat obě varianty stejně. Pro ženy je totiž první možnost přijatelnější vzhledem ke společenskému odsouzení, kterého by se jim mohlo dostat.

Cílem tohoto textu není rozhodnout, zda jsou muži skutečně kráceni ve svých právech a zda je český soudní systém skutečně příznivěji nakloněn ženám než mužům. Výzkum, na kterém se tato práce zakládá (a v současné době ani žádná jiná šetření a statistiky), neposkytuje údaje o tom, jaký podíl otců po rozvodu usiluje o větší rozsah kontaktů se svými dětmi a není mu vyhověno. Naše zjištění nás ale opravňují pouze konstatovat, že problémy ve vztazích mezi muži a ženami, projevující se právě například v rozvodových přích o výchovu dětí, pramení obecně z transformací genderových vztahů. Na jedné straně stojí pečující otcové, kteří akceptují rovné rozdělení úloh, ale při a po rozchodu se musí spokojit s tradiční rolí otce živitele a jejich kontakt s dětmi je velmi omezen. Na druhé straně jsou maskulinisticky smýšlející otcové, kteří se domnívají, že mají nárok na moc a kontrolu v rodině, a vyžadují tradiční genderové rozdělení práce. Následně se dostávají do konfliktu s partnerkami, které jsou do určité míry emancipované a jejich nárok neuznávají. Po rozchodu těmto mužům nejvíce vadí ztráta kontroly a ztráta privilegované pozice v rodině. Jedná se o skupinu mužů, kteří mají silné a časté přetrvávající konflikty s bývalou partnerkou, které mohou být provázeny i násilnými projevy z jedné či druhé strany. Není ovšem jasné, co bylo na počátku: zda vyhrocený konflikt mezi dvěma osobnostmi (a pak následovala devalvace všeho ženského a přesvědčení o vlastní nadřazenosti), nebo přesvědčení o mužské a ženské biologické danosti a z ní vyplývající přirozené mužské nadřazenosti (a pak následoval konflikt s partnerkou, která tento nárok neuznala). Extrémně konfliktní názory této skupiny otců mohou vyplývat z pocitů ohrožení a vědomí nejistoty jejich postavení: uvědomují si neudržitelnost svých názorů v současném prostředí postupující ženské emancipace a stírání genderových rozdílů.

3. Mateřství po partnerském rozchodu

Radka Dudová

V letech 1991–2001 došlo v České republice k nejvyššímu růstu počtu i podílu neúplných rodin v posledních čtyřech desetiletích. Celkem žilo v době sčítání lidu v ČR v roce 2001 v neúplných rodinách téměř 1,5 milionu osob, z toho 488 tisíc závislých dětí. Pro účely našeho výzkumu jsou důležitá zejména data týkající se neúplných rodin se závislými dětmi. Jejich podíl v české populaci stále narůstá – zatímco v roce 1991 byla z úhrnu neúplných rodin se závislými dětmi každá šestá rodina neúplná, v roce 2001 již to byla každá čtvrtá rodina. Nejčastěji se jedná o rodiny s jedním závislým dítětem (dvě třetiny), více než jedna čtvrtina má dvě závislé děti. Při posledním sčítání byla v 88 % v čele těchto rodin žena. Nejčastěji se jedná o ženu ve věkové kategorii 25–39 let, v polovině případů rozvedenou, v 16 % případů se jedná o svobodné ženy a v necelých 8 % o vdovy (údaje podle Sčítání lidu, domů a bytů 2001). Celých 17,5 % neúplných rodin má v čele osobu ekonomicky neaktivní, v 90 % těchto případů se jedná o nezaměstnanou matku. Na druhou stranu jsou však matky závislých dětí v čele neúplných rodin častěji ekonomicky aktivní než matky závislých dětí z úplných rodin. Nejvyšší podíl neúplných rodin byl zjištěn v Praze a v okresech Karlovy Vary, Brno-město, Sokolov a Cheb.

Ze statistik je patrné, že polovina neúplných rodin v čele se ženou vzniká v důsledku rozvodu manželského páru, další významná část vzniká pravděpodobně rozchodem nesezdaného soužití. Jak bylo řečeno v úvodu, zatímco nejtíživější problém pro otce po rozchodu představuje udržení a zachování vztahu s dětmi, matky v čele neúplných rodin se potýkají s jinými problémy, zejména s problematikou ekonomického zajištění rodiny. V následující kapitole uvidíme, jak ony samy vnímají a interpretují svou situaci, jaké problémy pocítují jako nejpálčivější a jaké životní strategie volí při jejich řešení.

3.1. Být hlavou „neúplné“ rodiny

Prvním problémem, na který ženy po rozvodu nebo již při uvažování o rozvodu narážejí, je sociální stigma „neúplné rodiny“. Podle statistik je minimálně každá čtvrtá rodina v ČR neúplná. Navíc vzhledem k tomu, že zkušenost života v neúplné rodině má svůj vývoj a historii, se dá předpokládat, že určitou etapu života v neúplné rodině prožije ještě větší podíl žen (a mužů): některé z rodin, které nyní jsou „úplné“, byly „neúplné“ v minulosti, jiné budou v budoucnosti. Dalo by se tedy očekávat, že stigma neúplných rodin bude postupně mizet a život v takovémto rodinném uspořádání bude stále více „normalizován“. Přesto tomu tak jednoznačně není. Svůj podíl na tom mají mimo jiné diskurzy rozšiřující negativní stereotypy osamělých matek, prezentující osamělé mateřství jako nedostatečně zodpovědné rodičovství; osamělé matky jsou nezdůvodněně obviňovány z parazitování na sociálním systému;

jsou veřejně podezřívány z toho, že svou situaci volí dobrovolně, protože je pro ně finančně výhodná. Navíc je rozšířen předpoklad, podle kterého děti z neúplných rodin budou hůře všestranně prospívat než děti jiné. Pokud osamělé matky nepracují, jsou obviňovány ze zneužívání sociálních dávek; pokud pracují, nenaplní psychologický ideál správného mateřství, který předpokládá, že matka zůstává minimálně do tří let věku dítěte doma a i nadále se věnuje v první řadě dětem a jejich potřebám. Jedním z problémů těchto normativních diskurzů je ale například to, že porovnávají osamělé mateřství s abstraktním ideálem společného rodičovství ve fungující úplné rodině, který se mnohdy ukazuje být mýtem. Další problém těchto stereotypů spočívá v tom, že implicitně pokládají za žádoucí stav, kdy žena je ekonomicky závislá na svém muži a za každou cenu se snaží udržet fungující manželství – a to i tehdy, kdy zůstat v manželství přináší ženě (a mnohdy i dětem) velké psychické či fyzické utrpení.

Vyprávění komunikačních partnerek ukazují, že stanout v čele neúplné rodiny není vždy otázkou volby, a pokud ano, tak to není v žádném případě volba snadná. Všechny dotázané ženy si jsou vědomy negativního stigmatu „neúplné rodiny“: již tento používaný termín implikuje, že s takovou rodinou něco není v pořádku, je definována negativně, není úplná, tedy jí něco chybí. K tomu se váží další, ve veřejném diskurzu i samotnými aktéry často používané názvy, jako například rozbitá či rozvrácená rodina. Ke všem nárokům, které osamělé mateřství přináší, se tak přidává tento negativní nádech: výkon těchto žen v mateřské roli je a priori kvalifikován jako nedostatečný, jelikož jejich dětem bude vždy něco chybět; ať se budou jako rodiče snažit sebevíc, děti budou touto neúplností vždy o něco ochuzeny.

No já jsem tohle, to byl jeden z důvodů, proč mě ten rozchod a rozvod tak poznamenal, že jsem úplně – a byla to první věc, kterou jsem tehdy řekla tý psycholožce, že nejvíc na celý tý situaci mi vadí to, že kluci nebudou vyrůstat v úplný rodině a že tím pádem jim dávám jako rodič do vínku to, že mají velkou pravděpodobnost, že oni nebudou umět tu úplnou rodinu založit a udržet taky. (Dana, 2 synové 5 let, zdravotní sestrasistentka)

Jako říct, že jsem rozvedená, to je jako kdybych řekla, že ani nemám nohu a hlavu. To je úplně něco tak ... je to hanba. (Jarka, syn 13 a dcera 11 let, školní družinářka)

Zvláště tíživá je tato situace pro ženy, které si ji nevybraly a které byly v manželství relativně spokojené. Jedná se o ženy, které byly svým partnerem opuštěny a nebyly na to připraveny, nijak situaci neanticipovaly a neměly čas si vytvořit vlastní definici sociální reality nezávislou na společné definici, kterou sdílely se svým partnerem [viz Vaughan 1986]. Neměly možnost vytvořit si své vlastní sociální sítě jako zdroje podpory a pomoci. Rozchod pro ně přišel „jako blesk z čistého nebe“ a znamenal narušení jejich představy smyslu a řádu. Pro tyto ženy (jedná se o šest komunikačních partnerek z devatenácti) se jednalo skutečně o rozvrácení rodiny, o ztrátu dříve ideální situace; nyní vnímají svou rodinu skutečně jako „neúplnou“. Tyto ženy se podle svých výpovědí potýkaly v období bezprostředně po rozchodu s psychickými obtížemi, často dokonce potřebovaly odbornou péči. Na jejich nerovnováze se v určité míře podepsalo právě ono stigma spojené s neúplnými rodinami, pocit, že jako matky selhaly už jen tím, že dovolily, aby došlo k rozchodu, případně že vybraly svým dětem špatného otce. Přestože ale tyto ženy ještě i v současnosti pocítují rozchod jako ztrátu (emocionálního a ekonomického zázemí, sociálního statusu a prestiže), postupně se se situací vyrovnávají, hlavně kvůli dětem: *Snažíme se žít tak, že jsme tři. Jsme tři a jako víc nás není* (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře).

Častěji se ale ve vyprávěních objevuje jiný příběh: pro značnou část žen⁷ je „neúplná rodina“ velmi pozitivním východiskem z neúnosné situace, je to naopak normalizování dříve nenormálního stavu. Mnohdy znamená úlevu pro všechny zúčastněné, někdy může dokonce přinést úbytek finančních problémů rodiny. Matky si ale stále podle svých slov uvědomují, že rodina, ve které není přítomný otec, není ideální, a rozhodně to není ten typ uspořádání, který by si svobodně zvolily a ke kterému ve svém životě cíleně směřovaly. Domnívají se ale, že neúplná rodina může být řešením situace, kdy rodina sice navenek zůstává „úplná“, ale otec v ní nesehrává tu úlohu, jakou od něj děti a matka očekávají, kdy je otec jiným způsobem nepřítomen, nebo dokonce jeho chování rodině přímo škodí. Pregnantně to vyjadřuje Romana (dcera 18, syn 16 let; kuchařka): *Vím, že to není ten pravý mužský vzor, ale zase já jsem zastánce, než žít s manželem, nebo otcem dětí za každou cenu, i když on na mě bude ječet a jak začal hrát ty automaty, kdoví kde já se v práci kurvím. ... Ať tatínka vidí jednou za čas a on bude taky v pohodě, budou se těšit, než spolu být dennodenně a na nože.*

V představách těchto matek tedy stále nejvýše stojí fungující rodina s dvěma rodiči. I pro ně hraje rodina roli „kolektivní fantazie“, jak uvádí Mary McIntosh [1996: 149], podle které je úplná rodina spíše než konkrétní sociální institucí kolektivní fantazií, která privilejuje rodinné vztahy, zatímco jiné typy intimních vztahů devaluje, což má silné sociální důsledky. Komunikační partnerky jsou si vědomy toho, že jejich předrozvodová situace tomuto ideálnímu obrazu neodpovídala, a fungující rodina s jedním rodičem je pro ně rozhodně lepší alternativou než vynucené soužití s druhým rodičem, pokud vztah z vážných důvodů nefunguje.

A oni asi potřebujou určitě jako někoho. Otázka je, zase jestli ti, co mají toho partnera, jestli tohle to nacházejí ty děcka třeba jako. Zase, třeba to vůbec není ono, že jestli to člověk třeba vysní, jak by to mělo být. Že nejsou ideální ty vztahy. Takže si myslím, že pro děti je důležité, ať mají klid. Ať mají takovou tu spokojenost, ať není to dusno. Myslím, že určitě, když jsme odstranili takové to dusno, teď je klídeček doma, tak hlavně nevíc R. se zlepšil ve škole. Tak jako tak se uklidnil. (Jarka, syn 13 a dcera 11 let, školní družnička)

Cesta k jednorodičovské rodině může tak být jediným dostupným způsobem „normalizace“ situace. Přesto jsou tyto ženy nadále přesvědčeny, že jejich děti potřebují „mužský vzor“, že matka sama nemůže jen vlastními silami děti dobře vychovat. Nemohou ale jednoznačně rozhodnout, co dětem ublíží víc – když otec v rodině nebude, nebo když tam bude a jeho vztah k dětem bude nekvalitní. To odráží paradox, ve kterém se tyto matky každodenně pohybují: na jedné straně vědí, že současná situace je pro jejich děti lepší než situace před rozchodem, na straně druhé se stále vyrovnávají s pocitem nedostatečnosti (svých vlastních mateřských schopností, mužských vzorů pro děti, vzorů společného života muže a ženy). Žijí tak vlastně v jakési permanentní neúplnosti či nedostatečnosti. V průběhu času se snaží nalézt způsoby, jakými lze tuto neúplnost naplnit: nejčastější je intenzivní zapojení do širší rodiny; „neúplná“ rodina tak může být překvapivě mnohem širší a početnější než nukleární rodina úplná. Mohou v ní fungovat intenzivnější výměny a častější kontakty. Tuto roli nej-

⁷ Tuto pozitivní vizi své rodiny po rozvodu sdílí 13 žen ze vzorku, z toho i některé, které byly původně mužem „opuštěny“. Ve skutečnosti lze pokládat 10 žen z výzkumného vzorku za iniciátorku rozvodu a zbylých 9 za „opuštěné“ manželem. Z těchto devíti všechny kromě jediné uvádějí, že bývalý manžel odešel za jinou partnerkou. Zajímavé je, že tři z těchto devíti žen samy podaly žádost o rozvod, když pro ně situace začala být neúnosná (např. když si manžel Marie částečně nastěhoval svou milenku do společné domácnosti). Zdá se tedy, že muži mnohdy vyčkávají a ponechávají formální ukončení vztahu na svých bývalých manželkách. To poukazuje na to, že pokud o rozvod oficiálně žádá 70 % žen a jen 30 % mužů, tato čísla neříkají nic o tom, kdo skutečně rozvod inicioval.

častěji plní rodiče matky, mimo jiné také proto, že osamělé matky jsou na nich alespoň v prvním období po rozvodu často ekonomicky i jinak závislé.

Snažila jsem se, ať mají tu pohodu. Jezdili jsme hodně s mým otcem, ten jim nahradil z kraje hodně toho tatínka, s mým otcem jsme hodně chodili ven, nebo s těma ségrama. Dovolené a takové. Ať o těch prázdninách mají pocit, že někam patří. (Romana, dcera 18, syn 16 let; kuchařka)

My jsme se vlastně vrátily tady k rodičům, kde byla bratr, sestra, teď babička s dědečkem. Takže ona měla vždycky okolo sebe hrozně moc lidí, když bydlela v B., byla to prababička, pradědeček, babička, děda, teď tatínek, maminka. Teď zase došla tady do O., kde byla babička, děda, strýc, teta. Takže furt okolo sebe někoho měla a nevzpomínám si, že by se třeba vyptávala, nebo plakala, že by chtěla jít za tatínkem. (Hana, dcera 7 let, dělnice)

Druhou cestou může být nalezení nového partnera, uzavření nového sňatku a / nebo zplození dalšího dítěte. Pro Nađu přineslo paradoxně naplnění pocitu „neúplnosti“ narození třetího syna, a to přesto, že její vztah s jeho otcem není příliš stabilní. Malé dítě ale stmelilo rodinu, dalo jí pocit smyslu, přineslo štěstí i starším dětem: *Já jsem z toho měla opravdu strašný strach, ale nakonec bysme Ondráška nevyměnili za nic. Za ten rok jsme se s ním tolik nasmáli, že je to krásný, že nás potkalo takový štěstíčko.*

Snahy rozšířit rodinu mimo rámec nukleární jednotky jsou zpravidla omezeny jedním směrem – vůči příbuzným a širší rodině matky. Rodina po rozchodu je totiž zpravidla ochuzena nejen o přítomnost otce, ale často i o celou jeho rozšířenou rodinu. Jen zřídka se dětem podaří zachovat pozitivní vztahy s prarodiči z otcovy strany. Rodina osamělé matky je tak na jedné straně více závislá na pomoci a podpoře ze strany širšího příbuzenstva než rodina dvourodičovská, na druhé straně je její rozsah zúžen jen na mateřskou větev.

Ať již hodnotí současnou situaci pozitivně či negativně, komunikační partnerky se shodují, že neúplnost rodiny nejvýrazněji pocítují v tom, že i když v současné době vše perfektně zvládají a nemají významnější problémy, je rodinná jednotka závislá pouze na nich, jejich péči a jejich příjmu. Pokud by matka z nějakého důvodu selhala (např. při ztrátě zaměstnání), nemá její roli ani dočasně kdo suplovat, což pro ně znamená silný a stálý psychický tlak.

Nesmí se se mnou nic stát. Nejhorší, já mám svoje vnitřní pocity, kdybych já onemocněla, měla úraz, šla do nemocnice, tak co ty děti? Kam půjdou? Půjdou do prostředí, kam nechtějí. (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře)

Rozvedené matky se tedy v první řadě musí vyrovnat se svým novým sociální statusem, který je však provázen mnoha negativními stereotypy a konotacemi. Nejtěžší je to pro ty, které si svou situaci nevybraly; život v neúplné rodině vnímají nutně jako životní prohru a nespravedlnost. Častým případem je ale i situace, kdy matka volí (či alespoň zpětně hodnotí) neúplnou rodinu jako východisko z neudržitelných podmínek. Život v neúplné rodině pro ni znamená více klidu pro harmonickou výchovu dětí (v případě častých hádek a konfliktů, případně fyzického napadání ze strany manžela), případně lepší ekonomickou situaci (v případě riskantního podnikání či závislosti manžela) nebo, jak uvidíme dále, přináší osvobození z poddanosti a absolutní závislosti na partnerovi. Zvyšování počtu neúplných rodin v rodinné skladbě společnosti představuje jen jednu stránku sociálního problému – problémy se ve skutečnosti často objevují ještě předtím, než ke vzniku neúplné rodiny dojde, a prav-

děpodobně mohou v některých případech dosáhnout větších rozměrů tam, kde k rozchodu manželství nedojde.

3.2. Ekonomické zajištění rodin rozvedených matek

Osamělé matky jsou ve veřejném diskurzu charakterizovány na jedné straně jako skupina strádající a trpící nízkou životní úrovní, na straně druhé jsou nezřídka obviňovány ze zneužívání sociálního systému. Kategorie rozvedených matek často ve veřejném povědomí splývá pod označením „osamělé matky“ s kategorií svobodných matek bez partnera, u kterých se jaksí předpokládá, že si svou situaci vybraly dobrovolně, případně do ní vstoupily nezodpovědně bez zvažování všech důsledků své situace. Ponechme nyní stranou, nakolik tento předpoklad odpovídá skutečnosti.⁸ Podívejme se raději, jak svou ekonomickou situaci a zejména proměnu své životní úrovně po rozvodu popisují a vnímají samy aktérky.

Ukázalo se, že rozhodující pro subjektivní hodnocení a spokojenost matek není ani tolik reálná životní úroveň jejich rodiny, ale to, jak se tato úroveň vlivem rozchodu změnila. Pokud i dříve zajišťovaly většinu příjmů rodiny ženy samy, může pro ně být odchod manžela velkou ekonomickou úlevou. Pokud naopak v jejich rodině před rozchodem panovalo tradiční rozdělení na matku pečovatelku a otce živitele, přičemž otec po rozchodu přestal svou živitelskou roli plnit na sto procent, cítí se „chudé“, ačkoli mohou mít ve srovnání s jinými uspokojivou životní úroveň – porovnávají totiž svou situaci se stavem před rozvodem.

...tak si myslím, že pokud ženská vlastně je sama, tak nikdy nemá šanci, tady nějaké alimenty jí nenahradí vlastně plat toho chlapa. Tak to vůbec. Tak je těžké, protože ty děti jsou zvyklé na tu životní úroveň a vysvětlit jim, že najednou už není ani na tu zmrzlinu, že samozřejmě se k žádnému moři nepojede. (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře)

Hodnocení životní úrovně rodiny po rozvodu tedy v první řadě souvisí s tím, jakým způsobem otec dětí plnil či neplnil svou úlohu živitele rodiny před rozchodem, a potažmo s tím, jak ji plní či neplní po rozchodu. Výjimkou nejsou ani případy, kdy otec před rozchodem nejen rodině nijak ekonomicky nepřispíval, ale navíc spíše představoval pro rodinu další finanční zátěž (to se týká čtyř komunikačních partnerek). Ačkoliv tedy obecně rozvod znamená propad životní úrovně osamělé matky a dětí, pro tyto ženy je rozvod naopak mimo jiné i řešením neudržitelné ekonomické situace.

Takže ležel tady a jenom koukal. Takže vlastně on tady byl takový doplněk na gauči a vlastně já jsem pracovala nadále. (Jarka, syn 13 a dcera 11 let, školní družinářka)

Měla jsem spoustu starostí, že to neutáhnu. Finančně ze začátku, že prostě na všechno jsem sama a že nemůžu spoléhat na manžela, ale to jsem zjistila, že stejně nemůžu už tři roky před rozvodem. Byla to pro mě strašná úleva. Jednak teda strašně lhal, pořád něco zapíral a vymýšlel. Nic nedělal. Rozváděli jsme se vlastně kvůli jeho závislosti na hracích automatech. (Romana, dcera 18, syn 16 let; kuchařka)

8 Stojí ale za povšimnutí, nakolik toto uvažování ve shodě s historickou tradicí přenáší veškerou zodpovědnost na ženy a snímá ji tím z mužů. V této souvislosti je zajímavé, že matky, které v době porodu nežily s otcem svého dítěte, jako nejčastější důvod uvádějí, že partner odmítal sňatek, případně že partner byl ženatý [Chaloupková 2006: 13].

Ale tím, že zpronevěřil peníze a musel platit nějaké měsíční splátky, tak jsem byla přinucena jít do práce, abychom to zvládali všechno. A starala se o malou většinou jeho mamka. (Hana, dcera 7 let, dělnice)

Manžel jakoby rádoby podnikal. Prostě fakt se mu nedařilo a do práce nikam jít nemohl, protože si neuměl představit, co by kde dělal. On teda má autodopravu soukromou. Ale musí čekat teda doma na telefonu, kdo ho zavolá a já teda co ještě na mateřský, tak jsem se snažila vždycky někde a to už jsem těma úklidama začala, že jsem si našla vždycky někde v práci a jedno dítě jsem měla v kočáru a druhý řapalo a šla jsem do práce. A já jsem neměla ani to hlídání. (Gabriela, dcera 13, syn 10 let, uklízečka)

Pro ostatní komunikační partnerky ale představoval rozchod určitý ekonomický „šok“. Náhle se vyrovnávaly s postavením hlavní živitelky svých dětí a sebe sama, navíc mnohdy musely řešit otázku bydlení a zajištění péče o děti ve své nepřítomnosti. Potvrdilo se, že rozchod znamená ve většině případů významný pokles životní úrovně pro matku a děti. To je dáno tím, že ve většině rodin komunikačních partnerek fungoval buďto model otce živitele, případně otce pomáhajícího – tj. matka sama buďto neměla žádný příjem, nebo byl její (nízký) plat vnímán jen jako sekundární zdroj financí. Po rozchodu je náhle rodina závislá v zásadní míře jen na příjmu matky. Jako nejtěžší se přitom jednoznačně jeví období bezprostředně po rozvodu, než žena najde uspokojivé řešení své situace, než najde práci či si přibere brigádu nebo než vyřeší bydlení, a také než se určí výživné na děti a než otec začne výživné pravidelně platit, což může trvat i celý rok.

V tomto období se mnoho rodin setkává se skutečnou chudobou; naštěstí pro ně se ale jedná o období přechodné.

My jsme zažili až takové měsíce, kdy máte na kartě dvě stě korun. A vím, že nemůžu vybrat a musí ty děti vydržet další týden. (Romana, dcera 18, syn 16 let; kuchařka)

A s prominutím ten první rok, rok a půl, jsem žebrat musela. Protože, když někde nastoupím za devět, deset hrubého, a z takového platu mám táhnout tři lidi, tak to se nedá normálně využít v této době. (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře)

Jen jedna z komunikačních partnerek, Dana (zdravotní sestra-asistentka), pracovala v relativně dobře placeném zaměstnání a navíc získala finance prodejem společného domu, výjimkou je také Markéta, která měla v době rozchodu vlastní úspory, kterými si přispívala na živobytí. Všechny ostatní komunikační partnerky hodnotí tuto dobu jako velmi těžkou a problematickou z hlediska zajištění životních potřeb sebe a svých dětí a svou tehdejší ekonomickou situaci jako velmi špatnou.

Při rozvodu se tak plně vyjevuje cena, kterou ženy platí za tradiční uspořádání genderových rolí v úplné rodině. Pokud plně spoléhaly na ekonomické zajištění ze strany manžela a neměly žádné vlastní pracovní příjmy (což je ve většině partnerství naprosto běžné, dokud jsou děti malé, tj. do 3–4 let nejmladšího dítěte), ocitají se při krachu manželství v krizové situaci:

No tak určitě tehdy byl ten začátek strašně náročný, protože jsem měla jenom mateřskou, která chodila jakoby na manželův účet, nebo veškerý peníze, přídavky a tak. Tak jako ze dne na den jsem byla bez peněz s tím, že mám z bytu půlroční výpověď, se dvěma dětma bez práce, protože jsem s manželem dělala hypoterapii. A tím rozchodem jsem tu spolupráci ukončila. Takže jsem vlastně neměla práci, půl roku jsem neměla ani bydlení.

Bydlení, který jsem měla, tak jsem neměla na zaplacení. Já jsem neměla ani deset halířů v peněžence, natož korunu. (Naďa, dcera 14 let, syn 11 let; syn 1 rok, učitelka)

Tato ekonomická závislost na partnerovi je mnohdy důvodem odkládání rozvodu v případě, kdy manželství funguje jen formálně nebo se v něm žena trpí. Muži navíc v některých případech s tímto počítají a cíleně usilují o to, aby na nich žena byla v manželství finančně závislá a z toho důvodu se jim musela podřizovat i v dalších oblastech a neměla odvahu vztah opustit:

...tak on si myslel, že prostě, že to nedokážu bez toho jeho platu. Že si to netroufnu. Že opravdu na něm budu závislá a právě chtěl, abych ukončila to postgraduální studium. Dokonce, abych přestala pracovat a byla na něm úplně závislá. (Věra, dcera 13 a syn 9 let, učitelka)

Některé ženy si navíc ani neuvědomují, nakolik je pro ně tradiční uspořádání genderových rolí v manželství ekonomicky nevýhodné, a nedělají si nároky na profesionální úspěch svého manžela, přestože ten byl z valné části umožněn právě tím, že mu poskytovaly „domácí servis“:

To taky Marek jako furt mi říkal, že jsem hrozně hloupá, že jsem mu všechno nechala, že jsem vlastně měla nárok na podíly z firmy a já nevím co. A já jsem říkala ale jako proč, on si tam nadřel. Sice to byla jako jeho zásluha, práce, a já jsem si nikdy na nic žádné nároky nedělala. Mně stačí to, že tady nechal tohle, co potřebujeme pro život. (Petra, syn 13 let, poštovní doručovatelka)

3.2.1. Ekonomické nároky domácností rozvedených matek

Představíme-li si pomyslný žebříček výdajů rodin rozvedených matek, nejnižší a základní příčku tvoří základní životní potřeby. K nim patří v první řadě potraviny. I ty se částečně stávají pro některé neúplné rodiny vedené ženami nedostupným zbožím – zvláště pro ty, které neměly před rozchodem vlastní příjem a nebyly na porozvodovou situaci nijak připraveny: *Já jsem fakt tehdy vařila jen z toho, co jsem měla na zahrádce. Měli jsme vždycky jenom polívku nebo něco* (Naďa, dcera 14 let, syn 11 let; syn 1 rok, učitelka). Častá je situace, kdy příjmy (pracovní a sociální) pokryjí pouze náklady na bydlení, poplatky za školku a nutné náklady pro pobyt dětí ve škole, a z výplaty již nezůstává dost peněz na zakoupení potravin. Tuto situaci ženy řeší hledáním pomoci u svých rodičů, u bývalého manžela, případně půjčkami; nejčastěji ale nalezením nového zdroje příjmu, zpravidla večerní brigády apod.

K základním potřebám patří také oblečení, jehož opatření se ale komunikačním partnerkám nejeví jako tak velký problém: často pořizují dětem i sobě oblečení v second handech či je dědí po příbuzných a známých. Komplikovanější je pokrýt náklady na bydlení – ty jsou pro rodiny s jedním rodičem živatelem vyšší, jelikož zpravidla rodina potřebuje stejný prostor jako dřív, ale chybí jeden příjem pro jeho financování. Náklady na bydlení a služby s ním spojené tak představují největší položku v rozpočtu rodin našich komunikačních partnerek. Není překvapivé, že vyjednávání o bydlení po rozvodu je pro materiální situaci matky i otce rozhodující – vzhledem k tomu, že byty (zejm. byty s regulovaným nájemným či byty v družstevním či osobním vlastnictví, nabyté ještě v době, kdy jejich cena nebyla tak vysoká jako dnes) jsou velmi nedostatkovým zbožím, týká se rozvodový spor často právě bydlení.

Vzhledem k celkové ekonomické situaci je pro rozvedené matky častým řešením návrat do původní rodiny, tj. přestěhování se zpět k rodičům; tím minimalizují nejen náklady na bydlení, ale získají cennou pomoc v podobě hlídání dětí a případně i finanční pomoc v kritických situacích. Takovýto návrat ale není snadný – pokud již žena založila svou vlastní domácnost a žila samostatně, může pro ní být nová závislost na rodičích nepřijemná; zároveň to vytváří velké požadavky na prarodiče, kteří mají své vlastní zájmy a nároky: *Proč já bych měla chtít peníze po mém otci, když on má konečně svůj důchod a svůj život a já mám mu viset na krku. Ne, to jsou moje děcka a já si je musím uživit. A když se tatínek moc nezajímá, tak to musím zmáknout sama* (Romana, dcera 18, syn 16 let; kuchařka).

Původní rodina tak pro většinu rozvedených žen po překonání prvního porozvodového období funguje jako určitá pojistka „kdyby se něco stalo“, ale v každodenním životě se pokoušejí hospodařit tak, aby se na ni nemusely spoléhat. Zejména matky malých dětí jsou ale na pomoci rodičů (nejčastěji své matky) životně závislé.

Kromě těchto základních životních potřeb se jako velmi důležité jeví i záležitosti jinak vnímané jako „nadstandardní“: jedná se o různé placené školní a mimoškolní aktivity, zájmové kroužky, sporty a podobně. Matky je ale vnímají jako nutný standard, jako potřeby dětí, které je také nutné uspokojit. Ukazuje se, že svou schopnost ekonomicky umožnit svým dětem tyto aktivity komunikační partnerky vnímají jako klíčové při hodnocení celkové ekonomické situace rodiny a zejména při hodnocení své vlastní schopnosti zajistit dětem dostatečnou životní úroveň. To, zda matka může svým dětem tyto věci poskytnout, vnímá jako známku toho, že situaci zvládá dobře a že děti vyrůstají v dobrých podmínkách. Přitom propad životní úrovně po rozvodu se zpravidla projevuje právě v této oblasti; příjmy rodin žen samoživitelek často tyto náklady nemohou pokrýt. Ani státní sociální politika tyto potřeby nijak nekompenzuje, sociální dávky mají za cíl pokrýt životní minimum, nikoli tyto další potřeby dětí, které jsou považovány za nadstandard.

Právě v nedostatku zdrojů na tyto potřeby se projevuje hlavní ekonomický rozdíl mezi dvourodičovskými a jednorodičovskými rodinami. V této oblasti navíc také existují největší rozdíly mezi rodinami matek samoživitelek, zejména podle toho, nakolik otec děti i po rozvodu finančně podporuje či nikoli. V některých rodinách se tyto náklady platí napůl, a v tom případě jsou pro matky ekonomicky dosažitelné; v rodinách, ve kterých otec není ochoten zaplatit cokoli nad rámec určeného výživného (které na pokrytí těchto výjimečných nákladů zpravidla nestačí), jsou matky závislé na pomoci své širší rodiny: *Ale kroužky, lyžačky a takové, to bylo většinou tak, že pojedou děcka do školy v přírodě, potřebovala bych přispět tatko. Když na to nemáš, tak ať nejedou, byla jeho odpověď. Vždycky nějak jely. Na sociálce třeba, když jsem šla pro příspěvek, tak mi řekli, pohoňte si tatínka. Tak povídám, tak vám teda pěkně děkuju, ale vždycky se to nějak uplácalo, že mě tatka můj založil, nebo naši.* (Romana, dcera 18, syn 16 let; kuchařka)

Zvláštní kapitolou v rozpočtu rodin vedených rozvedenými matkami jsou nároky školy, která pořádá mnoho placených aktivit a od žáků vyžaduje škálu placených učebních pomůcek. Od rodičů se automaticky očekává, že je zaplatí. Pokud zaplatit nemohou, dítě může být negativně sociálně a psychicky poznamenáno; pro osamělé matky se pak stává nezřídkou věcí cti, zda mohou svým dětem tyto aktivity dopřát.

...máme bezplatné školství, které vypadá takhle: na pondělí šedesát korun, na nějaké nesmyslné cimbálovky nebo něco. Tak a já nevím. Třeba teď byl Žák 2000. Malý byl v únoru a za čtrnáct dní jede na matema-

tické soustředění. Za sedmnáct set korun. Takže to je úplně úžasný. Jo, takže jako samozřejmě všude jede. Takže zase já nejsem žádná socka, chodím do práce. Ale kdybych měla jako. Jde o to, že tohle to všechno jsem schopna zaplatit. Jsem schopna zaplatit ze svého platu tohle to všecko. A já nemůžu myslet na budoucnost těch dětí. Já nemůžu absolutně jim vůbec nic naspořit. Nic. (Jarka, syn 13 a dcera 11 let, školní družinářka)

Tím se dostáváme k další složce finančních nároků rodiny, a tou je vytváření rezerv a spoření do budoucna. Tato možnost zpravidla v rodinách komunikačních partnerek úplně chybí.

...ale žijeme od výplaty k výplatě. A to je obrovská nejistota, nejsem schopná našetřit peníze. Nejsem schopná mít cokoliv na účtu. (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře)

Komunikační partnerky ale pokládají vesměs za důležité alespoň nějakým způsobem se zajistit do budoucna či na horší časy. Mnohdy se snaží platit dětem stavební spoření a různé pojistky. Mohou se pak dostat do situace jako například Katka (dcery 22 a 19 let, zdravotní sestra), která nezvládala zaplatit roční splátku pojistky a raději si za tímto účelem vzala vysoce úročenou půjčku.

Další kapitolou, na kterou příjmy rozvedených matek zpravidla nestačí, je různé „luxusní“ zboží a hračky. Tyto věci ale nejdou matkami vnímány jako potřebné či nezbytné. Uvědomují si ale, že jejich děti se mohou cítit sociálně znevýhodněné, protože je nevlastní, zatímco jejich vrstevníci ano.

A že bych jim dopřála nějaký jako luxusní oblečení nebo každou chvíli nějakéj MacDonaldu, nebo hranolky a KFC a nějaký takový hry. A nebo to, co mají ti jejich kamarádi. Ty DVD, já to neumím ani pojmenovat, to jako nemáme. To v žádným případě a mít nebudeme. (Věra, dcera 13 a syn 9 let, učitelka)

V některých rodinách tvoří významnou část rozpočtu náklady na speciální potřeby dětí, které vyžaduje jejich zdravotní stav: děti Sylvy například potřebují bezlepkovou dietu, syn Marie je nedoslýchavý a potřebuje sluchátka a další pomůcky, jejichž cena se pohybuje okolo 40 000 Kč, syn Heleny je těžce postižený. Otcové těchto dětí se na těchto potřebách podílí jen částečně, pokud vůbec. Matky jsou odkázány na pomoc svých rodičů, nadací, obce a státu.

3.2.2. Příjmy domácností rozvedených matek

Pracovní příjmy tvoří největší složku příjmů rodin komunikačních partnerek. Všechny kromě jediné jsou ekonomicky aktivní a pracují alespoň na poloviční úvazek – včetně Naďy a Lindy, které mají děti mladší tří let, a Heleny, která pečuje o velmi těžce postiženého syna. I když náš vzorek neodpovídá celkové zaměstnanecké struktuře rozvedených žen, odráží se v něm skutečnost, že osamělé matky jsou častěji ekonomicky aktivní než matky v dvourodičovských rodinách. Kromě pracovních příjmů určitou část jejich výdajů pokrývají příjmy v podobě výživného, které platí otec na děti, případně sociální příjmy.

Sociální příjmy netvoří zdaleka tak významnou část příjmů zkoumaných rodin, jak bychom mohli podle stereotypních představ o osamělých matekách očekávat. Jakmile ženy v jejich čele pracují, jejich příjem (i když relativně nízký) zpravidla přesahuje hranici životního minima, a přičte-li se k němu určené výživné od otce dětí, ve většině případů jim nevzniká nárok na žádné sociální dávky (kromě přídatků na děti). Na odbory sociální péče se obrací matky jen tehdy, když mají více než dvě děti nebo pokud je jejich plat společně s určeným výživným tak nízký, že nedosahují životního minima, pří-

padně pokud otec již delší dobu odmítá platit povinné výživné. O pomoc se také častěji obracejí v prvním období bezprostředně po rozvodu, než se jejich ekonomická situace stabilizuje. Komunikační partnerky se vesměs vyjadřovaly, že práce je pro ně otázkou hrdosti – jsou pyšné, že po prvotních peripetiích dokážou uživit své děti, a na pomoc státu se příliš nespolehnají.

Radši než někam chodit žebrať pro peníze. To budu radši sedět do dvanácti u počítače, než abych se chodila někam ptát, aby mi někdo dal tisícikorunu na jídlo. (Markéta, dcera 8 let, účetní)

Relativně velký podíl komunikačních partnerek pracuje ve školství (6 z 19 respondentek) a podobných odvětvích, která umožňují relativně snadné skloubení pracovních a rodinných povinností (Petra pracuje jako poštovní doručovatelka, Linda pracuje v zahraničním kulturním centru, Markéta pracovala doma jako účetní, Katka a Dana pracuje ve zdravotnictví). Ukazuje se, že ženy plánovitě volí takový typ zaměstnání, který se sice vyznačuje nižšími příjmy, ale zároveň jim umožňuje pečovat o děti. Práce ve školství pro ně navíc řeší otázku prázdnin, kdy děti mají volno a pokud s péčí nikdo další nepomáhá, doba dovolené matce nestačí.⁹ Práce ve školství má pravděpodobně ještě jednu výhodu – ženy se v ní nesetkávají s diskriminací z důvodu, že jsou ženy a matky, případně osamělé matky, zatímco v jiných oborech tomu tak bývá.

Fakt je, že situace rozvedené ženy, která má tři děti a nehodlá se věnovat jenom své kariéře, ale hodlá se věnovat i těm dětem, tak je to úžasný handicap, zejména finanční. To se prostě nedá. Musí buď dělat svoji práci a děcka jdou bokem, nebo proto jsem si zvolila školství, abych měla čas na ty děti. (Kamila, dcery 35, 30 a 23 let, školní psycholožka)

Komunikační partnerky pracující v jiných oborech, ať už více či málo kvalifikovaných, se pravidelně setkávají s diskriminací ze strany zaměstnavatele – ať již proto, že jsou matky, nebo přímo proto, že jsou osamělé matky. Hana tak setrvává v zaměstnání, které ji nenaplňuje, ze strachu, že by jinou práci nenašla; Pavla hledala práci ve svém oboru 9 měsíců a Gabriela vůbec práci odpovídající své kvalifikaci nenašla:

A taky vím, že bude docela těžké, nebo já sú ráda, že mám zaměstnání, ale kdybych ho náhodou někdy chtěla změnit, tak vím, že to bude dost těžké si najít nějaké dobré, protože se posuzuje to, že je sama s dítětem a ještě není prostě ve věku, kdy by se mohlo samo starat o sebe, když bude nemocné. Tady ta situace mě hodně štve. (Hana, dcera 7 let, dělnice)

Děti byly ještě malé, takže jsem byla nucena si hledat zaměstnání, což lehký nebylo v té době. Vzhledem teda k těm třem dětem a dlouhý době, po kterou jsem byla na mateřský dovolený. ... tak asi po tři čtvrtě roce jsem si našla zaměstnání, protože dřív se mi to nepodařilo. (Pavla, syn 15, dcera 12 a syn 11 let, právnička ve státní sféře)

Protože my, když jsme se rozváděli, tak P. byly dva roky, nebo dva a půl, M. akorát ve školce a absolutně bez šance práce. Jak jsem řekla malý dítě, nezámem a nebo teda takový služby, že to bylo od sedmi do sedmi do večera a to prostě nešlo nijak skloubit. (Gabriela, dcera 13, syn 10 let, uklízečka)

⁹ Práci ve školství se rozumí nejen práce učitelky, ale také práce vychovatelky ve školní družině (Naďa) nebo kuchařky ve školní jídelně (Romana). Dvě ženy se na práci ve školství rekválifikovaly až po rozvodu, cíleně tedy zvolily toto odvětví.

Příjem z jejich hlavní pracovní činnosti ale na pokrytí potřeb rodiny s dětmi zpravidla sám o sobě nestačí. Mnoho komunikačních partnerek cítí potřebu si přivydělat, kterou ale nenaplnují hledáním lukrativnější a kvalifikovanější práce. Spíše vyhledávají další vedlejší, často nekvalifikované práce, které mohou vykonávat po večerech nebo v noci doma (úklid, žehlení, případně hodiny jazyka, tance, aerobiku, prodej kosmetiky). Více než jen jednu výdělečnou činnost vykonávají tři čtvrtiny žen ze vzorku a tyto vedlejší „brigády“ jsou pro ně takřka otázkou přežití.

Nebo jsem si přivydělávala vždycky ještě. Pletením ponožek, žehlením ubrusů do jedné hospody, něco co už se dalo dělat doma, abych už nebyla moc od těch dětí. (Naďa, dcera 14 let, syn 11 let; syn 1 rok, učitelka)

Takže já jsem od těch osmi do těch deseti jenom chodila uklízet jakoby na tu poštu. Pak jsem byla teda jakoby na poště v práci, a soboty, neděle jsem chodila ještě roznášet občerstvení jakoby na schůze. ... No a nebo jsem chodila tady žehlit starým lidem košile. (Petra, syn 13 let, poštovní doručovatelka)

Ale musím se ohánět. Byly doby, kdy jsem měla i tři vedlejšáky. A to jsem to měla rozdělený třeba pondělí středa tam, úterý čtvrtek tam a pátek a třeba ještě jeden den tam. To jsem byla hotová. Až jsem si uhnala kýlu. (Gabriela, dcera 13, syn 10 let, uklízečka)

Tyto práce představují obrovskou fyzickou zátěž a celkovou mobilizaci; ženy si navíc nemohou dovolit odpočinout či být nemocné, protože jejich rodina je existenčně závislá na jejich příjmu: *Občas už jsem byla utahaná, teď Lukášek rostl, takže záda mě zlobily. Když jsem měla chřipku, tak jsem nemohla být doma, protože když jsem do kadeřnictví nešla, tak jsem nepřinesla 2 tisíce, abychom mohli nakoupit. Takže nějaký nemoce, to vůbec neexistovalo (Helena, dcera 22, syn 16 let, kadeřnice).*

Matky po rozvodu tak paradoxně sice dostávají svěřeny děti do své výchovy také proto, že nejsou tolik pracovně vytížené jako jejich partneři a splňují tak lépe podmínky soudu zajistit dětem adekvátní péči. Po rozvodu je ale jejich ekonomická situace nutí přijmout další práci, aby svou rodinu uživily. Ve výsledku pak pracují značně vysoký počet hodin – zaměstnání si ale vždy vybírají tak, aby jim i nadále umožňovala kombinovat práci s péčí o děti. Cenou za to je nutnost akceptovat i práci méně kvalifikovanou či atraktivní a hůře platově ohodnocenou.

Komunikační partnerky často zmiňují nutnost rezignovat na zaměstnání, ve kterém je vyžadována občasná práce do pozdních odpoledních a večerních hodin, kdy je třeba vyzvedávat děti ze školky a ze školy, případně se s nimi do školy připravovat. Gabriela například začala po narození dětí pracovat jako uklízečka, ačkoli předtím pracovala s výpočetní technikou, a v práci uklízečky setrvává, jelikož je časově flexibilní a jsou jí tolerovány absence z důvodu nemoci dětí. Linda (syn 3 roky, koordinátorka v kulturním centru) zase hovoří o tom, že bude muset opustit práci, která ji baví a zajímá, protože její pracovní doba neodpovídá otvírací době školky.

Největším problémům na pracovním trhu jednoznačně čelí ty ženy, které před rozchodem neměly zaměstnání, byly na rodičovské dovolené nebo pomáhaly svému partnerovi např. v jeho podnikání. Ty se po rozvodu snaží urychleně získat nějaký příjem. Pokud k rozvodu došlo v době, kdy byly děti malé (1–6 let), typický scénář vypadá tak, že žena, do té doby na rodičovské dovolené nebo nezaměstnaná, případně pracující jen částečně, je nucena urychleně najít práci, která by poskytla dostatečný výdělek na pokrytí alespoň základních potřeb rodiny. Zpravidla přijímá méně kvalifikovanou či pro ni méně zajímavou práci, která je ale dostatečně flexibilní a ve které je dostatečně „nahraditelná“

v případě nemoci dítěte. Pracuje však na plný úvazek, protože příjem z práce na částečný úvazek by se jí vzhledem k nákladům nevyplatil.

Ženy, které se rozvedly v době, kdy již pracovaly, často již předtím volily práci umožňující kombinovat zaměstnání a rodinu, jelikož v jejich rodinách panovalo spíše tradiční rozdělení genderových rolí. Bezprostředně po rozchodu jsou vděčné, že mají tento příjem a v práci setrvávají. Postupně si ke své hlavní práci přibírají další málo kvalifikované vedlejší výdělečné aktivity.

Přestože ale ženy po rozvodu často začínají nekvalifikovanou prací, postupně získávají praxi a sebevědomí a případně si i zvyšují kvalifikaci. Z tohoto hlediska je možné vnímat příběhy mnohých rozvedených žen jako příběhy ženské emancipace, kdy začínají od ničeho (jako nezaměstnané či málo kvalifikované) a postupně se pod tlakem okolností dopracovávají k pracovnímu úspěchu.

Naďa po rozvodu nejprve sehnala dočasnou práci jako zastupující zdravotní sestra, což jí poskytlo sice minimální, ale alespoň nějaký příjem pro překonání prvního krizového období. Potom se při práci pustila do dálkového studia a po ukončení školy začala pracovat jako speciální pedagožka. *To byla tehdy strašná náhoda, že jsem si žádala ve fakultní nemocnici o místo zdravotní sestry, protože jsem původně zdravotní sestra. A oni potřebovali na záskok speciálního pedagoga do školy, tak jsem to na půl roku vzala. A už jsem u toho zůstala, že jsem si potom dodělala veškerou v Brně, už jsem vlastně učila pět let, takže jsem u toho už zůstala.* Nyní má další dítě s novým partnerem, ale po předchozích zkušenostech se raději vrátila do práce po osmiměsíční mateřské dovolené, aby nebyla na partnerovi úplně finančně závislá.

Petra zase původně pracovala jako poštovní doručovatelka a po rozvodu si přibrala další dvě pravidelné nekvalifikované brigády, aby rodina vyšla s penězi. Později ale byla povýšena a stala se úřednicí za přepážkou, což znamenalo zvýšení příjmu a zvýšení životní úrovně rodiny: *To bylo úplně ideální, to jsme si už mohli dovolit jet i na dovolenou. A mohla jsem koupit věž a tak nějak jako nestrádali jsme.*

Simona zjistila, že svou práci na městském úřadě jako asistentka na poloviční úvazek by po rozvodu své dítě neuživila a zejména by si nemohla pořídit bydlení, které nutně potřebovala. Jako jediná z komunikačních partnerek nevolila cestu dalších vedlejších přívýdělků, raději práci opustila a začala pracovat v lukrativní pozici pro reklamní agenturu. S péčí o syna jí vydatně pomáhala její matka.

...tam jsem si vydělala nějaké ty peníze, které jsem si ukládala, abych měla na tu zálohu na to zakoupení bytu. Takže jsem si koupila nový byt a veškeré vybavení. Protože po tom rozvodu, my jsme měli zařízenou domácnost myslím, že solidně. Kdybych to tak shrnula, tak jsem odešla s dvěma taškami hraček a kluka za ruku. Protože veškeré spotřebiče a to, to si nechal můj manžel. Tak postupně jsme si všechno dokupovali. Protože jsem pracovala pro tu reklamní agenturu, tam limitovaná práce na rok, to bylo v rámci té jejich reklamy. A pak jsem si našla práci, kterou dělám doteď, než se nám narodil tady ten druhý kluk. Tak jsem pracovala jako asistentka jednatelky pro jednu firmu zlínskou. ... Nežádala jsem od nikoho žádnou pomoc, do dneška jsem strašně pyšná, že jsem si na ten byt vlastně našetřila a zaplatila sama a nikdo mi nedal ani korunu. ... A navíc jsem začala dělat takové věci, které jsem doteď nemohla dělat a ani můj bývalý manžel by s tím nesouhlasil, nebo by to nedovolil. Šla jsem studovat vysokou dálkově.

Helena, když viděla, že na podporu svého bývalého manžela se již nemůže spolehnout, se po letech vrátila ke své práci kadeřnice. Návrat do práce zvládla i přesto, že sama pečuje o těžce postiženého syna. *Takže jsem se pustila do podnikání, no do podnikání, jedna moje známá v kadeřnictví dělala pod takovou velkou*

firmou a říkala, hele, já se ti zeptám, jestli tak na dva dny by tě sem majitelka vzala. No takže mě tam majitelka přijala na dva dny, tak pro mě to bylo úžasný, jako když jsem vyšla někam na nádraží, po takový dlouhý době.

Jiné ženy zase sice nezměnily zaměstnání, ani si nezvýšily kvalifikaci, ale postupně zjistily, že pro ně jen samotná nepřítomnost bývalého manžela může znamenat finanční úlevu, jelikož jim umožňuje nezávisle nakládat se svým vlastním příjmem:

Takže pro mě to byla úleva, že konečně ty peníze, které mám, tak že s nimi budu hospodařit já a ne, že půjdu někam na účet a zjistím, že jsem v mínusu. Děcka užívím, manžela nejsem ochotna živit tady za těch okolností. Takže pro mě je to lepší, na dovolenou jsme se od té doby s děčkama dostali. (Romana, dcera 18, syn 16 let; kuchařka)

Já teď vím, na čem jsem, vím, kolik mám, sice dělám tu nejpodřadnější práci, ale vím, že mě to uživí. Není to nadstandard, ale je to tak nějak v mezích všeho. (Gabriela, dcera 13, syn 10 let, uklízečka)

Práce navíc nehraje v životech žen pozitivní roli jen jako zdroj příjmu, ale je zároveň zdrojem nové sebedůvěry, sociálních kontaktů, psychologické podpory v době krize či seberealizace – a to překvapivě i v případě nekvalifikované práce. Ženy shodně hovoří o tom, že nástup do práce pro ně znamenal úlevu po dlouhé době strávené v domácnosti s dětmi, poskytl jim možnost komunikovat s jinými lidmi, přinesl jim potřebný nadhled nad problémy. Rozchod tak tedy sice přináší z krátkodobého hlediska drastické snížení životní úrovně rodiny, ale stává se impulzem k větší aktivitě a nezávislosti, v jejímž důsledku se postupně ekonomická situace rodiny zlepšuje, ženy si začínají více důvěřovat a navíc mohou samy rozhodovat o tom, jak budou peníze využity.

3.2.3. Otec jako živitel po rozchodu z pohledu matek

Kromě příjmů z vlastní pracovní činnosti představuje další finanční zdroj pro rodiny rozvedených matek částka výživného, které platí otec na své děti. Nepřekvapí, že všechny komunikační partnerky jsou přesvědčeny, že otec by měl mít i po rozvodu povinnost ekonomicky podporovat své děti. Toto přesvědčení je ale různě silné a liší se zejména podle toho, zda byly ony samy iniciátorkami rozchodu a z jakého důvodu k rozchodu došlo. Matky ale rozhodně nepředpokládají, že by bývalý partner měl být i po rozvodu hlavním živitelem rodiny – přebírají tuto úlohu na svá bedra a otcův příspěvek vnímají jen jako dílčí podporu.

Výše výživného

Částka, která bývá otci vyměřena soudem, totiž zdaleka nemůže pokrýt potřeby rodiny a ani samotných dětí, navíc se zdaleka nevyrovná tomu, čím otec přispíval před rozchodem. Výše výživného se komunikačním partnerkám jeví zpravidla jako směšně nízká. Většinou se jedná o částky okolo 1–3 tisíc na jedno dítě. I nízká částka však představuje nezanedbatelný příspěvek do rodinného rozpočtu, a pokud otec nezaplatí nebo nezaplatí včas, citelně rodině chybí.

Podle komunikačních partnerek tyto částky zdaleka nepokryjí ani polovinu nákladu na děti: *No, já si myslím, že by mělo bejt tak kolem šesti, sedmi tisíc na jedno dítě. Aby se z toho vůbec dalo žít. Protože ty náklady, to jako, to je nepopsatelný. (Marie, synové 15 a 10 let, učitelka)*

Někteří z bývalých partnerů navíc podle žen používají různé strategie, aby maximálně snížili částku, kterou mají svým dětem platit. Buďto jsou oficiálně nezaměstnaní a vydělávají si „načerno“, takže jejich oficiální příjem neumožňuje stanovit výživné odpovídající jejich skutečné životní úrovni; nebo podnikají a vedou své účetnictví tak, aby vykazovali jen minimální zisky.

Vymahatelnost výživného

Druhým problémem spojeným s výživným na děti je podle výpovědí komunikačních partnerek jeho praktická vymahatelnost. S tím, že otec nějaký čas výživné vůbec neplatil, se setkala pět žen, další se potýkaly s tím, že neplatil včas a celou určenou částku. Rozvedené matky poukazují na praktickou nevymahatelnost výživného – když se otec rozhodne, že platit nebude, existuje jen velmi málo cest, jak ho k tomu donutit. Český soudní systém předpokládá, že vymáhání alimentů je v první řadě povinnost samotné matky. Ona může vyvolat soud, který posléze nařídí exekuci, nebo může sama požádat o exekuci, přičemž ale musí zaplatit poplatek v hodnotě minimálně 3000 Kč.

Exekuce se ale jeví jako celkem účinný postup, jako v případě Romany (dcera 18, syn 16 let, kuchařka): *Tvrdil, že je nezaměstnaný, nakonec se někde prokec, že někde dělá. Tak jsem šla rovnou k soudu s tím, že ho nebudu nahánět a poslouchat jeho, takové, že poslal jednou za půl roku stovku, že prokázal účast, tak na to mu kašlu. Já vím, že ten soud to uzná, že ho nemůžu žalovat. Ale prostě jsem rovnou šla na exekuční, řekla jsem, dělá tam a tam. Dluží mi tak dlouho alimenty, načež oni mu to exekučně strhli. Měl exekuci na plat.*

Soudní systém pomůže a převezme úlohu exekutora jen v případě, že příjem neúplné rodiny nedosahuje životního minima pro děti. Částka soudem určeného výživného přitom figuruje v příjmech domácnosti rozhodující pro určení nároků na sociální dávky, a to ať otec platí či nikoli, či ať platí pravidelně či nikoli. Pokud otec odmítá platit, může se nárok na výživné stát překážkou dosažení sociálních dávek, na které by jinak rodina měla právo. Pokud se ale matka výživného zřekne, může to být ze strany úřadů pokládáno za dobrovolné zřeknutí se příjmů, což také ohrožuje nárok na sociální podporu a pomoc.

Při dlouhodobém neplacení výživného hrozí povinnému trest až dva roky odnětí svobody nepodmíněně. Uplatňuje se ale „princip účinné lítosti“, kdy pokud povinný zaplatí určitou částku, i když se zpožděním, je mu trest prominut. Princip „účinné lítosti“ může mít pozitivní úlohu v případě, kdy se otec sice se zpožděním rozhodne doplatit dlužnou částku (pak je mu „odpuštěno“ a nebude trestán). Problém nastává, když otcové pravidelně zaplatí jen malou část dlužné částky a tak soudní pronásledování oddálí. Pro matky to znamená, že nemohou počítat s tím, že dostanou určitou částku k určitému datu, a přitom nemají možnost situaci uspokojivě řešit.

Když během půl roku pošlou stokorunu, tak to pro policii znamená, že mají snahu a nemůžou s tím nic dělat. (Naďa, dcera 14 let, syn 11 let, syn 1 rok, učitelka)

Teď nedávno zase přišel od dalšího zaměstnavatele další list, takže byly zase problémy a musela jsem zase lézat po soudu a vyřizovat exekučně doplácení a změnu zaměstnavatele. A dalo to hodně práce a soud byl v tomto hodně pomalý. (Hana, dcera 7 let, dělnice)

Z výpovědí matek stejně jako z výpovědí otců vyplývá, že v případě konfliktů se peníze stávají hlavním jablkem sváru a zároveň nástrojem, jak svého partnera či partnerku potrestat. Matky si ale

bezprostředně a mnohdy palčivě uvědomují, že tyto spory mají největší dopad na samotné děti a na jejich životní úroveň. Důvody, které muži uvádějí, když odmítají platit povinné výživné, se ženám často jeví jako malicherné až směšné, zvláště v porovnání se skutečnými náklady na výchovu dětí:

On se učí ve svých pomalu čtyřiceti letech anglicky, a neplatí kvůli tomu rok alimenty a odpověď na to mi pošle, že on se učí kvůli svým dětem, on se učí kvůli svým dětem. Aby ony se měly dobře. Takže pokud neumřou hladu, než on se naučí anglicky, tak se budou jednou možná někdy mít dobře. (Jarka, syn 13 a dcera 11 let, školní družinářka)

Komunikační partnerky jsou velmi heterogenní v tom, jak vnímají ekonomický příspěvek otců svých dětí. Jejich pocity se neodvíjejí od skutečné výše prostředků, které otec vynakládá – spíše je jejich hodnocení spojeno s tím, jak svou živitelskou úlohu plnil před rozchodem a jak se jeho podíl na ekonomických nákladech spojených s výchovou dětí po rozchodu změnil. Zajímavé je, že spokojenost žen souvisí také s tím, nakolik se otec realizuje i v jiných rodičovských repertoárech – zatímco Kamila je zklamaná, že se otec o děti dostatečně nezajímá v jejich každodenním životě (ačkoli platí výživné a přispívá na školní potřeby a další aktivity dětí – ovšem jen za podmínky, že je dětem sám vybere), Petra hodnotí příspěvek svého bývalého partnera pozitivně, i když výživné činí jen 1500 Kč měsíčně – ale otec tráví se svým synem mnoho času. Nelze tedy říci, že by rozvedené matky obecně od mužů požadovaly, aby „zaplatili a mlčeli“, tj. nijak dál nezasahovali do života svých dětí.

Komunikační partnerky negativně vnímají situaci, kdy otec sice platí soudem určené výživné, ale není ochoten přispívat žádným dalším způsobem na občasně a výjimečné potřeby dětí. Tyto náklady totiž představují dost vysoké částky v rozpočtu rodiny a většina matek nemá možnost je uhradit z napjatého běžného rozpočtu. Musí se pak obracet na své rodiče či si půjčovat. Zvláštní kapitolou jsou dárky – ženy vesměs nelibě nesou, když otec není ochoten dávat dětem žádné dárky (k narozeninám, k vánocům). Nejedná se přitom ani tolik o finanční hodnotu dárku, ale o jeho symbolickou funkci: *...on jim nedá sebemenší maličkost. Takže i tím si je odradí. Třeba já dám, děda jim dá. Cizí lidi jim dají. Třeba Mikuláše nebo zajíce na Velikonoce. Tatínek nic.* (Věra, dcera 13 a syn 9 let, učitelka)

Většina komunikačních partnerek si je vědoma toho, že příjmy otce dětí jsou vyšší než příjmy jejich a že částka, kterou otec na děti přispívá, je rozhodně nižší v porovnání s tím, co vynakládají na potřeby dětí ony. Jsou sice s touto situací nespokojené, ale většina žen ji pokládá za normální – očekávaly, že to po rozchodu bude takto a nejsou tím zaskočené. Chápou to jednoduše jako součást širší podoby uspořádání porozvodové výchovy: předpokládá se, že děti patří k matce a zůstanou tedy po rozchodu s matkou, která se musí samozřejmě postarat i o ekonomickou stránku jejich života. Skutečně rozčarované jsou jen ty ženy, jejichž manžel opustil rodinu bez předchozích partnerských problémů a jaksi „bez varování“, většinou kvůli jiné ženě. Tyto ženy mají pocit morálního nároku na to, aby otec i nadále stejným způsobem živil své děti i jejich matku. Naopak matky, které samy iniciovaly rozchod a rozhodly se odejít z manželství i proti vůli manžela, předem počítají s tím, že musí být schopny uživit své děti hlavně samy. Mohou se dokonce zříci, vědomě či nevědomě, majetku, na který mají právně nárok.

Potvrzuje se, že ekonomická situace rodiny a performance muže v repertoáru živitele se stává relativně často příčinou manželských neshod a nezřídká právě ona vede k samotnému rozvodu. K tomu dochází na jedné straně tehdy, když muž do rodinného rozpočtu nic nepřináší a naopak z něj zdroje odčerpává (kvůli své závislosti či riskantním podnikatelským aktivitám; v této situaci se ocitly čtyři

komunikační partnerky). Na druhé straně je problémem i to, když muž pracuje příliš a zaměří se jen na živitelský repertoár otcovství, přičemž zanedbává všechny ostatní. To je případ podnikatelů, jejichž ženy si stěžují, že muž nikdy nebýval doma a nejevil o své děti a rodinný život žádný zájem (o této zkušenosti hovoří dvě ženy).

Samotné ekonomické strádání ale není matkami vnímáno jako klíčový problém. Největší zátěž v porozvodové situaci (bez ohledu na jejich příjmy či kvalifikaci) pro ně představuje to, že jsou „samoživitelkami“ – to znamená, že mohou podle svého mínění spoléhat pouze samy na sebe a že jejich děti jsou závislé pouze na nich. Pokud by se přihodilo něco, co nemohou vlastními silami ovlivnit, mají pocit, že je nikdo v jejich rodičovské práci nezastoupí. Velké riziko tak pro rodinu představuje náhlé onemocnění nebo úraz matky – pokud nemůže vydělávat, je celá rodina odkázána na pomoc okolí. Z hlediska nízkých příjmů a nemožnosti vytvářet finanční rezervy se jako významné riziko jeví nejen náhlé a neočekávané výdaje jakéhokoli druhu, ale i například ztráta peněženky či odcizení hotovosti. Někdy představuje finanční riziko pro rozvedenou matku nadále její bývalý partner – dvě ženy ze vzorku byly vystaveny riziku soudní exekuce i po rozvodu, z důvodu neúspěšného podnikání bývalého manžela. Příběh Romany navíc vypovídá o nezákonných postupech exekučních kanceláří, kdy došlo k obstavení jejího účtu kvůli dluhu jejího bývalého manžela, a to dokonce 10 let po rozvodu. Exekutor dokázal zablokovat její účet, který si založila už jako rozvedená, a navíc bez varování a bez respektování toho, že jako matce samoživitelce jí v každém případě musí být ponechána částka životního minima.

Rozvedené matky si tedy dokáží poradit a vlastními silami zvládnout ekonomické nároky vedení neúplné rodiny. Musí k tomu ovšem zmobilizovat veškeré své síly, mnohdy i za cenu fyzického zdraví, za cenu brigádní práce po večerech a o víkendech, za cenu přijetí práce, která je pod úrovní jejich kvalifikace či která je neuspokojuje. Navíc musí čelit riziku, že pokud dojde k nějaké nepředvídatelné události, která je zbaví možnosti takto intenzivně pracovat nebo jim přinese nečekané výdaje, křehká ekonomická rovnováha rodiny se zhroutí. Přesto pokud zvládnou prvotní krizové období, zpravidla dosáhnou takového příjmu, který jim umožní dosáhnout dostačující životní úrovně a navíc získají novou sebedůvěru a začnou si vážit nabyté nezávislosti.

3.3. Mateřství po rozvodu

Co pro komunikační partnerky znamená „být matkou“? Mění rozvod nějakým způsobem jejich pohled na mateřství? Jaké klade situace osamělé matky nároky na výchovu dětí? Viděli jsme, že naprostá většina komunikačních partnerek je ekonomicky aktivní. Jedná se tedy vesměs (kromě jedné, která je toho času na rodičovské dovolené) o pracující matky, které nejenže pracují na plný úvazek, ale navíc si ke své práci přibírají další placené aktivity. Ukázali jsme ale také, že organizace jejich práce je podřízená tomu, aby mohly o své děti uspokojivě pečovat – volí proto práci v hodinách, kdy jsou otevřené školky a školy, případně hledají taková vedlejší zaměstnání, při kterých mohou být děti přítomné.

Ženská práce „na dvě směny“ nabývá u rozvedených matek nového významu: jsou většinou samotnými živitelkami svých dětí, a přitom i primárními pečovatelkami. Většinou pracují velmi intenzivně a relativně velký počet hodin denně, ovšem po skončení práce nemají k dispozici žádný čas určený pro odpočinek:

Opravdu večer někdy sotva stojím na nohách. Ale když vejdu do tohoto bytu, tak vím, že ty děti. Teď jsem tu pro ně. Těch dvacet, třicet minut a nestihnu se ani vysušíknout, ani si umýt ruce, nic. Jako sednu si a ty děti se na mne sesypou. (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře)

Takže máte přes den frmol, nebo přes den frmol, tak co to je akorát vyměňujete plínky, nebo jdete na pískoviště nebo jedete někam do parku a večer holt sedíte u počítače, to se nedá nic dělat. (Markéta, dcera 8 let, účetní)

Přesto je zajímavé, že mnoho z nich nevnímá porozvodovou situaci jako zásadně odlišnou od toho, jak byl jejich život uspořádán předtím. Porozvodová situace, kdy děti jsou v 90 % případů svěřovány do výhradní péče matek, se tak zdá být logickým vyústěním uspořádání rolí v úplné rodině před rozchodem. Ačkoli klade na matky zvýšené nároky z hlediska ekonomického zajištění, neznamená pro mnohé z nich žádnou zásadní změnu, co se týče jejich aktivity coby rodiče:

No já myslím, že jsem na to vždycky byla sama, takže mi to nepřišlo nějakým způsobem, že by se něco změnilo. (Marie, synové 15 a 10 let, učitelka)

Ono se víceméně nic nezměnilo, protože děda nám pomáhal i před tím, právě proto, že manžel tu práci má takovou nepravdělnou. (Dana, 2 synové 5 let, zdravotní sestra-asistentka)

Já jsem od začátku, vlastně od narození o ní rozhodovala jenom já, on se nikdy do toho nezapojoval. Tak jsem si na to zvykla a neptám se. (Hana, dcera 7 let, dělnice)

Taky na ně potom byla už jako trošku větší zodpovědnost třeba víc za učení, ale rozdíl velký nebyl. Protože vlastně už předtím stejně jsem se o ně starala sama. (Katka, dcery 22 a 19 let, zdravotní sestra)

3.3.1. Výchova

Přes obecný předpoklad, že děti z neúplných rodin prospívají hůře a mají více výchovných problémů, jelikož jim chybí otcův „mužský vzor“ a výchovná autorita, žádná z komunikačních partnerek si nestěžuje na zásadní problémy s výchovou svých dětí. Všechny matky hodnotí své děti a jejich chování i školní prospěch spíše pozitivně. Rozšířený stereotyp o dětech z rozvrácených rodin jim slouží spíše jako odstrašující příklad, od kterého se snaží všemi silami distancovat. Mnohdy poukazují naopak na to, jak se po rozvodu zlepšily rodinné podmínky a jak se jejich děti uklidnily, staly se vyrovnanějšími a dokonce se zlepšily ve škole. Negativní dopady připisují spíše než nepřítomnosti otce jako výchovné figury jejich celkovému stresu z rozchodu rodičů; uvědomují si, že děti rozvodem ztrácí blízkého člověka a jistotu pevného rodinného „hnízda“. Tento stres se jim ale jeví jako dočasný.

Cílem dotázaných žen je vesměs „vychovat z dětí slušné lidi“. Podobně jako otcové v první části výzkumu se domnívají, že hlavním klíčem k úspěchu je při tom jejich osobní příklad. Ještě důležitější je ale mít děti rád, dávat jim lásku a péči – o tom rozvedení muži nehovoří.

Ve výpovědích lze identifikovat dva odlišné výchovné styly, uplatňované rozvedenými matkami. Polovina žen svůj výchovný přístup popisuje spíše jako **volnější, benevolentní**; sází hlavně na samostatnost dětí. Vzhledem k nepřítomnosti otce a zejména k prodělaným traumatům rozvodu mají pocit,

že si jsou s dětmi velmi blízké, že mohou hovořit o všem a děti jsou vzhledem ke svým předčasným životním zkušenostem schopné je pochopit a vůbec jsou celkově vyspělejší než jejich vrstevníci. Výchova tak může uspokojujivě fungovat formou domluvy:

Nemám na to čas (na to být pro dítě autoritou, pozn. aut.) a vzhledem k tomu, že jsem byla jako otec, matka, kamarád všechno dohromady, tak to už ani nejde jako. Tak nějak jako ten kluk mně už tak nebere. (Petra, syn 13 let, poštovní doručovatelka)

Já si myslím, že jsem máma, že jim hodně dovoluju. Říkáme si doma všechno na rovinu. ... Ale tohle si doma říkáme, mluvíme, tím, že jsem rozvedená, tak si myslím, že víc mluvíme. Víc si těch dětí určitě všímám. (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře)

I tento typ matek ale občas cítí potřebu stanovit dětem pevné hranice, které už nesmí za žádných okolností překročit. Kvůli volnějšímu přístupu se ale tyto ženy setkávají někdy s kritikou okolí, navíc si svým okolím snáze nechají podrýt svou rodičovskou sebedůvěru, vzhledem k tomu, že jsou na výchovu samy a nemohou svůj přístup konzultovat s druhým rodičem, případně se za jejich názor nemá kdo postavit.

Některé matky cítí naopak potřebu **přísnějšího přístupu**. Mají pocit, že vzhledem k tomu, že otec děti nevychovává, musí ony převzít autoritativní pozici, která by jinak náležela muži. Mnohdy se přitom necítí v této pozici dobře a hodnotí to jako jeden z negativních důsledků rozchodu:

Ono to stačí jednou za 14 dní na celý víkend, ono, když dojde, tak je strašně moc rozdivočelá. Nejde uklidnit a tam jí asi všechno dovolujou, protože já su maminka, která většinou všechno zakáže a ona dojde tam a tam může všechno. (Hana, dcera 7 let, dělnice)

Je zajímavé, že potřeba autoritativního či naopak volnějšího přístupu je u obou skupin vysvětlována jako důsledek rozchodu a situace osamělého rodiče. Matky tedy různě reagují na skutečnost, že otcové děti do výchovy příliš nezasahují. Otcové někdy dokonce hrají roli špatného příkladu: *Vždycky říkám, nebudeš se učit, skončíš jak tatínek. (Romana, dcera 18, syn 16 let; kuchařka)*. U žen, které žijí trvaleji s novým partnerem či manželem, mají větší podíl na výchově jejich noví partneři.

Podle komunikačních partnerek se otcové dětí po rozvodu o výchovu příliš nezajímají. Pokud s dětmi udržují pravidelné kontakty, věnují se během nich s dětmi spíše zábavě, případně svým vlastním koníčkům. Matky si také uvědomují, že při kontaktech jednou za dva týdny nemohou otcové výchovu mnoho ovlivňovat – zároveň ale s povděkem kvitují, že za tuto dobu toho nemohou ani příliš zkazit. Celkově si matky spíše nepřejí, aby otcové po dlouhodobější absenci vstupovali do výchovy a případně zpochybňovali jejich vlastní rodičovskou práci.

Možná ani neví, v kterých třídách děti jsou. Možná by tak věděl, ve které škole, neví, jaké mají předměty, neví, kdy mají kroužky. Opravdu neví nic. (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře)

(Výchovu dětí s otcem) nekonzultuju, protože to je bezpředmětná záležitost vzhledem k postoji otce, kterej sice si děti bere, ale tak více méně spíš jako doplněk svého volného času. (Pavla, syn 15, dcera 12 a syn 11 let, právnička ve státní sféře)

Některé ženy otcova nezájmu o své děti litují, jiné jsou rády, že jim do výchovy nezasahuje – ve vzorku není žádná, která by podle svých slov otci ve výkonu repertoáru vychovatele přímo bránila. Jen čtyři ženy jsou s otcovým podílem na výchově dětí spokojeny, podmínkou je, aby spolu trávili dostatek času a aby rodiče měli společnou představu, jak a k čemu děti vést.

Mateřství

Ve vyprávěních dotázaných žen se ukazuje, že mateřství vstupuje do všech úrovní jejich rozhodování o životních strategiích a organizace života, stává se jaksí neoddělitelnou částí osobnosti ženy, která je matkou. Takto se u komunikačních partnerek projevuje to, co Sandra Ruddick nazvala „mateřským myšlením“.

„Mateřské myšlení“ se odráží například v tom, jak intenzivně ženy řeší důsledky, jaké měl rozchod na jejich děti, zejména jak se na nich podepsal psychicky. Otcové to podle svých slov řeší spíše výjimečně; matky jsou navíc častěji těmi, kdo musí dětem sdělit, že se rodiče budou rozvádět – ať už jsou iniciátorkami rozvodu či nikoliv. Jejich vyprávění o tom, jak děti prožívaly rozchod, jsou poměrně sugestivní:

...že třeba nechtěla, aby ten táta odešel, tak si dala jako stoličku ke dveřím a seděla tam v pyžamku a on ji jako odsunul a odešel a ona se pohlídkala. To bylo takový. To když se na to dívám zpětně, tak když si na to člověk vzpomene, tak to bylo ... No, ale pak se to všechno upravilo, tak to byl ten začátek. (Naďa, dcera 14 let, syn 11 let; syn 1 rok, učitelka)

Ale byly ze začátku hodně smutné, čekaly na něho, když se ozval, že prostě přijde za 14 dní, že si je vyvedne. Tak seděli třeba do deseti hodin třeba u okna a čekali, až taťka přijde. (Romana, dcera 18, syn 16 let; kuchařka)

Matky jakoby prožívaly utrpení dětí „na vlastní kůži“ a nedokáží se od něj distancovat. Zatímco muži po rozchodu řeší své existenční a bytové problémy a věnují zvýšenou energii práci, ženy musí kromě práce a živobytí věnovat zvýšenou péči dětem, které jsou otřesené rozchodem. Zejména pokud oba rodiče před rozchodem uspokojivě fungovali a po rozchodu se otec ze života dítěte ztrácí, musí matka otcovu nepřítomnost pokud možno nějakým způsobem kompenzovat: *Ne, protože to dítě bylo zvyklý na to, že tam ten táta je, že se mu věnoval a najednou prostě, to dítě nechápe, že už tam není. Takže ten člověk musí dát to všechno, co měl za ty dva. (Adéla, syn 13 let, obchodní referentka)*

Stejně jako u zajištění ekonomické situace rodiny, i zde se ukazuje, že největším handicapem porozvodové situace je pro většinu komunikačních partnerek to, že jsou na výchovu svých dětí samy. Pokud vše funguje tak jak má, nepotýkají se s žádnými významnějšími problémy. Jakmile se ale stane cokoli mimořádného, jsou odkázané jen samy na sebe a nemají se ke komu obrátit o pomoc. Vnímají, že zodpovědnost za děti leží pouze na nich a není nikdo, kdo by z nich jejich povinnosti sejmul.

...protože když se toho nashromáždí, že děti mají spoustu povinností, nebo do toho vám to dítě lehne. Do toho já řeším pracovní problémy nebo svůj zdravotní stav, tak najednou vlastně zjistíte, že tu nemám vůbec nikoho. Na manžela, na bývalého není absolutně spolehnutí. A nikdy nebude. A dá se říct, že já jsem se s tím musela smířit, že takhle jako sami jsme. (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře)

Na druhé straně tato situace vede z jejich pohledu k vytvoření silného pouta mezi matkou a dítětem, které může dokonce nahrazovat neexistenci pouta mezi mužem a ženou v rodině. Jádrem rodiny se stává dyáda matka-dítě a další zúčastněné osoby se pohybují na periférii (prarodiče, nový partner, otec dětí při občasných kontaktech).

Proto asi pro mne ten R. tak jako hodně znamená, nebo je to taková ta moje rodina, protože on má všechno ve mně a já v něm. Protože ví, že nikdo se nedokáže o něho postarat víc než já. A on ví, že když něco potřebuje, tak první, za kým by vždycky šel, budu já. Asi to možná nevádí, že to tak je. Takže je to dobře, že má takovou jistotu. (Petra, syn 13 let, poštovní doručovatelka)

Dokud jsou v pohodě, jsem v pohodě já. Když něco pohnojí, tak se hroutím. Hroutím se na dva, na tři dny. Než se z toho zase vykopu, ale v ten moment mám pocit, že umřu. To jsem měla pocit, že jsem zklamala já. (Romana, dcera 18, syn 16 let; kuchařka)

Matky hovoří o tom, že jejich děti jsou na ně více fixované, než tomu bývá v úplných rodinách, a stejně tak jsou ony fixované na ně. Na jedné straně se matky děti snaží chránit před neblahými důsledky nové situace, a věnují jim proto zvýšenou péči a ochranu, na druhé straně děti přejímají částečně pozici druhého rodiče a snaží se více či méně úspěšně převzít větší díl zodpovědnosti, než je v jejich věku běžné.

Je to, je jiný než děti jeho věku. Na to, že je mu patnáct, tak více méně neprochází tou pubertou nějak drasticky. Řekla bych, že po rozvodu se stal tím mužem číslo jedna v rodině. Jak to ti starší synové dělají a děti, že se snažil zaujmout tu mužskou a otcovskou roli v rodině. (Marie, synové 15 a 10 let, učitelka)

Ženy samy si uvědomují existenci dvojího standardu posuzování rodičovského nasazení u žen a u mužů, které se projevuje již v odlišnosti tolerance situace, kdy muž opustí rodinu a odejde od dětí, a situace, kdy by totéž udělala žena. Matka v takovém případě riskuje obrovské odsouzení ze strany okolí. Je ale zvýhodněna, ovšem zároveň v jistém smyslu i znevýhodněna tím, že pokud odchází, může (musí) si vzít své děti s sebou a sama se o ně postarat. Děti jsou stále obecně vnímány jako zodpovědnost v první řadě matek, a matce není tolerováno této zodpovědnosti nedostát. Komunikační partnerky tento předpoklad přijímají a chovají se podle něho. V našem vzorku se zvláště silně tato skutečnost vyjevuje v párech, kde se narodí nemocné či postižené dítě. Otcové jakoby se v okamžiku diagnózy začínali od dítěte a od rodiny citově odpoutávat a angažovat se více v jiných oblastech svého života. Matky naopak aktivizují svou energii a věnují se dítěti, nezřídka tomu obětují svou profesi i soukromý život.

...a on si myslel, že jsem já to dítě blbě porodila. On to nikdy neřekl, ale to ty chlapi to tak cítěj. Nedával mi žádnou vinu, my jsme se nehádali, to nemůžu říct. Ale já jsem vedle něj jako ženská měla pocit, jako když jsem ztratila tu jeho důvěru. Že nepřivedete na svět zdravý dítě. On za to ani nemůže, že se to třeba v těch chlapcích vůči vám takhle otočí. (Helena, dcera 22, syn 16 let, kadeřnice)

Měl vysoký horečky, jednačtyřicet, měl meningitidu, a tak mi (manžel) řekl, že kdyby se náhodou vrátil, kdyby byl postiženěj, tak, že ho dáme do ústavu to dítě. V téhle té fázi a tenkrát bych řekla, že u mne hrozně moc ztratil už ten člověk. (Marie, synové 15 a 10 let, učitelka)

Pocit odpovědnosti a povinnosti postarat se o děti je přitom pro komunikační partnerky jakýmsi hnacím motorem, záchranným člunem v situaci po rozchodu. To je to, co je motivuje, aby si našly

práci, aby byly psychicky v pořádku, aby dětem zajistily příjemné životní podmínky. Svě vlastní osobní problémy ženy nejprve odkládají stranou a zaměří svou energii tímto směrem, což jim většinou pomáhá překonat nejhůřší období.

Takže jenom to, že jsem se nezhroutila, že bych nebyla schopna se postarat o děti, byly právě ty děti, který byly obrovským hnacím motorem pro mě. (Dana, 2 synové 5 let, zdravotní sestra-asistentka)

Já jsem měla R., mě to motivovalo k tomu, abych nepáchala sebevraždy, že mě to hnalo k tomu, abych se z toho dostala. (Petra, syn 13 let, poštovní doručovatelka)

Zodpovědnost za děti je tak zároveň největší nevýhodou a zároveň výhodou porozvodové situace pro ženy: na jedné straně právě z ní plyne nejvíce těžkostí, které zažívají; na straně druhé právě ona jim dává sílu je úspěšně překonat.

3.3.2. Dobrá matka

Může být rozvedená matka „dobrou matkou“? Jedním ze záměrů výzkumu mateřství po partnerském rozchodu bylo zjistit, co komunikační partnerky vnímají jako normativní očekávání spojené se statusem matky a nakolik tato očekávání a nároky akceptují, jak konstruují ideál mateřství a jak se samy s tímto ideálem poměřují, a zda se cítí ve své situaci osamělé matky být schopny tato očekávání naplnit.

Dotázané ženy si uvědomují, že nároky na „dobrou matku“ jsou obrovské. Gabriela to shrnuje: *Dobrá matka toho musí zvládnout hodně. Vlastně všechno bych řekla. Stejně jako otcové (když hovoří o ideálním otci) ale i matky nakonec dospívají k závěru, že dobrá matka je nejčastěji ve skutečnosti právě ta, kterou děti mají, ačkoli nemusí splňovat všechna očekávání obsažená v populárním a odborném diskurzu mateřství:*

Takže já si myslím, že jsem taky dobrá matka. Dělam pro to tak jako, ... asi nic nedělám, ale děti mě mají asi rády. Ony nikoho jiného nemají. (smích) (Jarka, syn 13 a dcera 11 let, školní družinářka)

Maminku si v obchodáku nekoupí. Všechno ostatní, ale bohužel matku ne, tak mě musí brát takovou jaká jsem. (Petra, syn 13 let, poštovní doručovatelka)

Jedna z komunikačních partnerek poukazuje na to, že tlaky jsou takové, že mnoho žen se cítí nebýt dostatečně dobrými matkami, ačkoli ve skutečnosti dobrými matkami jsou: *No tak třeba člověk je dobrá matka a ani si to třeba neuvědomuje a má výčitky, takže právě to můžu třeba, já jsem si myslela, že moje matka je dobrá matka. A ona si to nemyslí, že je dobrá matka.* (Jarka, syn 13 a dcera 11 let, školní družinářka)

Oproti rozvedeným otcům projevují matky ale mnohem více jistoty ohledně definice mateřské role a mateřského ideálu; jsou přitom i více sebejisté a zároveň spokojené samy se sebou v roli matky. Podle Kamily jde o to, *dát dětem hodně lásky a hodně svobody*, podle Naďy *se musí člověk snažit dělat s tím, co je. A když to není, tak se snažit, aby to bylo co nejlepší s tím, co má kolem sebe*. Podle Romany se dobrá matka pozná jednoduše podle toho, *když jsou ty děcka v pohodě*. Pavla se domnívá, že hlavní podmín-

kou dobrého mateřství je, *aby člověk měl ty děti úplně rád, jako rád se vším všudy*, a Markéta si myslí, že je dobrou matkou proto, že se snaží *to dělat tak, jak umím nejlíp*. Zdá se, že zatímco muži více tápou v nejistotě o tom, co by měli dělat, chtějí-li být dobrými otci, ženy si ohledně dobrého mateřství jisté jsou. Zároveň na rozdíl od mužů je pro ně nepředstavitelné pochybovat samy o sobě a o tom, že by mohly nebýt dobrými matkami. Zatímco otec může být i špatný otec, žena, pokud není „dobrou matkou“, není za matku pokládána vůbec.

Přesto se komunikační partnerky setkávají s kritikami ze strany svého okolí, zejména od blízkých, kteří mají pocit, že nejsou dostatečně „dobrými“ matkami. Od žen to vyžaduje zaujmout alespoň samy pro sebe pevné stanovisko; vzhledem k tomu, že svůj přístup nemohou konzultovat s partnerem, musí si za ním samy pevně stát. Nejčastější jsou kritiky ze strany vlastních matek či starších žen, které neschvalují, že mladé matky postupují jinak, než postupovaly ony samy před lety. S tímto druhem kritiky se setkává pravděpodobně většina současných matek, ať už jsou rozvedené či nikoli. Dotázané ženy jsou každopádně přesvědčeny, že být dobrou matkou po rozvodu není o mnoho náročnější než být dobrou matkou obecně – rozvod a nepřítomnost otce dětí v domácnosti na jejich mateřských schopnostech podle jejich názoru nic nezměnil.

Některé ženy upozorňují i na to, že být dobrou matkou znamená být „nejen“ matkou, ale mít i svůj vlastní život a záliby, „nedusit“ děti příliš svou láskou, být připravena na jejich dospívání a odchod: *Ale já si myslím, že ideální matka je ta, která zvládne a přitom povinnosti v uvozovkách a ještě se stihne trošku bavit a žít. Nefunguje jenom pro ty děti, ale funguje i sama pro sebe v tom životě* (Marie, synové 15 a 10 let, učitelka). Tento život mimo mateřství se pro naše komunikační partnerky odehrává v první řadě v práci, jelikož na koníčky a volnočasové aktivity jim mnoho času nezbyvá – tento fakt ještě více podtrhuje důležitost pracovní identity pro rozvedené matky.

3.4. A co otcové?

O tom, jak rozvedené matky hodnotí podíl otců na péči a na výchově po rozvodu, jsme se již zmínili v části věnované mateřství a výchově. Mezi komunikačními partnerkami převažuje postoj, kdy nevnímají otce jako plnohodnotného rodiče, který přebírá část zodpovědnosti, a tak se s nimi dělí o rodičovské povinnosti. Výjimečné nejsou naopak ani případy, kdy otec nemá o styk s dětmi takřka žádný zájem (tak je tomu podle čtyř žen ze vzorku).

On to bere tak, že když mu je já jednou za čtrnáct dní, že když on si je vezme, takže já mám volno a můžu si třeba vyjet na výlet a nebo jít kamkoliv. Do společnosti a nebo to. A to on jako nechtěl. Tak si vymínil, že když už se rozhodovalo o tom, že ty děti budou v mé péči. Sepsal podmínky toho styku a tam si vymínil, že si je bude brát pouze první víkend v měsíci. (Věra, dcera 13 a syn 9 let, učitelka)

Ty kontakty jsou opravdu, během roku se vidí tak jednou, dvakrát. Většinou je to třeba u té babičky, u té bývalé tchýně, protože syn tam jezdí pravidelně. Babičku má moc rád a oni jeho taky. A náhodou, když tam na sebe narazí. Kluk by k němu rád jel, nebo rád by ho navštívil, vždycky říká, ale můj bývalý muž nějak nemá o toto zájem. (Simona, syn 8 let; syn 3 měsíce; na MD)

Pokud jsou děti po rozchodu svěřeny do výhradní výchovy matce, otec dětí jí většinou neposkytuje pomoc a podporu při výchově a péči o děti. Ženy jen zřídka vnímají čas, který děti tráví se svým otcem,

jako volný čas, který mohou využít ke své osobní potřebě. Kontakty dítěte s otcem matky spíše považují za další z mnoha úkolů, jež je potřeba zajistit – málokdy s nimi mohou předem pevně počítat, musí se operativně domluvit s otcem, případně ho i ke kontaktu přesvědčit, musí se domluvit s dětmi a připravit je na styk s otcem a někdy musí dokonce i vymyslet program setkání. Ukazuje se, že matka mnohdy nadále funguje jako prostředník vztahu otce s dětmi. Tím je pak dáno také to, že je v její moci vztah případně ovlivňovat i úplně zrušit. Zároveň není s podivem, že v těchto případech je pro matku snazší na otcův podíl na výchově rezignovat a s radostí akceptovat situaci, kdy otec o děti neprojevuje žádný zájem:

(To jsem se ho musela zeptat:) Pojedete na kola jezdit, šel bys s nimi na to kolo. Tak on je pak vzal na to kolo. Takže jako iniciativa nějaká samostatná ne. ... No, jenže teďka manžel je v Anglii. ... Takže teďka nemusí chodit nikam, sice já tím pádem jsem dvacet čtyři hodin dvanáct měsíců pořád v permanenci, ale to jsou všichni rodiče, že jo. Takže to je úplně jako v pohodě, ale zas tam není místo, že bych někde trajdala, a měla nějakého partnera, nebo něco. (Jarka, syn 13 a dcera 11 let, školní družinářka)

V dalších případech otcové sami určují, kdy a jak se budou dětem věnovat. Matka tak nemá možnost volně předem plánovat čas, který by mohla strávit bez dětí. Navíc se jedná spíše o výjimečné, ne příliš časté okamžiky, během kterých otec zařazuje děti do svého programu, ale nevěnuje se jim cíleně a samostatně:

Když měl čas, chuť a peníze, tak si je vzal. (Romana, dcera 18, syn 16 let; kuchařka)

A je to tak, že opravdu si je vezme na jeden den, takže je to otázka nějakého výletu, někam zajet na hrad, zajet na kolo. V zimě zalyžovat, ale je to strašně málo. Je to, napočítala bych to na prstech ruky, za celý rok je to možná deset návštěv. Je to tak málo. (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře)

Sám ne, většinou s nějakou partou lidí. V rámci nějakých večírků a tak. Tak si je tam prostě bere k tomu. Ale jako, že by vyloženě jako zařídil víkend pro ně, aby to bavilo je, tak to jsem ještě teda neslyšela. (Pavla, syn 15, dcera 12 a syn 11 let, právnička ve státní sféře)

Pokud v těchto případech kontakt probíhá, má spíše podobu občasných návštěv a nepravidelných akcí, trvajících maximálně půl dne. Děti u otce nezůstávají přes noc, případně tráví s otcem čas u jeho rodičů a ve skutečnosti se o ně starají spíše prarodiče. V některých případech kontakty pomalu časem řádnou, až zcela ustávají; v jiných nejprve po dobu několika let otec nejeví o kontakty zájem a začíná je teprve později obnovovat.

V těchto případech, kdy otec neprojevuje o děti zájem takřka žádný nebo jen občasný a nepravidelný, hodnotí matky účast otce buďto neutrálně, nebo negativně. Litují, že otec o děti nejeví zájem, zejména kvůli dětem samotným, jelikož si uvědomují, že dětem tatínek chybí. Mnohdy jsou ale zároveň spokojenější, když se děti s otcem nestýkají, jelikož mají strach, že otec se o děti adekvátně nestará a není schopen zajistit jejich potřeby. Zde je ovšem těžké určit, zda nedůvěra matky je důsledkem nebo naopak příčinou otcova nezájmu.

Třeba dětem, tomu nejmladšímu, který je samej alergik a astmatik, tak je měl je na víkendů, nedává jim léky, chodějí pozdě spát. Navíc teda ve větší míře užívá alkohol. Čili jsou děti účastny jako těchhle těch jeho seancí, kdy nechodějí spát a bohužel, vím, že ta situace je taková. (Pavla, syn 15, dcera 12 a syn 11 let, právnička ve státní sféře)

Ve zkoumaném vzorku je ale možné odlišit skupinu pěti matek, které jsou s otcovou účastí spokojené a pozitivně hodnotí jeho zájem o děti i aktivity, které s dětmi sdílí. K těmto ženám v současnosti patří Naďa: *Nikdy jsem nemusela obvolávat, nezapomeň na děti, on o ně zájem měl.* Je přitom zajímavé, že Nadin bývalý manžel neplatí pravidelně výživné a stále ještě jí dluží podle jejích slov 40 000 Kč, ona ale raději peníze nevyžaduje, aby nenarušila jeho vztah k dětem a aby nedošlo ke zhoršení vzájemného vztahu mezi rodiči. Podobně spokojená je i Petra, Markéta a Dana – ve všech případech děti víceméně volně cirkulují mezi domácností matky a domácností otce, rodiče jsou schopni se dohodnout podle momentální situace, kde bude které dítě ve kterou dobu. Otcové i po rozchodu hrají repertoár „vychovatele“, mají u dětí autoritu a podílejí se i na péči o děti. Tyto matky hodnotí zájem otce o děti velmi pozitivně – nejen proto, že vidí, že to dítěti dělá radost, ale také proto, že jim to umožňuje disponovat volně určitým časem, kdy se nemusí samy o děti starat; umožňuje jim to mít i svůj vlastní volný čas a zájmy, případně se více věnovat práci – mnohdy dokonce lépe, než když žily v úplně rodině s víceméně tradičním rozdělením genderových rolí.

Ale ty jeho pražské aktivity dělá zodpovědně a dobře. Jsem v klidu a můžu se tím pádem věnovat práci, což mi všichni závidí kamarádky, matky. (Linda, syn 3 roky, koordinátorka v kulturním centru)

To, zda bývalí partneři projevují žádný, nepravidelný nebo naopak vysoký zájem o své děti, lze do určité míry vysvětlit jejich otcovskou participací již v období před rozchodem, dokud rodina ještě fungovala jako „úplná“. Šest žen ze vzorku poukazuje na to, že otec nejevil velký zájem o své děti ani před rozvodem a po rozvodu se situace nezměnila. Rozvod tak neznamenal výraznou změnu pro každodennost matky ani dětí: *Jako vyrovnávaly se s tím poměrně snadno, protože otec už před rozvodem téměř nebyl doma a o děti nepečoval, nestaral se a roli otce neplnil. Čili jako tam žádný strádání nebylo* (Pavla, syn 15, dcera 12 a syn 11 let, právnička ve státní sféře). Dvě ženy, Linda a Dana, zase přičítají přetrvávání otcova zájmu o děti tomu, že již v době trvání partnerství se výrazně podílel na péči o ně, a to i o velmi malé děti. Kontinuita otcovy účasti ale nevysvětluje vše: v některých případech se naopak před rozchodem otcové o děti ochotně starali a věnovali se jim, zatímco po rozchodu se jejich zájem vytratil (to je případ Kamily a Sylvy; tyto dvě matky jsou také nejvíce rozčarované otcovým nezájmem o děti). Na druhé straně Markéta a Petra uvádějí, že po rozvodu se zájem otce o děti podstatně zvýšil – začal s nimi trávit samostatný čas, věnovat se s nimi společným koníčkům a ve výsledku se stal „lepší“ otcem, než jakým byl před rozchodem.

3.5. Gatekeeping?

Matky po rozvodu jsou zejména v diskurzu militantních otců často obviňovány z toho, že brání otcům v kontaktu s dětmi; že nemají zájem o to, aby se zachovaly kontakty mezi otcem a jeho dětmi, a uzurpují si děti pro sebe. Nejprve těží z výhody, že snadno získávají děti do své výhradní výchovy, později je využívají jako zbraně v rozvodových přích a případně je i navádějí proti otcům.

Podle některých zharaničních autorů mohou ženy jednat jako *gatekeepers* (strážci brány), kteří nechtějí muže vpustit do domény rodiny, ve které jako jediné měly ženy tradičně převahu [Allen, Hawkins 1999: 199–212]. Vzhledem k přetrvávajícímu nerovnému rozdělení práce v domácnosti a při péči o děti některé ženy nacházejí satisfakci v pocitu moci a kontroly nad tím, co se děje v soukromé sféře: na oplátku za vyšší pracovní zátěž získávají respekt a autoritu uvnitř domova. Neumožňují nebo alespoň neusnadňují za tímto účelem mužům převzetí části odpovědnosti za péči o děti a domácnost,

poukazují na jejich neschopnost a zdůrazňují svou vlastní nezastupitelnost. To jim umožňuje valorizovat svou identitu ženy a matky a upevňovat své sebehodnocení a sebedůvěru. Po partnerském rozchodu se může tato tendence projevit v neochotě přenechat otci podíl na zodpovědnosti a péči o dítě, v pochybování o jeho rodičovských schopnostech a dokonce v aktivním bránění kontaktů otce s dětmi. O tom, nakolik se ženy v soukromé sféře takto skutečně chovají, se vedou diskuse. Podle amerického výzkumu Sarah M. Allen a Alana J. Hawkinse z roku 1999 se jako „gatekeepers“ chová přibližně pětina žen v populaci – zdůrazňují svou vlastní zodpovědnost za domácnost a stanovují příliš vysoké standardy pro domácí práce, péče o domácnost představuje hlavní sféru potvrzování jejich identity a lpí na genderovém rozdělení rolí v rodině. Tito autoři ale také upozorňují, že nelze odhalit směr kauzální závislosti – to, že ženy vykazují postoje bránící mužům ve vstupu do „ženské“ domácí sféry, může být příčinou, ale i může to být i pozdějším důsledkem slabého zapojení muže do výchovy dětí a péče o domácnost. Podle Lynne Segal [1990] je fenomén domácí „nadvlády“ žen diskutabilní. Může sice ženám dávat pocit vlastní nenahraditelnosti a exkluzivní důležitosti pro své děti, ve skutečnosti je však spíše dalším důkazem jejich nerovného mocenského postavení ve společnosti obecně [Segal 1990: 48].

Klademe si otázku, zda se tato tendence nějakým způsobem potvrzuje ve vyprávěních našich komunikačních partnerek, případně jak ji matky samy interpretují. Je pravda, že svěřením dítěte do výchovy matce je většinou dotázaných považováno za samozřejmé. Časté jsou případy, ve kterých není otázka svěřením do výchovy vůbec vznesena – pro všechny zúčastněné je samozřejmé, že děti zůstanou s matkou a otec se s nimi bude vídat spíše výjimečně. Je také pravdou, že matkám toto uspořádání vyhovuje a pokládají ho za „přirozené“; nezpochybňují očekávání, podle kterého je postarat se o děti po rozvodu hlavně jejich povinností. I když otcova nezájmu částečně litují, v podstatě připouštějí, že je to pro ně takto pohodlnější:

A u toho na té sociální jsem se dozvěděla, že nemá zájem pečovat o žádné z našich tří dětí. ...Takže na jednu stranu to bylo bezvadný, že on bude jinde, my tady a nebude se do nás dál plést. Na druhé straně říct, že nemám zájem o žádné z dětí, o které předtím vždy měl zájem, vždycky se jim věnoval, to nemůžu říct. (Kamila, dcery 35, 30 a 23 let, školní psycholožka)

Ukazuje se, že toto uspořádání je mimo jiné důsledkem uspořádání pracovních kariér a aspirací v páru – zatímco muž většinou nemůže svou práci náhle přizpůsobit rodinným povinnostem, žena již před rozchodem upřednostňovala péči o rodinu před kariérou a volila si práci tak, aby ji mohla s rodinou kombinovat. Po rozchodu jsou pak děti svěřeny matce v důsledku tohoto uspořádání. Paradoxně ale matky, aby samy uživily svoje děti, musí svou pracovní aktivitu zintenzivnit; aby však mohly nadále kombinovat práci s péčí o děti, volí formu málo kvalifikované, ale flexibilní vedlejší pracovní činnosti.

Nakonec samozřejmě on usoudil, že bude lepší, když Radek zůstane v mé péči. Protože on jako kvůli té své práci by neměl čas jako ho nějak opatrovat a tak. Kdežto já jsem v té době byla pořád ještě jako doručovatelka, takže tam to bylo jako v pohodě. Já jsem měla čas na něho, ty finanční prostředky teda nebyly, to bylo špatné. Já jsem měla tři zaměstnání jako v té době. Abych jako vyšla. (Petra, syn 13 let, poštovní doručovatelka)

V některých případech vzniká konflikt, ve kterém jsou děti skutečně používány jako prostředek nátlaku, ať už ze strany ženy nebo muže. Tento konflikt se ale netýká jen přímo dětí a jejich výchovy, jeho počátky je možné situovat ještě daleko před samotný rozchod. Postupně do něj vstupuje vše,

co se rozchodu a vztahu mezi rodiči nějakým způsobem týká, včetně výchovy dětí. Děti se pak skutečně stávají nástrojem vydírání a rodiče přestávají vnímat jejich primární zájem. Hlavním zdrojem konfliktu bývají finance a majetkové vyrovnání, případně za ním stojí emocionální a citová nevyrovnanost rodičů.

Veronika (dcera 15 let, uklízečka) jako jediná z žen otevřeně přiznává, že bránila otci v kontaktu proto, že nevyhověl jejím požadavkům ohledně majetkového vyrovnání. Její bývalý manžel vyžadoval kontakt soudní cestou a ona postupně ustoupila a styky umožnila. Stále mu ale v současnosti není ochotna vyjít vstříc a akceptovat, když on nerespektuje soudně dohodnutou dobu předávání dětí, operativní dohoda mezi rodiči není možná. Pokud mezi rodiči přetrvává ostrý konflikt, zrcadlí se tedy takto i v jejich vztahu k dětem.

Rozhodně se ale nejedná jen o to, že by výhradně matka bránila otci v kontaktu s dětmi a očerňovala jej před nimi. Matky poukazují také na relativně časté případy, kdy otec žádá děti do své výhradní výchovy, aby tak matku vydíral. Nejprve totiž žádá u soudu o svěření dítěte do své výhradní výchovy, zároveň usiluje o maximální snížení výživného, a posléze o dítě ztrácí veškerý zájem, i když matka jeho kontakt s dětmi podporuje (s tímto vývojem se setkaly čtyři komunikační partnerky).

Matky ze svého pohledu většinou pokládají za přirozené a správné, že děti budou v jejich výhradní výchově. Nedokáží si představit, že by se otec staral o děti sám, pokud to nikdy předtím nedělal. Neberou proto jeho snahu vážně, myslí si, že by každodenní péči o dítě nebyl schopen zvládnout. Nechápu, proč by tomu mělo být po rozchodu jinak, než tomu bylo před rozchodem.

... já jsem tak nějak přirozeně se domnívala, že si je bude brát jednou za čtrnáct dnů, že si bude brát občas na nějakou tu dovolenou, že si je bude brát na nějaké svátky... (Věra, dcera 13 a syn 9 let, učitelka)

To bych řekla, že byla jenom taková trošičku póza, protože já mám toho staršího syna těžce postiženého. Neslyší, ne, od narození, ale po zápalu mozkových blan ohluchnul, takže manžel věděl, že je na mně velice závislý a já jsem ho i učila v té době. A více méně je na mně do dneška závislý, co se týká logopedické péče. Takže věděl, že by mu asi nemohl poskytnout takový servis. (Marie, synové 15 a 10 let, učitelka)

Představte si, že když tam došlo takové to pozvání jednání o dětech, tak on byl přesvědčen, že on je dostane do péče. Což teda jsem jako byla dost překvapená, že se o ně chce starat. Nedokázala jsem si představit, kdyby se o ně měl starat jako dvacet čtyři hodin. (Katka, dcery 22 a 19 let, zdravotní sestra)

Ženy neberou snahu muže o svěření dětí do své péče vážně částečně také proto, že zpětně přestává o děti jevit zájem a odmítá platit výživné. Je ovšem otázkou, zda tento nezájem není v některých případech také důsledkem toho, že otcům není umožněn takový podíl na výchově, jaký by si představovali. Pro matky to však spíš představuje důkaz toho, že se o děti ve skutečnosti nechťejí starat, stejně jako o ně primárně nepečovali ani před rozchodem. Ostatně pokud žena toto přesvědčení o přirozenosti svěření dětí do vlastní výhradní výchovy nesdílí, její okolí jí dává tak jako Lindě pocítit, že nesplňuje normy „dobrého mateřství“, že jde svým způsobem proti hlavnímu proudu normativního očekávání. Linda (syn 3 roky, koordinátorka v kulturním centru) má syna s bývalým manželem ve střídavé výchově a pro její rodinu je podle jejích slov nepřijatelné, že dítě má dva domovy. Stejně tak by bylo nepřijatelné, kdyby byl syn svěřen do výchovy otci. Okolí ji proto stále popouzí, aby žádala o svěření syna do své vlastní výchovy, i když ona hodnotí toto uspořádání jako správné a všem vyhovující.

Proč matky případně otci v kontaktu brání? Zde je několik nejčastějších důvodů, kterými matky vysvětlují své chování:

1. Matky kontaktům brání, protože otci nedůvěřují – nevěří, že bude respektovat předem danou dohodu, že se o děti patřičně postará, že bude schopen zajistit jejich speciální potřeby; mají zkrátka o děti strach.

Já jsem ho nenechala, protože já nebudu běhat v noci po policajtech v Londýně a. Protože nevím, v jakém je psychickém stavu, jestli má léky a takové věci. Takže ona to není žádná sranda. To by mi řekli, že jsem já na hlavu, že jsem ho nechala s nima někde. (Jarka, syn 13 a dcera 11 let, školní družinářka)

2. Mnohdy k bránění v kontaktech dochází proto, že matka nemá o otci dobré mínění. Pokud se s ním rozešla kvůli nějaké jeho negativní vlastnosti, která může mít podle ní příliš velký dopad na život dětí, nechce je vystavovat jeho působení.

...ale vzhledem k tomu, že nebyl dobřej otec a ani není dobrým otcem, tak si myslím, že by tam figurovat vůbec neměl. (Pavla, syn 15, dcera 12 a syn 11 let, právnička ve státní sféře)

Mnohdy si ženy kladou otázku, zda mají o tomto negativním charakteru s dětmi mluvit, aby nebyly nařčeny z „pomlouvání“ nebo očerňování. Většinou se domnívají, že děti si postupně o otci udělají obrázek samy a odhalí jeho skutečný charakter; nemají zájem otce před dětmi hájit. Někdy právě z tohoto důvodu podle svých slov naopak otci v kontaktu nebrání, protože chtějí, aby si děti o otci samy udělaly (negativní) představu: *To nebyl smysl, protože je to jejich otec a já jsem měla zájem, aby pokud možno se s ním teda normálně jako s rodičem mohly stýkat. Ať si ten obrázek udělají samy. (Kamila, dcery 35, 30 a 23 let, školní psycholožka)*

3. Mnohdy se kontakty mezi otcem a dětmi neuskutečňují prostě proto, že matky začnou odmítat tento kontakt nadále aktivně zprostředkovávat, a otec neumí s dětmi navázat kontakt sám osobně bez matky jako prostředníka. Pak může subjektivně získat pocit, že matka dětem v kontaktu s ním brání. Věra například každý rok na manželovy narozeniny koupila dárky pro něj i dětem a řekla jim, ať mu jdou popřát, pak to ale jeden rok již neudělala, děti otci nepopřály a on si to podle jejich slov vysvětlil jako osobní útok.
4. Důvodem k zamezení styků může být i to, že otec o děti nějaký čas nejeví zájem a matka již přestává s jeho návštěvami počítat:

Když byl ochoten vzít, tak si je vzal, ale asi dvakrát se stalo, že jsem mu je nedala, protože už jsme měli jiný program. On prostě najednou zavolá v pátek večer, zítra si беру děcka. Já povídám, že už pro ně něco mám. Tak to zuřil, že on má na ně nárok ze zákona, že má to soudní rozhodnutí. Ale že si je třeba tři měsíce předtím nevzal, tak to ho nezajímalo. (Romana, dcera 18, syn 16 let; kuchařka)

5. Styky se neuskutečňují také tehdy, když je dítě nemocné: matky nepředpokládají, že by se otec měl starat o dítě v nemoci. Pokud má dítě mít klid na lůžku, automaticky se předpokládá, že bude ležet doma u matky.

A já jsem zase řekla, že umožním jako ten styk jako otec, syn, že tam nebudu bránit. Že pokud nebudou důvody jako třeba nemoc, kdy musí ležet doma, tak nemůžu ho dát jako nemocného. (Petra, syn 13 let, poštovní doručovatelka)

6. Není výjimkou, že matka nesouhlasí s tím, aby se děti stýkaly s otcem, protože žárlí na novou přítelkyni svého bývalého manžela. Přeje si sice, aby děti udržovaly kontakt s otcem, ale nechce, aby do vztahu zasahovala jiná žena, navíc například právě ta, kvůli které manžel rodinu původně opustil.

Ale, když třeba je na horách, nebo na dovolené a vím, že tam je i ten druhej kluk a ještě přítelkyně, tak to mně vadí. ... Vadí mi to, to mám pocit, že jak vzala synovi otce a mně manžela, tak mně vezme syna, nebo mám pocit, že se tak nějak cítím taková ohrožená jakoby tím, jak to je. Ale vím, že na tom nic nezměním. To mi hrozně vadí. (Petra, syn 13 let, poštovní doručovatelka)

Jiným ženám ale naopak přítomnost nové partnerky v domácnosti otce jejich dětí nevadí, některé ji dokonce kvitují s povděkem, jelikož mají jistotu, že o děti je skutečně postaráno díky přítomnosti osoby ženského pohlaví.

7. Objevují se i případy, kdy matka nepodporuje kontakty otce s dětmi proto, že její život je natolik provázán s životem dětí a s péčí o ně, že neumí a nechce trávit čas bez nich. Psychicky strádá, když jsou děti pryč, a neví, jak naložit s prázdným časem.

Samozřejmě tady tohle bylo zhruba tři, čtyři měsíce, pro mne teda to bylo možná víc jako strádání, kdy ty děti na ten celý víkend odjely, já jsem najednou zůstala zavřená sama v bytě, kdy jsem tady tohle nikdy neznala, že jo. ... Tak samozřejmě ty deprese ty byly nejhorší, když jsem vlastně tady byla sama. Takže děti jsou po rozvodu u mne, a po třech letech můžu říct s čistým svědomím, že táta si je téměř vůbec nebere. (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře)

8. V některých případech dítě může být matkou použito jako páka pro vyjednávání o majetku – to je případ Veroniky; otci je bráněno v kontaktu s dítětem jako trest za to, že nechce dát matce to, na co ona má podle svého názoru nárok.
9. Matka může být ovšem i neprávem obviněna z toho, že otci brání v kontaktu, že navádí děti proti němu, ačkoli tomu tak není. Starší děti mohou mít svůj vlastní názor nebo preference trávení času; malé děti zase mohou mít strach z cizího prostředí, na které nejsou zvyklé. Matka pak nedokáže děti ke kontaktu donutit.

A samozřejmě i ty vztahy byly takový, no děti byly malý, tak třeba Radek – táta jejich, chtěl třeba, aby s ním někam jely, oni nechtěly, to zas jejich rodina probrala tak, že je navádím. Tak to jako nebylo. Oni byly prostě malý. (Naďa, dcera 14 let, syn 11 let; syn 1 rok, učitelka)

Na druhé straně mnoho komunikačních partnerek podle svých slov kontakt otce s dětmi podporuje, domnívá se, že je pro děti pozitivní a mají na něj nárok. Přestože pro ně samotné to není příjemné a vyžaduje to od nich určité úsilí či přemáhání se, ve stycích otce s dětmi nebrání a jsou přístupné dohodě. Pokud se objevují situace, kdy matka nelegitimně brání otci ve styku s jeho dětmi, jsou její důvody k takovému počínání z jejího pohledu logické a obhajitelné. V mnoha případech jsou

i z vnějšího pohledu logickým vyplutím situace. Skutečně pozitivně hodnotí rodičovský vztah svého bývalého partnera k jejich společným dětem jen velmi málo žen. Většinou nejsou jejich kontakty z různých důvodů příjemné nebo je jen tiše trpí. Toto zjištění ukazuje na to, nakolik je obtížné po rozvodu zachovat mezi partnery takový vztah, aby mohli i nadále být společně rodiči. Stojí je to mnoho přemáhání a emocionální práce, navíc to mnohdy vyžaduje určitý čas, než se situace uklidní a přestane bezprostředně působit konflikt, který provází proces rozchodu.

Ačkoli tedy existují výjimky, otcova participace na péči a výchově dětí po rozvodu v případech, kdy jsou děti svěřeny do výhradní výchovy matky, je spíše nízká. Ne všichni otcové, kteří mají soudem určený kontakt s dětmi každý druhý víkend, jak tomu nejčastěji bývá, se skutečně podle tohoto scénáře s dětmi stýkají. Někteří se s dětmi nevidají skoro vůbec, jiní spíše výjimečně a nepravidelně podle svých vlastních možností. Navíc se ukazuje, že míra otcovy participace je proměnlivá v čase: její intenzita postupně klesá s tím, jak děti rostou, případně on sám zakládá novou rodinu či se stěhuje do větší vzdálenosti. V jiných případech zase naopak trvá, než se uklidní emoce rodičů rozvířené rozchodem, než spolu rodiče začnou být schopni konstruktivně komunikovat a než se ustálí určitý režim vzájemných kontaktů. Matky tak nejenže nesou na svých bedrech větší díl ekonomických nákladů spojených s péčí o děti, navíc se s otcem nedělí ani o nároky a povinnosti spojené s výchovou dětí. Otcové se ocitají mimo rodinu, v jejímž „čele“ dříve stáli, a stávají se jejími občasnými a dobrovolnými návštěvníky. V některých případech je jim do bývalé rodiny odmítán přístup – pokud se matka domnívá, že její bývalý partner jako otec nepřináší dětem nic dobrého a není schopná jiným způsobem řešit spory, které s ním sama má. Mnohdy ženy odmítají plnit úlohu aktivní zprostředkovatelky vztahu mezi otcem a dětmi po rozvodu, nebo se nechtějí přizpůsobovat mužovému měnícím se plánům; pak je pro ně pohodlnější, když styky mezi otcem a dětmi ustanou.

3.6. Rozvod jako osvobození a ztráta

Co tedy rozvod matkám přináší a o co je ochuzuje? Jakým způsobem probíhá transformace manželské rodičovské identity v identitu osamocené rodiče a jaký vliv má rozvod na jejich konstrukci osobní identity? Jak matky po rozvodu hodnotí samy sebe a svou novou situaci a jak se projevují změny v jejich mateřské a pracovní identitě?

Překvapivě významným tématem vyprávění komunikačních partnerek je téma svobody či osvobození. Ačkoli je rozvod jednoznačně bolestnou zkušeností, se kterou rozhodně ve své životní biografii nikterak nepočítaly a nepřipravovaly se na ni, je pro většinu z nich příběh rozchodu zároveň příběhem osvobození. Tak je tomu, ať už se jedná o ženy, které samy rozvod iniciovaly, protože nebyly v manželství spokojené, nebo o ženy, které byly svým partnerem opuštěny (i když o ty se jedná méně často). V jejich vyprávěních se opakuje názor, že rozvod pro ně znamenal nabytí ztracené svobody, které se dobrovolně zřekly ve prospěch manžela. To jen ukazuje na to, že manželství v současné společnosti je nadále institucí, ve které žena podřizuje své osobní zájmy zájmům manžela a rodiny jako celku, a to v mnohem větší míře, než činí její partner. Komunikační partnerky si uvědomují, že v manželství byly ovládané, musely se neustále přizpůsobovat, musely klást zájem svého partnera na první místo. Někdy si až zpětně uvědomují, že v tomto stavu nebyly spokojené.

Prostě měla jsem z toho taky strašný strach, jak to všechno bude dál. Ale ihned brzo po rozvodu jsem věděla, že jsem to udělala dobře, a byla jsem ráda, že jsem se rozvedla. Vždycky jsem říkala, že jsem radši rozvedená. (Simona, syn 8 let; syn 3 měsíce; na MD)

Dvě z nich dokonce hovoří o tom, že se cítí svobodné poprvé v životě – jelikož se vdávaly hodně mladé, přešly z „područí“ otce do područí manžela, a nyní se musí učit, jak žít samy pro sebe a své děti. Zkušenost tohoto osvobození pro ženu může znamenat poučení, uvědomuje si cenu své závislosti a nechce už takovou situaci příště zažít: *Moc nechci být na nikom závislá, protože jsem to takhle nechala a byla jsem na něm závislá. (Markéta, dcera 8 let, účetní)*

Také si přitom samozřejmě uvědomují, že je tato svoboda něco stojí – zejména co se týče ekonomických nákladů na uživení rodiny, a co se týče tíhy zodpovědnosti za děti, která podle jejich vnímání po rozvodu spočívá výhradně na nich. Přesto mnohé z nich hodnotí tuto situaci pozitivně, zisky pro ně převažují náklady:

Jako každá svoboda je velká zodpovědnost, ale je to jednodušší ohledně rozhodování, protože člověk nemusí. V tom manželství musí přistoupit na nějaký kompromis, kdežto já nemusím přistupovat na žádný kompromis, já jsem strašně dlouho, když jsem se rozváděla, já jsem měla třicet pět asi nebo čtyři, já si nikdy to datum nepamatuju, takže do té doby jsem pořád byla. Jsem někoho musela poslouchat, nebo jsem se dobrovolně podvolila k tomu, že budu někoho poslouchat tak, jako před tím otce a hned potom, když se odstěhovali, tak vlastně manžela. Takže vlastně teďka konečně jsem sama za sebe a jsem s tím jako spokojená. (Jarka, syn 13 a dcera 11 let, školní družinářka)

Z vyprávění žen vyplývá, nakolik má pozice ženy v rodině stále v mnoha případech feudální charakter. Žena se musí podřizovat vůli svého manžela, který má mnohdy zájem na tom, aby na něm byla co nejvíce závislá. Na tom se navíc podílí i strukturní podmínky ve společnosti: zejména diskriminace při získávání zaměstnání, platová diskriminace a předpoklad, že s malými dětmi žena zůstává doma minimálně do věku tří let.

Čili jsem jako před tím uvažovala mnohokrát o rozvodu, nicméně vzhledem k tomu, že ty děti byly malé a byla jsem na něm finančně závislá a vize toho zaměstnání teda jako v dnešní společnosti, když máte tři děti, ještě malé tři děti, tak je celkem mizivá, čili v tomhle tom ohledu. (Pavla, syn 15, dcera 12 a syn 11 let, právnička ve státní sféře)

Rozvod pak představuje cestu osvobození, i když cenou je nutnost starat se sama o sebe a o svou rodinu.

Já jsem se jako opravdu snažila, pokoušela, ale v momentě, když jsem jako cítila, že když on ten klíč do toho zámku dává, já jsem se rozklepala, co prostě zase bude, co přijde. Kdy začne křičet a nadávat. A říkat, že v bytě je bordel, protože tam mají děti rozházený hračky a nebyl zrovna utřenej prach. Teplá večere, že. Takže já jsem prostě už nemohla a požádala jsem o pomoc tu poradnu Pro rodinu a pak se to táhlo ještě delší dobu. A pak jsem si řekla, nemá to smysl. (Věra, dcera 13 a syn 9 let, učitelka)

Při rozhodnutí rozvést se do mateřských úvah vstupují děti jako významný faktor – na rozdíl od otců, kteří v období rozvodu o dětech podle svých slov raději příliš nepřemýšlí. Matky si dobře uvědomují, že děti jsou rozchodem rodičů stresované a frustrované. Svůj pocit viny nakonec vyvažují pře-

svědčením, že dětem se vede lépe v harmonickém prostředí bez otce než v prostředí plném neshod. Navíc některé z nich výslovně říkají, že nechtějí svým dětem předat vzor poddané ženy-matky.

O nabyté svobodě pozitivně hovoří i ženy, které jinak svůj rozvod celkově stále hodnotí jako životní prohru. První období po rozvodu ale většinou hodnotí komunikační partnerky negativně – zejména ty, které nebyly iniciátorkami rozchodu a které byly rozvodem zaskočeny. V té době jsou totiž nuceny zvládat simultánně mnoho problémů (emocionální vypětí a citovou ztrátu, strádání dětí, zajištění pravidelného příjmu, případně zajištění kvalitního bydlení; hledání nové podoby vztahu s bývalým partnerem a vyhovující formu kontaktů dětí s jejich otcem...). Později se ale situace uklidňuje a problémy jsou postupně vyřešeny, což ženám poskytuje pocit vlastní síly a schopností, posiluje to jejich sebedůvěru. Zároveň získávají pocit, že i děti z nové situace vytěžily něco dobrého – minimálně novou zodpovědnost a samostatnost či poznání hodnoty peněz.

Ochudilo, ale teď už si myslím s odstupem času, že i posílilo. Že on ten samotný rozvod opravdu člověka nasměruje někam úplně jinam. Nám to otevřelo oči úplně v jiném smyslu. (Sylva, dcera 13, syn 7 let, práce ve vzdělávací agentuře)

Já musím dodatečně říct, po tom půl roce, že je mi teď už líp, mám víc času na sebe, mám víc času na děti, jsem víc v klidu do práce. Ale vidím to hlavně na těch dětech, když s nima plánuju volnej čas, tak před tím jsme furt na něco čekali a furt jsme čekali až tatínek. Až tatínek bude doma, až tatínek docvičí, až tatínek bude chtít, až tatínek bude moct. A vlastně jsme se furt jen plácali od ničeho k ničemu, mám pocit. (Dana, 2 synové 5 let, zdravotní sestra-asistentka)

Přesto není rozvod ženami chápán jako běžná součást životního běhu. I pokud jsou jeho praktické důsledky pro ženu i její děti v konečném důsledku spíše pozitivní, rozvod je stále vnímán jako základní životní neúspěch. Je s ním nadále spojeno stigma „rozvrácené rodiny“: *jako já i teď se jako necítím dobře, když řeknu, že jsem rozvedená, říká Petra (syn 13 let, poštovní doručovatelka). Stejně jako muži, i ženy uzavírají navzdory statistikám sňatek s přesvědčením, že se svým partnerem zůstanou „dokud nás smrt nerozdělí“.* Pokud se to z nějakého důvodu nepodaří, ženy za to mnohdy dávají vinu sobě: *jako matky selhaly v tom, že si vybraly špatného životního partnera a špatně zvolily otce svým dětem. Proto mají pocit, že nyní musí být schopné unést samy tíhu situace, a cítí morální povinnost samy se o rodinu postarat: ...já jsem se spíš styděla za to, že třeba ten R. jako na ně neplatil z toho počátku. Jako jsem si to vyčítala já, že jsem jim vybrala takovýho tátu. (Naďa, dcera 14 let, syn 11 let; syn 1 rok, učitelka)* V tomto postoji je dovedena do krajnosti skutečnost, která se vyjevuje v příbězích mužů a žen po rozvodu: rodičem je v naší společnosti v současné době především matka, otcův podíl na výchově a péči o děti je jen sekundární a ve své podstatě dobrovolný.

4. Porozvodové rodičovství v české legislativě

Radka Dudová, spolupráce Tereza Dudová

Ještě v nedávné minulosti bylo řízení o úpravě poměrů k nezletilým dětem součástí řízení o rozvod. S účinností od 1. 8. 1998 nemůže soud vyslovit rozvod manželství dříve, než nabude právní moci rozhodnutí o úpravě poměrů k nezletilým dětem po dobu po rozvodu manželství. Toto zcela samostatné řízení tedy řízení o rozvod ze zákona předchází.

V rámci rozhodování o úpravě poměrů k nezletilým dětem pro dobu po rozvodu soud vždy rozhodne o tom, komu bude dítě svěřeno do výchovy a jak má každý z rodičů přispívat na jeho výživu. Soud může rozhodnout i o jiných záležitostech, např. o stanovení dohledu nad výchovou dítěte, může rovněž upravit styk rodiče s dítětem, jestliže o to některý z rodičů požádá, neboť to vyžaduje zájem dítěte a poměry v rodině.

O úpravě poměrů může soud rozhodovat nejen v souvislosti s rozvodem manželství. Je možné, aby soud v případě, že rodiče nezletilého dítěte spolu nežijí a nedohodnou se o úpravě výchovy a výživy dítěte, bez návrhu rozhodl, komu bude dítě svěřeno do výchovy a jak má každý přispívat na jeho výživu. Tak tomu bude i v případě nesezdaného rodičovského páru.

Řízení ve věcech péče o nezletilé je řízením nesporným, účastníci se tedy neoznačují termíny žalobce/žalovaný, ale obvykle otec/matka. Účastníkem opatrovnického řízení je i nezletilé dítě zastoupené kolizním opatrovníkem. Tímto kolizním opatrovníkem je příslušný orgán sociálněprávní ochrany dítěte.

Soud může podle § 26 odst. 3 schválit dohodu o úpravě poměrů, tedy o svěřením do výchovy jednomu z rodičů či jim oběma. V praxi může být znění této dohody již obsaženo v návrhu na rozhodnutí o výchově a výživě nezletilého dítěte, často se ale k dohodě a specifikaci jejího obsahu dospívá až v průběhu jednání, které je ve věci výchovy a výživy nezletilého dítěte vždy nařizováno.

Ustanovení § 31 odst. 3 zákona o rodině ukládá soudu povinnost zjistit názor dítěte, jestliže je dítě s ohledem na stupeň svého vývoje schopné vytvořit si vlastní názor. Ze zákona o rodině přímo nevyplývá, jak a jestli vůbec soud musí ke stanovisku dítěte přihlížet, dle čl. 12 odst. 1 Úmluvy však výslovně stanoví, že názorům dítěte se musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni. Bohužel v tomto směru chybí odpovídající procesní a metodická pravidla a praxe soudů je proto velmi nejednotná.¹⁰

10 Nová, H. 2001. „Úmluva o právech dítěte a problémy její aplikace v ČR.“ *Právo a rodina* 2001 (9).

Jednání o úpravě poměrů k nezletilému dítěti se účastní oba rodiče, pokud zvolili zastoupení advokátem či obecným zmocněncem, tak i jejich zástupci, kolizní opatrovník, kterým je pracovník sociálního odboru pověřeného obecního úřadu. Názor dítěte je zpravidla zjišťován kolizním opatrovníkem již před jednáním a během jednání je citován. Rodiče jsou na počátku jednání vyslechnuti, otázky soudce směřují k získání informací o celkových rodinných poměrech, průběhu každodenní péče o dítě, zaměstnání rodičů a jeho časové náročnosti, potřebách a zájmech dítěte, jeho zdravotním stavu atd.

Dle statistik Ministerstva spravedlnosti ČR trvá více než 30 % řízení ve věcech péče o nezletilé před okresními soudy déle než 6 měsíců.¹¹ V odvolacím řízení před krajskými soudy je věc týkající se péče o nezletilé rozhodnuta do 6 měsíců pouze ve 40 % případů. (V 59,62 % případů trvá odvolací řízení déle než 6 měsíců).

Zákon netrvá na tom, aby dítě bylo svěřeno do výchovy jednomu z rodičů, v případě, kdy ani jeden z rodičů neskýtá záruku řádné výchovy, je možné dítě svěřit do péče jiné osoby, např. prarodičů, nebo do pěstounské péče apod. Jestliže je dítě svěřeno do výchovy jednomu z rodičů, soudní praxe se ustálila na tom, že výživné je stanovováno pouze tomu rodiči, který nemá dítě ve své péči.

4.1. Kritéria pro rozhodování soudu o svěřením dítěte do výchovy

Kritéria pro rozhodování soudu o svěřením dítěte do výchovy (§ 26 odst. 4 zákona o rodině) přinesla již zmiňovaná velká novela zákona o rodině č. 91/1998 Sb. Dlužno říci, že značná část těchto kritérií byla praxí dlouhodobě přijímána a jsou obsažena i v publikované judikatuře. Za stěžejní kritérium lze považovat zájem dítěte, a to s ohledem na jeho osobnost, zejména vloh, schopnosti a vývojové možnosti se zřetelem na životní poměry rodičů. Toto kritérium je obecně dlouhodobě přijímané a vyplývá i z celkového kontextu právní úpravy vztahů mezi rodiči a dětmi i z Úmluvy o právech dítěte.

Soud by měl přihlídnout k citové orientaci dítěte a zázemí dítěte, výchovné schopnosti a odpovědnosti rodiče, stabilitě budoucího výchovného prostředí, ke schopnosti rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem, k citovým vazbám dítěte na sourozence, prarodiče a další příbuzné a též k hmotnému zabezpečení ze strany rodiče včetně bytových poměrů. Je zřejmé, že na rozhodování soudce jsou kladeny značné nároky. Ohledně citových vazeb a výchovných schopností rodičů může soudci rozhodování usnadnit znalecký posudek, v případě hodnocení stability výchovného prostředí a ochotě rodiče se domluvit s druhým rodičem bude hodnocení situace vždy značně subjektivní. Soudce by měl zvážit zejména to, zda ve stabilitě rodinného prostředí a materiálního zázemí nenastanou v blízké budoucnosti změny.

11 Zdroj: Statistika Ministerstva spravedlnosti ČR.

Délka opatrovnických řízení před okresními soudy v ČR v roce 2004 byla následující:

Přes 6 měsíců do 1 roku – 17,03 %

Déle než 1 rok do 3 let – 13,26 %

Přes 3 roky do 5 let – 2,25 %

Přes 5 do 7 let – 0,5 %

Přes 7 let – 0,14 %

4.2. Společná a střídavá péče

Pojem střídavá a společná péče byl do české právní úpravy včleněn teprve zákonem č. 91/1998 Sb., pravděpodobně pod vlivem staršího anglosaského práva. V Anglii a Walesu se totiž setkáme se značně odlišným pojetím tzv. rodičovské zodpovědnosti. Až do roku 1989 měl rodičovskou zodpovědnost pouze ten rodič, jemuž bylo dítě svěřeno do péče. Pouze pokud bylo soudem rozhodnuto o tzv. *joint custody*, zůstala rodičovská zodpovědnost oběma rodičům. Tento koncept byl pozměněn zákonem *Children Act* v roce 1998, dle kterého už mají rodičovskou zodpovědnost i po rozvodu oba rodiče. Oproti české úpravě, dle které mají rodičovskou zodpovědnost vždy oba rodiče, má však v Anglii a Walesu rodičovskou zodpovědnost matka i otec pouze v případě, že se jim dítě narodí v manželství. Pokud dítě pochází z nesezdaného soužití, musí otec rodičovskou zodpovědnost teprve získat.

V pojetí *joint custody* existuje v českém právu společná výchova už od roku 1950, tedy od účinnosti zákona o právu rodinném, jelikož již podle této právní úpravy neztrácel rodič, kterému dítě nebylo svěřeno do péče, právo rozhodovat o podstatných záležitostech týkajících se jeho výchovy. V pojetí současného zákona o rodině neznámá svěřením do péče jednoho z rodičů nic jiného, než rozhodnutí o tom, kdo z rodičů bude žít s dítětem ve společné domácnosti, osobně o ně pečovat a rozhodovat v běžných denních záležitostech týkajících se dítěte. Na existenci institutu rodičovské zodpovědnosti se rozvodem nic nemění, právě na rozdíl od zahraničních úprav znajících tzv. *joint custody*.

Publikované názory se shodují ve skutečnosti, že na společné či střídavé výchově musí být rodiče dohodnuti, soud tedy musí schválit dohodu rodičů v tomto směru, nikoli rozhodnout. Jen tak je zajištěna žádaná stabilita výchovného prostředí a není v rozporu se zájmem dítěte.¹² Praxe soudů se však od tohoto názoru odklání a o svěřením dítěte do společné či střídavé výchovy bývá rozhodováno i bez dohody.¹³

4.2.1. Společná výchova

Schválení dohody o společné výchově v podstatě znamená, že poměry nezletilého nejsou ani po rozvodu nijak upraveny a nijak se nemění právní postavení dítěte k jeho rodičům. Společná výchova předpokládá, že dítě bude mít s oběma rodiči stejný kontakt. Toho lze dosáhnout v případě, že i po rozvodu žijí rodiče v jednom bytě, a nebo naopak v případě, kdy dítě už je blízké věku zletilosti a s rodiči už fakticky nežije. Společná výchova klade na rodiče velké nároky, jelikož se musí být schopni

12 Např. Haderka, J. 1998. „Rozvod a rozvodové řízení od účinnosti zákona č. 91/1998.“ *Právní praxe* 1998 (6); Hrušáková, M., Z. Králíčková. 1998. *České rodinné právo*. Brno: MU Brno v nakladatelství Doplněk; Radvanová S., M. Zuklínová. 1999. *Kurs občanského práva: instituty rodinného práva*. Praha: C. H. Beck, s. 67.

13 K tomu srov. rozsudek Městského soudu v Praze č. j. 12 Co 602/2003-94: „Odvolací soud zejména však po pohovoru s nezletilým dospěl k závěru, že současná situace, kdy nezletilý žije v bytě s otcem a s matkou se sporadicky stýká, nezletilého traumatizuje. On sám není schopen, resp. nechce projevit, u kterého z rodičů by chtěl žít, protože má k oběma rodičům hluboký citový vztah. Přeje si, aby byli všichni společně. ... Na základě uvedených skutečností dospěl odvolací soud k závěru, že byly naplněny podmínky ustanovení § 26 odst. 2 zákona o rodině ... V daném případě jsou oba rodiče způsobilí dítě vychovávat a o výchovu mají zájem. Pobyť nezletilého pouze u otce se neosvědčil, dítě evidentně preferuje co nejširší kontakt s oběma rodiči a docházku do téže školy, jež pro něj v současné době představuje jistotu, kterou bude nutno i v budoucnu nezletilému zachovat ... oba rodiče si musí uvědomit, že je jejich povinností učinit vše pro řádné fungování střídavé výchovy (event. i za odborné pomoci) tak, aby zajistili další řádný vývoj svého dítěte, který by neměl být poznamenán jejich neschopností se dohodnout.“

o všech záležitostech týkajících se dítěte dohodnout. Problematická může být zejména otázka financování běžných potřeb dítěte i např. nákup vybavení domácnosti nezbytných pro její chod, vezmeme-li v úvahu, že okamžikem rozvodu manželství dojde ze zákona k zániku společného jmění manželů. Pokud rodiče tohoto schopni jsou, je na místě otázka, zda existoval rozvrat manželství takové intenzity, aby nebylo možno očekávat obnovení manželského soužití.

4.2.2. Střídává výchova

Český právní řád výslovně upravil střídávou výchovu až s účinností tzv. velké novely zákona o rodině z roku 1987. Z judikatury je však zřejmé, že i před touto výslovnou úpravou bylo možné, aby soud upravil poměry nezletilého dítěte svěřením dítěte do střídavé výchovy, kterou zákon nevyklučoval.

Střídává výchova znamená, že dítě žije po určitý časový úsek s každým z rodičů. Zákon neuvádí, po jaké době by ke střídání mělo docházet. V praxi soudů se uplatňuje model střídání po měsíci, soudy však schvalují i dohody o střídavé výchově po týdnů. Podmínky pro svěřením dítěte do střídavé a společné výchovy jsou totožné. Oba rodiče tedy musí být výchovně způsobilí, musí mít o střídávou výchovu zájem, svěřením dítěte do střídavé výchovy musí být v zájmu dítěte a střídávou výchovou musí být lépe zajištěny jeho potřeby.

Nezbytným předpokladem realizace střídavé výchovy je u dítěte školního věku zachování školní docházky do jedné školy a skutečnost, že bude mít možnost provozovat své mimoškolní aktivity. Rodiče musí být dohodnuti na mnoha podrobnostech týkajících se denního života dítěte, zejména na tom, zda bude mít dítě u každého rodiče své věci, nebo zda se bude každý měsíc kompletně stěhovat, kdo bude dítěti prát, nakupovat s ním nákladnější vybavení apod. Zároveň musí být již od počátku zřejmé, kdo bude jednotlivé potřeby dítěte hradit. Rodiče by se měli dohodnout i na trvalém bydlišti dítěte, zejména z toho důvodu, že řada sociálních dávek je vázána na trvalé bydliště. S uvedenou problematikou souvisí i dohoda rodičů, kdo bude na dítě uplatňovat daňové zvýhodnění na vyživované dítě žijící s ním v domácnosti (nyní dle § 35c zákona č 45/2006 Sb., o daních z příjmu).

Jestliže dítě staršího věku se společnou či střídávou výchovou výslovně nesouhlasí (nechce se mu např. stěhovat, má k jednomu z rodičů horší vztah), pak by soud toto stanovisko dítěte měl akceptovat.

Již ze samotného znění zákona o rodině a souvisejících předpisů vyplývá značně podezřívavý přístup k těmto institutům.¹⁴ Je zřejmé, že v České republice je toto uspořádání stále pro řadu lidí jen

14 Nedůvěra v tyto instituce u nás vyplývá jak z racionálních obav o pohodu dítěte nuceného příliš často střídat výchovné prostředí, tak i ve velké míře z neznalosti skutečných vlivů tohoto uspořádání na dítě. Nedostatek informací by bylo možno odstranit provedením odborných psychologických a sociologických studií, které by pomohly specifikovat, v jakých případech je vhodné a v jakých nevhodné po těchto opatřeních sáhnout.

Praxe sociálních pracovníků, které dávají soudu doporučení na porozvodové uspořádání výchovy, odráží stereotypy běžné populace o mateřské a otcovské roli (jak ukázala studie P. Černé provedená v rámci diplomové práce „Rozvod, otcové a děti“ v roce 2000). Svěřit dítě otci je doporučeno prakticky jen v případech, je-li matka k jeho výchově zásadně nezpůsobilá. Při přípravě zprávy pro soudní řízení postupují sociální pracovníci stereotypně (v naprosté většině případů doporučují svěřit dítě matce a styk otce s dítětem omezit na jeden víkend za čtrnáct dní), nevyužívají všech dostupných zákonných prostředků pro řešení situace, kdy jeden rodič brání druhému ve styku s dítětem. Obecně se dotázané sociální pracovníci přiklonily k názoru, že ženy jsou k potřebám dětí vnímavější než muži a že vztah matka–dítě je intimnější než vztah otce s dítětem. Co se týče střídavé výchovy, ta si zatím nezískala přílišnou důvěru sociálních pracovníků. „Ty se

obtížně přijatelné, protože je příliš nové a neobvyklé.¹⁵ Časem se ale bude pravděpodobně okruh jejich obhájců rozšiřovat. Problematický ale zůstane fakt, že toto uspořádání není vhodné pro každé dítě a klade zvýšené nároky jak na dítě, které si buduje svou identitu v měnícím se prostředí, tak na rodiče, kteří musí nadále tomuto uspořádání přizpůsobit své životy a vyjít dítěti maximálně vstříc. V neposlední řadě se jedná o nároky materiální: ne všechny rodiny si mohou dovolit mít potřebné zařízení dvakrát a neustálé stěhování celého dětského majetku je obtížně proveditelné; navíc střídavá výchova vyžaduje uspokojivé řešení bytové situace, nejlépe tak, aby dítě mělo u obou rodičů svůj pokoj či alespoň vlastní prostor, a to není v současné situaci trhu s nemovitostmi v ČR jednoduše realizovatelné.

4.3. Úprava styku s dítětem

V § 26 odst. 4 věta druhá zákona o rodině je výslovně zakotveno právo dítěte na péči obou rodičů a na pravidelný osobní styk s nimi. Teorie i praxe ohledně styku rodiče s dítětem jednoznačně upřednostňuje neformální dohodu rodičů bez nutnosti intervence soudní moci. O úpravě styku jsou rodiče zpravidla schopni se dohodnout a i fakt, že se jedná o situace tak proměnlivé a těžko zachytitelné v písemné podobě, vedl zákonodárce k tomu, že nepožaduje schválení dohody rodičů o styku s dítětem soudem.

Soud o úpravě styku rozhoduje za situace, kdy se rodiče nemohou dohodnout a vyžaduje-li to zájem na výchově dítěte a poměry v rodině. Z pohledu flexibility a efektivnosti styku je pro dítě i pro rodiče jistě výhodnější, pokud není styk upraven soudem. Pokud je v rozsudku stanoveno, že rodič se bude s nezletilým dítětem stýkat v určitý den a v určitou hodinu, je jeho povinností dítě v daný čas převzít, případně se omluvit a nabídnout jiné řešení. Z práva se stává povinnost.

Rozsah styku je samozřejmě značně individuální a je závislý na mnoha okolnostech – věku dítěte, zda se s druhým rodičem častěji stýkalo, zda je na něj zvyklé, ohled je třeba brát i na mimoškolní aktivity dítěte a zachování možnosti je provozovat. Na straně rodiče je třeba zvažovat schopnost rodiče se o dítě během doby, která je ke styku vymezena, postarat, vzdálenost bydliště rodičů a rovněž i otázku prostředí.¹⁶ V praxi našich soudů je obvyklé, že se dítě s druhým rodičem stýká jednou až dvakrát v týdnu, dále každý druhý víkend od pátku odpoledne či soboty ráno do neděle, několik dní během vánočních svátků a dva až čtyři týdny o prázdninách. Taková úprava styku je typická zejména u dětí školou povinných. Soudy však bohužel občas stanovují styk v tomto rozsahu, aniž by hodnotily specifika daného případu.¹⁷ Ve výroku rozhodnutí je většinou stanoveno, že druhý rodič bude

příklánější spíše k názoru, že pravidelná změna prostředí dítěti škodí.“ Odrážejí je také velké nároky na koordinaci péče a komunikaci rodičů. 41 % zkoumaných sociálních pracovníků tak střídavou péči ještě nikdy nenavrhovalo, ze zbývajících 59 % ji většina navrhovala jen jednou [Černá 2000].

15 Viz např. internetovou diskusi „Máte někdo zkušenosti se střídavou péčí?“ na serveru www.rodina.cz; <http://www.rodina.cz/scripts/diskuse/prisp.asp?id=45419>, 13. 3. 2007.

16 Hrušáková, M. et al. 1995. *Rodinné právo*. Praha: C. H. Beck.

17 K tomu se vyjadřuje i nález ústavního soudu ve věci ústavní stížnosti proti rozsudku Městského soudu v Praze ze dne 19. 3. 2003, sp. zn. 23 Co 6 1/2003, a č. j. 23 Co 62/2003-492, sp. zn. II. ÚS 363/03: „Z ústavněprávního pohledu není možné nadřazovat modely fungování vztahů mezi oddělenými rodiči a nezletilými dětmi, které mají orgány veřejné moci zažité, nad zájem dítěte, který je definován v čl. 3 Úmluvy o právech dítěte. Tyto modely, jakkoliv jsou v mnoha případech přínosné a použitelné, nemohou postihovat situaci každého jednotlivého nezletilého dítěte. Je proto věcí obecných soudů, aby při zohledňování všech konkrétních okolností daného případu a z nich vyplývajících zájmu dítěte, který musí být vždy

dítě přebírat a odevzdávat v místě jeho bydliště, příp. v místě bydliště druhého rodiče. Nevhodná je úprava, kterou se běžný styk z hlediska vymezení dnem, hodiny a místa převzetí a vrácení dítěte ponechává na vůli jednoho z rodičů. Tím se jen otevírá další prostor pro selhání výkonu práva.

Mezi rodiči, kteří nejsou schopni se v otázce styku dohodnout, jsou vztahy často velmi narušeny. Vzhledem k tomu, že výkon rozhodnutí o úpravě styku je velmi problematický zejména s ohledem na citlivost záležitosti, doplnila tzv. velká novela zákona o rodině z roku 1998 zákonnou úpravu o nevyvratitelnou domněnku, dle které bránění oprávněnému rodiči ve styku s dítětem je považováno za podstatnou změnu poměrů ve smyslu § 28 zákona o rodině, dle kterého může soud při změně poměrů i bez návrhu změnit rozhodnutí či dohodu o výkonu rodičovských práv a povinností. Problematickou z hlediska dokazování zůstává otázka důvodnosti či bezdůvodnosti bránění ve styku. Rodiče často zabraňují druhému rodiči ve styku s dítětem s odkazem na jeho záporné výchovné či osobnostní kvality, neochotou a strachem dítěte, eventuálně nebezpečím, kterému druhý rodič dítě vystavuje. Soudy při posuzování bezdůvodnosti bránění ve styku většinou spoléhají na odborníky – soudní znalce v oboru psychologie, psychiatrie a sexuologie. Vypracování znaleckých posudků však řízení značně protahují.

Rodiče, kteří se stykem dítěte s druhým rodičem nesouhlasí, často vyžadují, aby mohli být styku přítomni. Argumentují většinou obavou z fyzického, psychického či dokonce sexuálního ohrožení dítěte. Soudy, vědomy si rizik, k takovému řešení konfliktní situace přistupují výjimečně. Nasnadě je především riziko přenášení negativních emocí, které existují mezi rodiči. Nelze předpokládat, že rodič, který trvá na tom, že je ochoten přistoupit pouze na styk za své přítomnosti, bude kolem sebe šířit pozitivní energii a projevovat radost nad sebemenším náznakem náklonnosti k druhému rodiči. Z pohledu práva je zde i otázka vykonatelnosti rozhodnutí, jímž je uložena povinnost účastnit se styku třetí osobě, která není účastníkem řízení.¹⁸ V tomto ohledu se jeví problematické i uložení této povinnosti koliznímu opatrovníku, jenž v podstatě není účastníkem řízení, i když v něm po celou dobu řízení aktivně vystupuje, ale je pouze zástupcem osoby nezletilé, jež plnou procesní způsobilost ze zákona nemá.¹⁹

předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí, ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy nebo správními orgány, rozhodly o konkrétní podobě nevhodnějšího uspořádání vztahu mezi rodiči a dětmi. Na tom nemůže nic měnit ani to, že se rodiče nejsou schopni na takovému uspořádání sami dohodnout. To je dáno především tím, že dítě samo je bytostí jedinečnou, nadanou nezadatelnými, nezcizitelnými, nepromlčitelnými a nezrušitelnými základními právy a svobodami, a tedy bytostí, které by se mělo dostat při jejím vývinu toho nejlepšího, totiž toho, aby uvedené atributy nezůstaly prázdňnými slovy (viz i nálezn. sp. zn. IV. US 695/2000).“

18 K tomu srov. usnesení Krajského soudu v Hradci Králové č.j. 23 Co 306/98-160 ze dne 17. 12. 1998: „Okresní soud upravil styk otce s nezletilou způsobem, který je zcela nevykonatelný. Okresní soud vázal průběh styku otce s nezletilou na přítomnost třetí osoby, která nebyla účastníkem tohoto řízení a již nelze přítomnost u styku nařídít. Okresní soud tak zdánlivě právo otce na styk zachoval, nicméně ve skutečnosti otci neposkytl žádné prostředky, jak by mohl své právo na styk vynutit.“

19 Soudy se touto problematikou pravděpodobně příliš nezabývají: Rozsudek Městského soudu v Praze č.j. 35 Co 521/97, 35 Co 523/97-565 ze dne 11. 11. 1997: „Ve výročích o úpravě styku otce s nezletilou se rozsudek soudu I. stupně mění tak, že otec je oprávněn stýkat se s nezletilou po dobu dvou měsíců od právní moci tohoto rozsudku každé pondělí v roce od 15.00 do 17.00 hod. s tím, že matka je povinna nezletilou na tento styk připravit a předat jí otci před domem, kde matka s nezletilou bydlí, a otec je povinen nezletilou ve stanovenou hodinu odevzdat rovněž před domem, kde matka s nezletilou bydlí. Opatrovníkovi se ukládá, aby byl přítomen převzetí a odevzdání dítěte.“

4.3.1. Výkon rozhodnutí o úpravě styku s nezletilým dítětem

Pokud je rodiči, který nemá dítě v péči, ve styku bráněno, soud si obvykle nejprve druhého rodiče předvolá a poučí ho o jeho povinnosti.²⁰ Nedojde-li k vyřešení situace, přikročí soud ve smyslu § 272 odst. 2 o. s. ř. k písemné výzvě před výkonem rozhodnutí, ve kterém ho vyzve k důslednému respektování povinností, jež mu byly uloženy rozsudkem. Pokud zůstane tato výzva bezvýsledná, soud nařídí výkon rozhodnutí ukládáním pokut dle § 273 odst. 1 o. s. ř. až do výše 50 000,- Kč.²¹ Soud může dále nařídít výkon rozhodnutí odnětím dítěte a jeho předání tomu, komu rozhodnutí přiznává právo na styk s nezletilým. Dlužno říci, že k tomuto závažnému kroku soudy přistupují naprosto výjimečně a situaci řeší spíše opakovaným ukládáním pokut. Při úvahách o tom, zda je tento postup správný, je si nutné uvědomit, že soud by měl vždy rozhodovat v zájmu dítěte. Odnětí je pro dítě vždy nadmíru stresujícím zážitkem, a rodiče, pokud dítě opravdu milují, jak obvykle před soudem opakovaně deklarují, by měli udělat vše proto, aby nebylo nutno k takto krajnímu řešení přistoupit. Na druhou stranu existují rodiče, kteří jsou si opatrného a někdy až liknavého přístupu soudů k výkonu rozhodnutí odnětím dítěte vědomi a dobu, po kterou brání rodiči ve styku s dítětem, využívají k manipulaci dítěte proti druhému rodiči a rozvíjení antipatií vůči všemu, co s druhým rodičem souvisí. Většinou pak logicky mezi druhým rodičem a dítětem dojde k odcizení, které mnohdy již nejde odstranit. Rodiče, kteří styku brání, tak spoléhají na to, že soud za takové situace nepřikročí k odnětí dítěte za účelem výkonu rozhodnutí o styku a ani nerozhodne o svěření do výchovy druhému z rodičů, neboť by to bylo v rozporu se zájmem dítěte. Bezdůvodné nerespektování soudního rozhodnutí může být důvodem pro podání trestního oznámení a následného zahájení trestního stíhání pro trestný čin maření výkonu úředního rozhodnutí. Tohoto trestného činu se dopustí ten, kdo poté, co proti němu byla bezvýsledně použita opatření v občanském soudním řízení směřující k výkonu rozhodnutí soudu nebo soudem schválené dohody o výchově a výživě nezletilých dětí, maří výkon takového rozhodnutí nebo dohody. Pro tento trestný čin je trestním zákonem stanovena trestní sazba odnětí svobody až na jeden rok.

Nejsou ojedinělé případy, kdy rodič odmítá druhému rodiči poskytovat výživné dle pravomocného rozsudku s odkazem na to, že mu druhý rodič brání, aby se s dítětem stýkal, případně že dítě popouzí proti tomuto rodiči a styk tímto znepríjemňuje. Soudy však opakovaně judikují, že ani za těchto okolností není poskytování výživného v rozporu s dobrými mravy a jeho přiznání je zcela na místě.²²

Jak je uvedeno výše, zákon o rodině výslovně zakotvuje právo dítěte na péči obou rodičů a na pravidelný osobní styk s nimi. Obdobnou úpravu obsahuje rovněž Úmluva o právech dítěte, dle které má dítě oddělené od jednoho nebo obou rodičů právo udržovat pravidelné osobní kontakty s oběma rodiči, ledaže by to bylo v rozporu se zájmy dítěte.²³ Podle převládající soudní praxe se však dítě nemůže rozhodnout o tom, zda se chce stýkat s rodičem, se kterým nežije ve společné domácnosti.

20 Novák, T., A. Pokorná 2004. „Jak dalece lze vynutit přípravu dítěte ke styku s druhým rodičem.“ *Právo a rodina* 2004 (5).

21 Otázkou zůstává, zda uložení pokuty není ve výsledku zejména „potrestáním“ dítěte, kterému se v důsledku uložení pokuty rodiči, se kterým žije ve společné domácnosti, dočasně sníží životní standard.

22 K tomu se vyjadřoval např. Krajský soud v Českých Budějovicích v rozhodnutí sp. zn. Co 2661/1999: Pokud dojde k dlouhodobému vyloučení jednoho z rodičů ze styku s nezletilými dětmi, který to následně pocituje jako újmu na svých rodičovských právech, nelze tento důsledek přičítat nezletilým dětem a přiznání výživného ze strany vyloučeného rodiče pak není v rozporu s dobrými mravy.

23 Čl. 9 odst. 3 Úmluvy o právech dítěte (sdělení Federálního ministerstva zahraničí č. 104/1991 Sb.): „Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, uznávají právo dítěte odděleného od jednoho nebo obou rodičů udržovat pravidelné osobní kontakty s oběma rodiči, ledaže by to bylo v rozporu se zájmy dítěte.“

V českém právním řádu není sice nikde zakotvena povinnost dítěte se s tímto rodičem stýkat, ovšem s vyloučením právně významného projevu vůle nezletilého a posuzováním pouze „zájmu dítěte“ v praxi dochází k tomu, že je právo dítěte na styk s rodičem jako povinnost uplatňováno. Styk je vymáhán proti vůli dětí. Soudy mnohdy ani u starších dětí nerespektují jejich vlastní rozhodnutí se s rodiči nestýkat a udělují pokutu za to, že druhý rodič dítě ke styku „nepřipravil“ a vhodně na dítě nepůsobil.²⁴ Samozřejmě lze argumentovat tím, že soudy zde ukládají pouze druhému rodiči povinnost připravit dítě ke styku a ve stanovenou dobu druhému rodiči předat. To je sice pravda, taková konstrukce však domyšlená do důsledku spěje k tomu, že je zcela vyloučena jakákoli možnost, že by dítě, tedy osoba mladší osmnácti let, mohla mít v tomto případě vlastní vůli. V praxi se pak pod pojmem „připravit dítě ke styku“ v mnoha případech rozumí dítě přesvědčit a pokud to nejde po dobrém, pak je prostě přinutit [Langhansová 2006]. Tomuto trendu odpovídá i celá řada judikátů, ve kterých je vyslovována teze, že rodič je povinen vést dítě k pozitivnímu vztahu k druhému rodiči a připravit je na styk bez ohledu na kvalitu vzájemných vztahů rodičů dítěte.²⁵ Věk dítěte je dle těchto judikátů nevýznamný. Soudy tak podle našeho názoru nedostatečně individualizují a nepátrají po příčině odporu dítěte stýkat se s druhým rodičem. Tento odpor však může být reakcí na neakceptovatelné chování rodiče (domácí násilí, násilí vůči dítěti, alkoholismus rodiče apod.).

4.4. Výživné

Vyživovací povinnost rodičů k dětem, týkající se prakticky každého dítěte a zajišťující jejich řádný vývoj, je nejvýznamnějším a nejdůležitějším druhem vyživovací povinnosti. Právo na výživu nezletilého dítěte vzniká narozením.

Rodiče, a to oba, jsou-li jako rodiče známi a jsou-li na živu, bez ohledu na to, zda jim náleží rodičovská zodpovědnost, mají vyživovací povinnost vůči svému dítěti. Jejich povinnost je společná. Neznamena to však, že by každý z rodičů byl povinen plnit ji stejným způsobem a ve stejném rozsahu.

²⁴ Při takové aplikaci práva lze spekulovat o tom, zda nedochází v případě nucení dítěte ke styku s rodičem k porušení Ústavy. Článek 4 Ústavy totiž stanoví, že povinnosti mohou být ukládány pouze na základě zákona a v jeho mezích. V našem právním řádu není a ani nemůže být zakotvena povinnost dítěte, stýkat se s kýmkoli, tedy ani s rodičem.

²⁵ K tomu např. rozsudek Městského soudu v Praze č.j. 35 Co 521/97, 35 Co 523/97-565 ze dne 11. 11. 1997: „Je to právě matka, na níž leží jedna ze stěžejních výchovných úloh, a sice vést nezletilou k pozitivnímu vztahu k otci a připravit ji na styk bez ohledu na kvalitu vzájemných vztahů rodičů dítěte. Necht' nezletilé nemůže být vzhledem k jejímu věku důvodem k tomu, aby se otec nemohl s dcerou stýkat a uplatňovat tak své výchovné působení.“ Dále pak např. rozsudek Krajského soudu v Českých Budějovicích č.j. 8 Co 1572/95-27 ze dne 26. 9. 1995: „Jako osoba, které byly děti svěřeny do výchovy, má zásadní odpovědnost pro přípravu dětí ke styku s otcem a nemůže ponechávat s ohledem na jejich věk na jejich rozhodnutí, zda se s otcem budou stýkat či nikoliv. Musí si uvědomit, že role otce je nezastupitelná a oba rodiče mají stejná práva a stejné povinnosti při výchově nezletilých dětí. Pokud by matka nebyla schopna umožnit otci podílet se na výchově nezletilých dětí, pak by to mohlo vzbuzovat pochybnosti o její schopnosti děti řádně vychovávat.“

Zvláště závažné je rozhodnutí Krajského soudu v Ústí nad Labem č.j. 11 Co 703/2003-230 ze dne 13. 11. 2003: „Soud má zato, že je na matce, aby nezl. Lukáše ke styku s otcem všestranně připravila a styk se synem umožnila. Pokud matka namítá, že syn k otci sám nechce z vlastního rozhodnutí jít, je tato námítka s ohledem na věk nezl. Lukáše právně nevýznamná. (Pozn. věk dítěte téměř 15 let.) Matka, které byl nezletilý předběžným opatřením svěřen do výchovy, je povinna vytvářet příznivé podmínky ke styku nezletilého s otcem, především musí vést dítě ke správnému vztahu k druhému rodiči, a to bez ohledu na vztahy, které existují mezi ní a otcem. Její povinností je i připravit nezletilého na styk s otcem tak, aby nezletilý byl ochoten s otcem odejít, a nemůže nechat na vůli nezletilého, aby se rozhodl sám. Na plnění těchto povinností a podrobení se vykonatelnému soudnímu rozhodnutí nemůže nic změnit skutečnost, že dítě má, pokud je schopno s ohledem na stupeň svého vývoje, právo svobodně vyjádřit svůj názor na úpravu styku s rodičem, kterému nebylo svěřeno do výchovy. ...“

Předpokládá se, že se rodiče podílejí na výživě svého dítěte tak, jak to odpovídá schopnostem, možnostem a majetkovým poměrům každého z nich, a že se přitom vzájemně doplňují, aby potřeby byly zajištěny. Právě vyživovací povinnost rodičů k dětem může být plněna specifickým způsobem, kterým je osobní výkon péče o dítě a péče rodiče o společnou domácnost. Patří sem i činnosti, které jsou spojeny s výchovou dítěte. Pro účely výživného není rozhodné, zda jsou rodiče manžely, naopak velice podstatné je to, zda rodiče žijí spolu či odděleně. Žijí-li rodiče a děti ve společné domácnosti, bude tato povinnost plněna převážně naturálně, tj. přímým uhrazováním osobních potřeb dítěte. Právo na výživu nezletilého dítěte trvá až do doby, než je dítě schopno se samo živit.

Neplní-li rodiče, popř. jeden z nich vyživovací povinnost dobrovolně, rozhodne o povinnosti poskytovat výživné soud. Postup soudu bude v zásadě totožný ve všech případech, ať už spolu rodiče žijí či nikoli (§ 50 odst. 1 zákona o rodině), ať už jsou rodiče manželé či spolu žijí jako druh a družka. V případech, kdy vyživovací povinnost rodičů k dětem musí být stanovena soudem, připadá v úvahu jen plnění vyživovací povinnosti v penězích. Rozhodnutí soudu musí znít na určitou částku. Při stanovení vyživovací povinnosti v penězích je třeba určit i její splatnost, která musí být stanovena v souladu s ustanovením § 97 odst. 1 zákona o rodině, tj. v měsíčních částkách splatných dopředu. Ve zvláštních případech zřetele hodných podle § 97 odst. 2 může soud rozhodnout i o povinnosti složit peněžní částku k zajištění výživného splatného v budoucnosti.²⁶

V ustanovení § 99 zákona o rodině je zakotvena zásada, podle níž je možné stanovené výživné změnit, dojde-li ke změně poměrů. Jde-li o nezletilé dítě, lze tak učinit i bez návrhu, kdežto ve všech ostatních případech jen na návrh. Automatická valorizace výživného, která by usnadnila situaci jak rodičům, tak soudům, bohužel dosud není uzákoněna.

Změna poměrů, které odůvodňují změnu výživného, stanoveného soudem, musí ovšem být takové povahy, aby zde byl reálný důvod měnit již vydané soudní rozhodnutí. Touto změnou poměrů není tedy jakákoli změna v hlediscích rozhodujících pro stanovení výživného, ale musí jít o změnu závažnějšího rázu v těch okolnostech, které tvořily základ předchozího rozhodnutí. Takovou změnou je především změna rozhodnutí o výchově nezletilého dítěte, vznik nové vyživovací povinnosti povinnému rodiči, nástup do výkonu trestu povinného, vyšší odůvodněné potřeby osoby oprávněné, typicky v důsledku nemoci, nástupu do školy či obecně zvýšení věku.

U zletilých dětí se uplatní jisté odlišnosti vyplývající z nabytí způsobilosti k právním úkonům, jež je též obecně spojeno s dosažením zletilosti. Soud již nemůže, jako u nezletilých dětí, zahájit řízení bez návrhu jen na základě podnětu (§ 99 odst. 1 zákona o rodině). V případě stanovení výživného na zletilé dítě není již navrhovatelem rodič, ale sama osoba oprávněná. Současně však platí, že pokud bylo výživné k dítěti určeno ještě za trvání jeho nezletilosti, má účinky i po dosažení zletilosti dítěte. Soud posuzuje schopnost zletilých dětí samostatně se živit a jejich současné potřeby z hlediska všestranného fyzického i duševního rozvoje a zvažuje schopnosti, možnosti a majetkové poměry rodičů.

²⁶ V této situaci má soud povinnost učinit opatření, která zaručí pravidelnou výplatu měsíčních splátek odpovídajících stanovenému výživnému. Soud musí zejména vymezit období, na které se částka vztahuje. Půjde o plnění pro účely výživného na účet peněžního ústavu, který bude zabezpečovat pravidelnou výplatu. Smysl tohoto ustanovení je ochrana dítěte, protože tento způsob plnění skýtá záruku, že bude zajištěna vyživovací povinnost, i když např. povinný odcestuje na delší dobu do zahraničí nebo když je zde riziko, že by se povinný mohl v budoucnu dostat do finančních problémů, ale dále také to, že tato částka nebude užita na jiný účel než zabezpečení osobních potřeb oprávněného dítěte.

4.4.1. Rozsah vyživovací povinnosti

Ačkoliv se stát před rokem 1989 snažil zajistit ochranu dítěte, ať již ve větší či menší míře, právo dítěte podílet se na životní úrovni svých rodičů v zákoně o rodině zakotveno nebylo. Soudní praxe sice měla možnost tuto nepsanou zásadu na základě výkladu dovozovat, nicméně toho prakticky nevyužívala, neboť zejména v 50., 60. a 70. letech socialistické rodinné právo vycházelo z tzv. spotřebního charakteru výživného. Teprve zákonem č. 91/1998 Sb. bylo jako zákonný požadavek vymezeno právo dítěte podílet se na životní úrovni svých rodičů. Oba rodiče přitom podle § 85 odst. 2 zákona o rodině přispívají na výživu svých dětí podle svých schopností, možností a majetkových poměrů. Kritériem pro stanovení výživného stojícího na straně dítěte jsou jeho odůvodněné potřeby. Za odůvodněné potřeby je třeba považovat potřeby nutné pro život kulturního člověka. Odůvodněné potřeby dítěte do značné míry závisí na možnostech, schopnostech a majetkových poměrech rodičů a jsou u každého dítěte individuální, neboť jsou dány faktory, jež závisí zejména na věku dítěte, na jeho zdravotním stavu, psychické vyspělosti, schopnostech, zájmech, výběru budoucího povolání apod.

Podle nového ustanovení § 85a odst. 2 zákona o rodině tam, kde to majetkové poměry povinného rodiče připouštějí, se považuje za odůvodněné potřeby dítěte i tvorba úspor zabezpečujících zejména přípravu na budoucí povolání dítěte. Za společensky žádoucí lze považovat úspory určené pro získání budoucího bydlení, např. stavební spoření, pro možnost získání finančně náročného sportovního vybavení, zakoupení drahého hudebního nástroje, zajištění budoucí zdravotní péče, apod.

Pokud jde o majetkové poměry, schopnosti a možnosti povinného, měla by být hodnocena potencialita, a nikoli fakticita. V praxi je však dokazování možností dosažení vyššího příjmu povinným velice obtížné, a tak se toto kritérium používá prakticky jen v situacích, když se povinný dobrovolně vzdá zaměstnání zaručujícího vyšší příjem apod. Ani odůvodněnost potřeb oprávněného není snadné zjistit. Je zjevné, že potřeby jako strava, ošacení, školní pomůcky, nutné zdravotní potřeby, léky atd. jsou odůvodněné. Hodnocení důvodnosti dalších potřeb, které nejčastěji plynou z nadání, schopností či zájmu dítěte, je složitější. Pro posouzení odůvodněných potřeb dítěte je tak zpravidla brán v potaz jeho věk, resp. zdravotní stav, a k výjimečným schopnostem dítěte bývá pouze přihlíženo.²⁷

Konečně, pro stanovení rozsahu vyživovací povinnosti je třeba vzít zřetel i na to, který z rodičů a v jaké míře o dítě osobně pečuje, tj. realizuje fyzické a jiné faktické úkony nutné k životu a zdárnému vývoji dítěte.²⁸ Zákon však dle našeho názoru velmi málo zvýhodňuje rodiče, který o dítě fakticky pečuje. Utopický model, dle kterého by rodič, který má dítě ve vlastní péči a věnuje mu velkou část svého času, hradil potřeby dítěte z malé části, je možné považovat za celkem spravedlivý. V praxi se však lze setkat většinou s opakem – rodič o dítě pečuje, což mu brání nalézt lépe finančně ohodnocené zaměstnání, a druhý rodič, který se s dítětem setkává jen v čase, kdy mu to vyhovuje, platí na výživném částku, která potřeby dítěte pokryje maximálně z jedné pětiny.

27 Radvanová S., M. Zuklínová. 1999. *Kurs občanského práva: instituty rodinného práva*. Praha: C. H. Beck.

28 Snaha o neobjektivnější stanovení výše přiznaného výživného vede k vytváření obecných návodů v podobě neoficiálních tabulek, dle kterých lze podle věku dítěte, příjmu povinného a počtu vyživovaných osob výši výživného v konkrétním případě určit. Přesto, že soudy samozřejmě zohledňují konkrétní situaci a provádějí aktualizaci, poskytované výživné v České republice v podstatě sleduje tyto tabulky, které však nejsou veřejnosti volně k dispozici.

Mezi právními laiky dochází často k nepochopení institutu výživného, když často s rozmáchlými gesty výživné odmítají, např. výměnou za to, že druhý rodič nebude usilovat o umožnění styku s dítětem. Právo na výživné (a stejně tak i právo na styk s druhým rodičem) je však právem dětí, nikoli právem jejich rodiče. Rodič se nemůže vzdát práva na výživné, které náleží dětem, a jakákoliv dohoda, kterou obviněný uzavřel s druhým rodičem v tom smyslu, že nemusí platit výživné, nemá na existenci vyživovací povinnosti povinného žádný vliv.

Dalším nešvarem, se kterým se lze velice často setkat v soudní praxi, jsou námitky otců, kteří se brání stanovení a placení výživného s tím, že z výživného pro děti jsou financovány potřeby bývalé partnerky. Pokud je však výživné stanoveno v průměrné výši,²⁹ je to argument zcela lichý a svědčí buď o neochotě postarat se o vlastní dítě nebo o značné neznalosti reálného života.

Největší problémy po roce 1990 činilo soudům stanovení výživného podnikajícím rodičům. Nový § 85a odst. 1 zákona o rodině přenáší nyní důkazní povinnost o majetkových poměrech na povinného rodiče, který má jiné příjmy než ze závislé činnosti, neboť mu ukládá povinnost prokázat své příjmy, tedy předložit doklady pro zhodnocení svých majetkových poměrů a umožnit soudu zjistit i další skutečnosti potřebné pro rozhodnutí zpřístupněním údajů chráněných podle zvláštních předpisů. Nesplní-li rodič tuto povinnost, má se za to, že jeho průměrný měsíční příjem činí patnáctinásobek životního minima podle zákona o životním minimu.

Ustanovení § 24 odst. 6 písm. c) zákona č. 337/1992 Sb., o správě daní a poplatků prolamuje povinnost mlčenlivosti finančních úřadů a umožňuje jim sdělit soudu základ daně z příjmu. I když lze toto prolomení považovat za krok správným směrem, je pro účely stanovení výše výživného tento údaj značně nedostatečný, neboť snahou každého podnikatele je mít základ daně co nejnižší. Podle § 85a má proto soud možnost v případě, že z daňového přiznání vyplývá, že povinný rodič má značně vysoké příjmy a ještě vyšší výdaje, nařídít znalecký posudek z oboru ekonomie. Ten zhodnotí, jaké výdaje podnikatele byly skutečně nezbytné.³⁰

4.4.2. Řízení o výživném

Účastníci řízení jsou podle § 94 odst. 1 o. s. ř. ti, o jejichž právech a povinnostech má být jednáno. Účastníkem řízení tak bude vedle dítěte a osoby, jež má výživné hradit, i osoba, jíž bylo dítě svěřeno do péče, přestože o jejím peněžitém příspěvku na výživné dítěte a výkonu osobní péče o dítě se nebude soud ve výroku rozhodnutí zmiňovat. Nezletilé děti jsou vždy účastníkem řízení, nicméně nemají vlastní procesní způsobilost. To vyžaduje, aby byly v řízení řádně zastoupeny. Jde-li o děti, které jsou v rodičov-

29 „Dle průzkumů činí průměrné výživné nejčastěji stanovené českými soudy 1577,- Kč.“ Neplatíte výživné? Stát ho zaplatí za vás!, www.finance.centrum.cz, 4. 4. 2006.

30 K tomu viz Rozsudek Krajského soudu v Ústí nad Labem 10 Co 550/2002: „Předložil-li rodič povinný výživou doklady o svých příjmech z jiné než závislé činnosti v míře vylučující aplikaci fikce příjmu ve výši patnáctinásobku jeho životního minima, avšak ve světle dokazování bude soud považovat takto rodičem doložený příjem za nevěrohodný, bude zapotřebí při určení vyživovací povinnosti hodnotit u tohoto rodiče jeho vyživovací schopnosti a možnosti. K objektivnímu stavu věci soud dospěje zejména tím, že – v souvislosti s poptávkou volných pracovních míst na trhu práce v místě bydliště tohoto rodiče, resp. v přísl. regionu – bude zkoumat stávající (reálné) schopnosti a možnosti rodiče (vzhledem k jeho zdravotnímu stavu, odborné kvalifikaci, praxi, aktuálním rodinným poměrům a dalším jeho vyživovacím povinnostem) zajistit si příjem vlastním přičiněním, zejména vlastní prací. Obdobně bude soud postupovat i v případě, že výživou povinný rodič vykazuje ze své podnikatelské činnosti (dlouhodobou) ztrátu.“

ské péči, ustanoví jim soud již na počátku řízení opatrovníka podle § 37 odst. 3 zákona o rodině, neboť jde vždy o případ, kdy dítě nemůže být zastoupeno žádným z rodičů, protože jde o záležitost, v níž by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi rodiči a dětmi. Tímto opatrovníkem jsou orgány péče o dítě.

Podstatnou náplní průběhu nalézacího řízení je dokazování nutné pro stanovení výživného s tím, že je třeba zjistit všechny okolnosti, které mají význam pro posouzení, zda jsou tu podmínky pro stanovení vyživovací povinnosti a jaký má být její rozsah. Zpravidla si soud ještě před prvním jednáním ve věci vyžádá sdělení od všech organizací, u nichž účastníci pracovali v rozhodné době, o příjmech účastníků, jakož i o výši srážek ze mzdy a jejich důvodu. Přesto, že při rozhodování o výživném nezletilých dětí je soud podle § 120 odst. 2 o. s. ř. povinen provést všechny důkazy potřebné ke zjištění skutkového stavu, není tedy omezen důkazními návrhy účastníků, v praxi rodiče většinou sami předkládají důkazy o svých pravidelných výdajích či dalších příjmech rodiče, po němž je výživné požadováno. Ohledně výdajů soud zohledňuje nejen výdaje, které rodič poskytuje přímo dítěti (např. spoření, pojištění, pravidelné platby spojené s provozováním zájmu dítěte apod.), ale též jiné výdaje rodiče (splátky půjček, výdaje spojené s péčí o zdraví apod.). Soud zpravidla skutečnosti zjištěné z listinných důkazů ověřuje výslechem účastníků.

Místo rozhodnutí soudu ve věci samé může soudní řízení skončit dohodou nebo soudním smírem. V praxi k uzavření těchto dohod či smírů dochází poměrně často. Vzhledem k tomu, že na poskytování výživného se nemohou rodiče dohodnout bez ingerence soudu, jsou i rodiče, mezi nimiž není ohledně výše výživného sporu, nuceni účastnit se soudního řízení. Tito rodiče pak po předložení listinných důkazů o výši příjmů a výdajů a po výsledku uzavírají dohodu. Na druhou stranu je řada rodičů ochotna přit se při stanovování výše výživného i o stokorunu. Tyto bagatelní spory jsou však spíše než špatnou ekonomickou situací rodičů vyvolány negativními emocemi mezi rodiči. Neschopnost zapomenout na minulé spory brání uzavření dohody, a to i přes leckdy značnou snahu soudce, jemuž povinnost usilovat o smír mezi účastníky ukládá i občanský soudní řád, a to v § 99.

Institut dohody a smíru je třeba od sebe rozlišovat, jelikož se liší podmínky jejich jednání i platnosti. Zatímco při smíru, jenž se uzavírá v případech zletilých dětí, se již nepředpokládá tak široká ochrana práv zletilce, jde pouze o posouzení souladu smíru s právními předpisy, musí soud při schvalování dohody vzít v úvahu všechna hlediska, která mají význam pro rozhodnutí ve věci samé. Zejména musí přihlédnout k tomu, aby byly zajištěny co nejpriznivější podmínky pro zdárný vývoj dítěte, a musí zjistit, zda dohodnutá výše výživného odpovídá všem zákonným hlediskům.³¹ Navrhovanou dohodu rodičů může soud schválit či neschválit, pokud ji neschválí, pokračuje v řízení. Pouze změnit či upravit ji soud nemůže.

4.4.3. Vymáhání výživného

Soudní rozhodnutí, kterým bylo stanoveno výživné, lze provést výkonem rozhodnutí ve smyslu části šesté občanského soudního řádu. Základním předpokladem, aby mohlo být přistoupeno k nucenému výkonu rozhodnutí (soudního smíru nebo soudem schválené dohody), je skutečnost, že toto rozhodnutí nebylo povinným splněno dobrovolně (§ 251 o. s. ř.).

31 „...dokazování, které soud při schvalování dohody provádí, musí být stejně úplné a rozsáhlé, jako je dokazování, které předchází vydání soudního rozhodnutí“ (Bulletin NS ČSR č. 1/1979).

Pokud jde o placení běžného výživného, je třeba považovat za rozhodnutí, která nebyla splněna, všechna ta rozhodnutí, u nichž prošla lhůta splatnosti byť jedné opětuující se dávky výživného. Výkon rozhodnutí nařídí soud pouze na návrh oprávněného. Jestliže v nalézacím řízení, ve kterém soud ukládá povinnost k hrazení výživného, můžou vystupovat jako oprávnění všechny nezletilé děti zastoupené kolizním opatrovníkem, v řízení vykonávacím již vystupuje každý oprávněný samostatně a je povinen samostatně podat návrh. Také se omezuje počet účastníků. Jestliže účastníky nalézacího řízení byli kromě nezletilého i oba rodiče, ve vykonávacím řízení bude účastníkem jen ten z rodičů, jemuž byla rozhodnutím soudu uložena vyživovací povinnost. Dítě tedy vystupuje samostatně proti svému rodiči. Vzhledem k tomu se mění i možnosti procesního zastoupení. Bylo-li dítě svěřeno do výchovy jednoho z rodičů, může je tento rodič v řízení o výkon rozhodnutí zastoupit; teprve kdyby v průběhu řízení došlo ke střetu zájmů, bylo by třeba, aby byl nezletilému dítěti ustanoven kolizní opatrovník.

V návrhu na výkon rozhodnutí může oprávněný navrhopvat, aby soud pověřil provedením exekuce konkrétního soudního exekutora, soud zpravidla tomuto návrhu vyhoví. Pokud však takový návrh není učiněn, soud vykoná rozhodnutí sám. V zásadě obě instituce, jak soud, tak soukromý exekutor postupují podle části šesté občanského soudního řádu (§§ 251 an. o. s. ř.). Výkon rozhodnutí soud nařídí bez slyšení povinného a tedy bez jednání. Tímto postupem se sleduje nejen zjednodušení a zrychlení řízení, ale zejména to, aby povinný nebyl předvoláním k jednání varován a nepodnikl kroky, které by zmařily účel exekuce. Soud při nařizování exekuce nezkontroluje její oprávněnost, posuzuje pouze splnění formálních a materiálních podmínek, tedy zda je rozhodnutí *pravomocné a vykonatelné*.³²

V návrhu na nařízení exekuce je oprávněný povinen uvést, jakým způsobem má být výkon rozhodnutí proveden. Za typický způsob výkonu rozhodnutí ohledně pohledávky na výživném jsou srážky ze mzdy. Tyto srážky je po doručení pravomocného usnesení o nařízení exekuce povinen zaměstnavatel poukazovat oprávněnému.

Exekuční řízení není obvykle příliš zdlouhavé a soudům se daří vydávat rozhodnutí o nařízení exekuce poměrně rychle. Vzhledem k tomu, že i proti tomuto rozhodnutí má povinný možnost podat odvolání, se však může i řízení o zcela jasné a prokazatelné pohledávce značně protáhnout.

Účel zajistit řádné a včasné placení výživného sledují i jiné instituty českého právního řádu. Mezi nimi přísluší zvláštní místo trestněprávní ochraně vyživovací povinnosti. V ustanovení § 213 postihuje trestní zákon zanedbání povinné výživy jako jeden z trestných činů proti rodině a mládeži. Podle tohoto ustanovení lze postihnout jako pachatele každou osobu, která je povinna platit výživné, přičemž nerozhoduje druh výživného, k němuž je podle zákona povinna. Podle základní sazby trestu (do jednoho roku odnětí svobody nepodmíněně) je postižen pachatel, který vyživovací povinnost neplní byť i z nedbalosti. Trestem do dvou let odnětí svobody nepodmíněně může být postižen pachatel, který svou vyživovací povinnost neplní úmyslně, tedy ví, že mu tato povinnost byla uložena, ale svým jednáním se jejímu plnění vyhýbá.³³ Podle nejpřísnější sazby může být potrestán pachatel, který zane-

32 I rodič, resp. kterákoli osoba, může být označena za dlužníka. Postačí, aby se osoba, která se označí za osobu oprávněnou, prokázala pravomocným a vykonatelným titulem a ve svém návrhu uvedla, že údajný dlužník svůj dluh nesplnil. Exekuční soud nezkontroluje, zda je tomu skutečně tak, a usnesením nařídí exekuci na majetek v návrhu uvedeného povinného. Ten se může domáhat zastavení exekučního řízení podle § 261 odst. 1 písm. g) v odvolacím řízení, ve kterém prokáže, že již dluh zcela splnil. Náklady tohoto řízení nese v tomto případě osoba, která se v rozporu se skutkovým stavem označila za oprávněnou.

33 Vzhledem k tomu, že povinnost hradit výživné vzniká okamžikem narození dítěte, je argumentace řady neplaticích

dbáním povinné výživy vystavil osobu stavu nouze. V praxi je vedle těchto trestů, jež jsou však většinou ukládány jako podmíněné s příslušnou zkušební dobou, pachatelům zároveň uložena povinnost uhradit dlužné výživné.³⁴

Pro vymáhání výživného je pak zvláště důležitý § 214 trestního zákona o účinné lítosti, podle něhož trestnost trestného činu zanedbání povinné výživy zaniká, jestliže pachatel svou povinnost splnil dříve, než soud prvního stupně počal vynášet rozsudek, předpokladem pro uplatnění ustanovení o účinné lítosti však je, že vyživovací povinnost byla pachatelem splněna dobrovolně, že byla splněna zcela a konečně, a že zanedbání povinné výživy nemělo fakticky nepříznivých následků.

S otázkou, co si představit pod pojmem vystavení stavu nouze, je spojena hojně diskutovaná otázka, zda by měl stát doplácet dítěti výživné za neplaticího povinného i přes existenci pravomocného a vykonatelného rozhodnutí. Do 31. 12. 2006 platil zákon č. 482/1991 Sb., dle jehož § 5 nezaopatřenému dítěti, které se považuje za sociálně potřebné a ke kterému povinná osoba nežijící s dítětem v domácnosti neplní vyživovací povinnost stanovenou jí rozhodnutím soudu, náleží příspěvek na výživu dítěte ve výši stanoveného výživného, nejvýše však ve výši rozdílu mezi příjmem dítěte a jeho životním minimem. Příspěvek na výživu dítěte byl s účinností od 1. 1. 2007 zrušen vzhledem k tomu, že tímto dnem nabyl účinnosti zákon o pomoci v hmotné nouzi č. 111/2006 Sb. Životní situace příjemců je řešena příspěvkem na živobytí, kde je tato situace zohledňována. Stát tedy dítěti vždy za rodiče, který své povinnosti neplní, nějakým způsobem výživné uhradí (v určité omezené míře). Zároveň však v řadě případů příslušné sociální instituce nutí rodiče, aby dlužné výživné vymáhali, příp. aby žádali jeho zvýšení či podávali na neplaticího rodiče trestní oznámení s podezřením na spáchání trestného činu zanedbání povinné výživy. Za takovýchto podmínek nelze dítě fakticky stavu nouze vystavit, resp. při výkladu ad absurdum byly tomuto stavu vystaveny všechny osoby, které žijí na hranici životního minima. Soudy se však při výkladu tohoto pojmu kloní k závěru, že v případech, kdy je poskytován příspěvek na živobytí právě z důvodu neposkytování výživného rodiči, a za situace, že by výživné bylo hrazeno řádně, by dítěti tento nárok nevznikl, jedná se o vystavení oprávněné osoby stavu nouze.

Z konstantní judikatury obecných soudů vyplývá, že trestný čin zanedbání povinné výživy je deliktem v zásadě trvajícím (Sbírka rozhodnutí trestních č. 49/92), kdy trestnost je podmíněna určitou dobou trvání. Ta zpravidla činí alespoň šest měsíců, i když není vyloučeno, že v závislosti na okolnostech případu budou znaky tohoto trestného činu naplněny i v době kratší, která by se však době šesti měsíců měla blížit (Sbírka rozhodnutí trestních č. 49/92). Policejní orgán je povinen přijmout trestní oznámení i v případě, kdy by doba neplnění byla krátká, a po té samostatně vyhodnotit, zda jsou dány důvody pro zahájení úkonů v trestním řízení podle § 158 odst. 3 trestního řádu.

V praxi je stanovení výše výživného velmi individuální záležitostí a v současnosti existují vedle starých nezměněných rozsudků z konce 80. let znějících na 500–600 Kč i rozsudky znějící na desetitisícové částky. Průměrná výše výživného na jedno dítě, vyměřeného otci, byla v roce 2004 1632 Kč mě-

rodičů, že nevěděli, že je jim tato povinnost soudem uložena, či že si nebyli jisti, v jaké výši mají výživné hradit, zcela lichá. V případě, že rodič ví, že se mu narodilo dítě, a přesto výživné ani v minimální částce nehradí, jedná se o úmyslný trestný čin.

³⁴ Trestné činy odsouzených soudy v roce 2004: krádež, zpronevěra, podvod – 22 855, zanedbání povinné výživy – 7512, ublížení na zdraví, rvačka – 3298.

síčně.³⁵ Hlavní problém spojený s výživným ale spočívá v tom, že stát může přerozdělit jen to, co již existuje, a nemůže tedy pomoci chudým rodinám, ve kterých mají oba rodiče minimální nebo žádné příjmy. Legislativa a doprovodná opatření tak mohou v tomto směru pouze usnadnit situaci osobám patřícím ke spíše majetnějším vrstvám [Radimská 2003].

35 Zdroj: Ministerstvo spravedlnosti ČR, data zaslaná na žádost SOÚ AV ČR.

5. Pohled expertů – co říkají advokáti, soudci a soudní znalci o problematice porozvodového rodičovství

Šárka Hastrmanová

Rozvod začíná rozpadem manželského vztahu dvou jedinců, poté se ale především stává právním úkolem. Do jeho vývoje vstupují různé orgány, přes sociální služby, soudce, mediátory, soudní znalce, psychology. Všichni tito experti mají určité zkušenosti s rozvodovou a porozvodovou problematikou. Jsou to často oni, kteří ovlivní svým posudkem či rozhodnutím podmínky, podle kterých bude upravena porozvodová výchova dětí. Z dnešního znění zákona o rodině a jeho právního výkladu je zřejmé, že rozhodnutí jsou vystavěna především na vlastním uvážení soudce v dané situaci.

V současné době se začíná více mluvit o „právech otců“, která mohou být po rozvodu zanedbávána. Média předkládají příběhy mužů, kteří i přes obrovskou snahu nedostanou po rozvodu dítě do své výhradní péče a musejí se spokojit jen s pravidelnými návštěvami svého potomka, v nichž mu navíc může být bráněno ze strany matky. Nakolik je tento fenomén rozšířen a co v podstatě ovlivňuje šance rodiče na získání potomka do své péče? Jaký typ uspořádání porozvodové výchovy bude zvolen a jak je určováno povinné výživné? Tato kapitola se věnuje názorům expertů, kteří právě o těchto otázkách každodenně rozhodují.

Studie byla vypracována na základě sedmi hloubkových expertních rozhovorů se soudci, advokáty a soudními znalci. Polostrukturované rozhovory byly prováděny podle připraveného scénáře. Každý rozhovor trval přibližně hodinu a odehrával se na pracovišti respondenta. Výběr vzorku respektoval zastoupení okresních, krajských měst a hlavního města Prahy. Rozhovory byly přepsány a následně analyzovány metodou grounded theory za použití programu Atlas.ti.

5.1. Fakta o přidělování dětí do výhradní péče

Statistika o porozvodovém uspořádání poměrů k dítěti pro Českou republiku uvádí, že v posledních 15-ti letech bylo přibližně 90 % dětí svěřeno do výhradní péče matkám. Tento fakt vzbuzuje pozornost a může vést k otázce, zda skutečně nedochází k diskriminaci otců při rozhodování o výchově. Statistiky ohledně přidělování dětí do péče však nenabízejí kromě této konečné bilance podrobnější čísla, která by odpovídala na otázku, kolik procent otců a matek během rozvodu skutečně o svěřením dítěte do výhradní péče žádá. Podle výpovědí oslovených soudců je hlavní příčinou „nerovného“ svěřování dětí do výhradní výchovy to, že o děti ve skutečnosti žádá jen malé procento otců.

Především jde o to, že otcové ty děti nechtějí, ani o ně nežadají. (Soudce 1, okres 70 tis. obyv.)

Jako tady všeobecně se bere jakoby diskriminace otců, že ve větším rozsahu dostávají děti matky. Dostávají, ale spíš proto, že ti rodiče se dohodnou. Ale vůbec nikdo ty otce nediskriminuje, protože pokud mají lepší předpoklady pro to, aby ty děti vychovávali, tak je dostanou. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

Ono to totiž většinou tak začíná, protože velmi malé procento mužů vůbec chce dítě svěřit do své péče. Takže to je podle mne i tím, že ti otcové ty děti nechtějí do péče svěřovat. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

V přibližně 70–90 % případů přicházejí rodiče k soudu s již určenou dohodou, která zároveň obsahuje i dohodu o uspořádání výchovy a péče o dítě po rozvodu, v těchto případech bývá rodičem, který tuto roli přebírá, většinou právě matka.

...že rodiče se na tom takto dohodli [svěření dětí do výhradní péče matce], to je první věc. (Soudkyně 3, kraj 630 tis. obyv.)

Oslovení soudci a advokáti se tedy se samotnou žádostí otců o svěření dítěte do výhradní výchovy setkávají minimálně. Jak sami poukazují, některé z těchto případů jsou často poznamenány nedostatečností bývalé manželky v roli matky, doprovázenou například alkoholismem či jinou závislostí.

Ale můžu říct, že to je opravdu mizivý procento v těch případech. Že to se stane mi jednou za měsíc, že nějaký tatínek chce vzít dítě do péče. A většinou to je v případech, kdy teda ta matka selhává. Kdy je prostě problém. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

Asi před sedmi lety, kdy ještě nebylo tak častý, tak jsem zastupovala otce, který chtěl svěřit dítě do své péče, a soud rozhodl, že ta matka opravdu nebyla taková ta pravá mamina, měla problémy sama se sebou, tomu dítěti se opravdu nevěnovala. Takže skutečně soud rozhodl, kdo se tomu dítěti více věnoval před rozvodem. (Advokátka 1, Praha)

Co také často podle soudců a advokátů ovlivňuje rozhodnutí rozvádějících se rodičů o porozvodovém uspořádání poměrů k dětem, bývá jejich zaměstnanecké postavení a na to navazující reálný čas, který by péči o dítě mohli věnovat. Většina otců tedy v rámci dohody zvažuje své profesní povinnosti a z nich vyplývající časová omezení. Sami poté po zvážení přiznávají faktickou nemožnost současného propojení svého pracovního nasazení s péčí o děti. Jak uvedla jedna soudkyně: Druhá věc, že u těch dětí, které jsou skutečně útlého věku, tak otcové nemají. Sami to jako objektivně uznávají, že nejsou schopni se o ně postarat. ... Takže většinou to potom končí až na výjimky tím, že se dohodnou, že dítě zůstane ve výrazné péči některého z rodičů a spíše u té matky, protože ten otec uzná, že třeba i z pracovních důvodů. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

Samotné rozhodnutí rodičů o svěření dítěte do výchovy matky je podle expertů ovlivněno věkem dítěte a předrozvodovým uspořádáním péče v rodině. V Čechách převládající model, kdy rodičovská dovolená a samotná péče v raném věku dítěte je povětšinou záležitostí matky a otec naopak za rodinu zodpovídá finančně, se přenáší i do rozhodnutí o uspořádání výchovy dítěte po rozvodu. Otcové v těchto případech často sami přiznávají, že nejsou fakticky připraveni se o takto malé dítě postarat a souhlasí s jeho předáním do výhradní péče matce. Role matky jako pečovatelky a otce jako zdroje materiálního zabezpečení se přenáší i do porozvodové situace.

5. Pohled expertů – co říkají advokáti, soudci a soudní znalci o problematice porozvodového rodičovství

Podle mě ten hlavní důvod je, že ty matky se v té naší společnosti o ty děti většinou starají. Jsou s nima na mateřský dovolený, jak z nějakých biologických, tak i genderově zavedených rolí, ty role tady takhle zavedené jsou, přestože se to mění v poslední době určitě. Ale jsou to ony, kdo jsou s nima na mateřský, jsou to ony, kdo je většinou vodí do školky, kdo je ukládá a ty děcka, podle mých zkušeností většinou s nima mají užší kontakt než s těma otcema. (Advokátka 2, okres 102 tis. obyv.)

Také ty profesní záležitosti to těm otcům nedovolují, matky jsou spíš na té rodičovské dovolené. Ty matky k tomu mají jako blíž být na té mateřské dovolené. (Soudce 1, okres 70 tis. obyv.)

Jak ale dodávají i mnozí z oslovených expertů, určitou roli sehrává i hodnotové nastavení ve společnosti. I sami dotázaní experti poukazují na to, že situaci, kdy jsou děti svěřovány do péče otci jen minimálně, mohou ovlivňovat i předsudky soudců, sociálních pracovníků a psychologů. Soudnictví v České republice je bezesporu velmi feminizované, opatrovnictví řeší převážně ženy–soudkyně, které někdy, podle zkušeností oslovených advokátů, bohužel postupují podle zavedeného schématu, že dítě patří k matce a pro advokáty ...je potom opravdu těžké je přesvědčit, že ten otec opravdu není úchyl, pokud chce častější styk než dva víkendy v měsíci.

Určitě je tam nějaká, je to i zbavení se předsudků u soudců, celý tý společnosti obecně, potom i ti opatrovníci k tomu přistupují s určitými předsudkami, sociální pracovníci, psychologové. To asi chce i nějakou dobu a aby i ta atmosféra ve společnosti byla taková, že se i otcové podílejí na péči víc než jen dávání peněz. (Advokátka 2, okres 102 tis. obyv.)

Příkladem dokumentujícím možný stereotypní přístup soudců, opírající se o stereotypy týkající se mateřské a otcovské role rozšířené v celé české společnosti, je i následující citace:

Každý rozumnej chlap vám řekne, Ježíš Marjá, to by mě ani nenapadlo, děti patří k mámě. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

Advokáti ale zároveň také podotýkají, že právě pod vlivem určitého mediálního tlaku zdůrazňujícího nemožnost otce získat dítě do své péče a veřejných stereotypů o tom, že matky mají větší šance dítě dostat, tuto snahu mnozí otcové předem vzdávají a o svěřením do péče se ani nepokoušejí, i když by objektivně péči o dítě zvládali a měli o ni skutečný zájem.

Možný to je. Podle mne tou masáží těch sdělovacích prostředků, že ty soudy jsou tak hrozný, že žádnýmu tátovi ty děti nedají, že radši to vzdá klidně dopředu. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

Je to daný asi i tím povědomím, že ty ženský mají větší šanci to dítě dostat. Nebo jsou příliš zaměstnaný. (Soudní znalkyně 1, Praha)

5.2. Co ovlivňuje šanci na svěřením dítěte do péče

V předchozí části jsme se věnovali především faktorům, které mohou rozvádějící se rodiče ovlivňovat v jejich vzájemné dohodě o uspořádání výchovy dětí po rozvodu. Pokud ale u rodičů nedojde k dohodě a oba rodiče mají zájem o svěřením dětí do jejich výhradní výchovy, lze dle rozhovorů s experty vysledovat určité okolnosti, které ovlivňují jejich šance.

Soudci rozhodně odmítají, že by rodičovské funkce byly vzájemně nezastupitelné a většinou uvádějí, že rozhodující jsou individuální vlastnosti jedinců. Do jisté míry ale v tomto hodnocení stále zohledňují domnělé biologicky dané lepší schopnosti matek v péči o miminka. Přesto ale zdůrazňují, že je opravdu otázkou každého jedince, nakolik je rozhodnut o děti pečovat, a toto přesvědčení je minimálně ovlivněno dispozicemi jednotlivého pohlaví.

Že je to vyloženě individuální záležitost toho jedince. Někdy třeba ten muž daleko víc je schopen v domácnosti, on třeba za manželství dělá všechno, má třeba méně časově náročné zaměstnání, takže normálně pere, vaří, žehlí. Je to mrňavý, když třeba ona jde už v roce [do práce]. Tak je schopen ho přebalit, vykoupat, uložit, prostě připravit kaši do flašky. (Soudkyně 3, kraj 630 tis. obyv.)

Opravdu to si myslím, že to je fakt případ od případu. Někdy ten táta je mnohem lepší než ta máma. To jako je bez diskuse a někdy ten tatínek, když chce svěřit do péče tři děti a neumí ohrát ani párek, tak a řekne mi, že dětem bude čtyřletým dvojčatům nosit jídlo ze závodní jídelny. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

Já si totiž myslím, že je to skutečně individuální a v převážné míře samozřejmě u takových těch miminek a malinkých dětí mají lepší dispozice mámy, protože tam jde o celodenní i celonoční péči. I když znám otce, kteří skutečně perfektním způsobem i malé děti zajistí. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

Podle zákona je rozhodujícím kritériem pro svěření dítěte do péče tomu kterému rodiči míra, do jaké prokázal své rodičovské kvality před rozvodem. Během soudního řízení se pak prokazuje faktická účast na výchově a péči o dítě. Podle soudců a soudkyň se někdy stává, že rodič chce svěřit dítě do své péče, ale v podstatě nezná a neproazuje základní znalosti o svém dítěti. Posuzuje se především to, kdo se do jaké míry podílel na výchově dítěte. To je právě častým „úrazem“ otců, kteří o svěření žádají, neboť své děti ve skutečnosti dostatečně neznají. Jejich role v rodinném uspořádání před rozvodem bývá často omezena hlavně na její finanční zabezpečení. Jak se potom u soudu prokazuje, nepodíleli se nikdy na péči o děti do dostatečné míry, protože tuto roli v rodině plnila především matka. V těchto případech potom soud pokládá za zájem dítěte být svěřeno do výchovy tomu rodiči, který spíše plnil rodičovskou roli. Soud především posuzuje, který z rodičů má lepší předpoklady o dítě pečovat a jaké citové vazby má dítě na toho kterého z rodičů – ke kterému má bližší vztah a cítí k němu větší důvěru.

Tak z toho najednou vyplyne, že kdo věděl, že jsou třídní schůzky, kdo věděl, jaký boty potřebuje. No maminka. Kdo, když mělo dítě problém, kdo rozhodl, maminka. Ten otec byl mimo. Takže soud samozřejmě podle dikce zákona rozhodl, že teda se svěří dítě matce. (Advokátka 1, Praha)

Tak ale pokud rozhoduji v zájmu dítěte, tak se musím ohlížet na to, kdo doposud převážně o dítě pečoval. A právě to jsou převážně matky furt. (Advokátka 2, okres 102 tis. obyv.)

Má velkou šanci, pokud se jako otec chová, od začátku. Já teď mám kauzu, kdy otec opravdu vodil dítě každým dnem, protože matce to vyhovovalo, matka pracovala na plný úvazek a otec měl podnikání, takže to mohl zkombinovat. Takže každý den vodil dítě do školky a pak vlastně ho předával jakoby mámě a ještě si šel něco dodělat. Každodenní kontakt s tím dítětem prostě. No tak samozřejmě není možný najednou to utnout. I ta soudkyně nebo ten soudce chápe, že to dítě najednou kdyby mělo toho tátu vidět jen jednou za 14 dní, tak je to špatně. Ale je to v těch otcích. (Advokátka 1, Praha)

5. Pohled expertů – co říkají advokáti, soudci a soudní znalci o problematice porozvodového rodičovství

V návaznosti na tuto situaci soudci jednoznačně poukazují na to, že návodem na úspěch vedoucí k svěřeni dětí do péče tomu kterému rodiči je, aby se jako rodiče projevovali i před samotným rozvodem.

Otec má velkou šanci, pokud se jako otec chová, od začátku (tzn. má každodenní kontakt s dítětem). Není to problém zákona, ani problém soudců, podle mě je to problém otců. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

Když budou mít starost o ty děti, budou se jim věnovat odmalička. Budou mít v hlavě to, co mají ty matky, ty starosti si tam trochu šoupnou občas, tak pak se jednak nastartuje hezkej vztah mezi tím dítětem a tím otcem. (Advokátka 1, Praha)

Svěření dítěte do péče může být ovlivněno také samotným rozhodnutím dítěte. Zákon o rodině nijak neupravuje, v kolika letech je dítě dostatečně vyspělé pro toto rozhodnutí, proto v tomto záležitosti na individuálním přístupu soudce. Z rozhovorů vyplynulo, že soudci se k názoru dětí obrací od osmi až deseti let věku dítěte.

A i těm dětem, když se jich ptáme, protože většinou těch starších dětí. Já nevím, od těch. Už se ptáme těch školních dětí, tam už jsou schopný nějakou tu kvalitní odpověď nám dát. ... Ne, ani naše zákony to neupravují, tam v podstatě upravují tu vyspělost toho dítěte. To je vlastně, každý dítě je jiný. Že někdo je schopnej vám v osmi letech vyprávět, já nevím o čem, a některý není schopnej v deseti letech. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

Na základě stanoviska dětí. To znamená, děti tak kolem dvanácti a více let, a tam si myslím, že už jako se to převažuje a že už, pokud chtějí do výchovy otce, a ten má pro to vytvořené podmínky, tak my spíš. My až na výjimečné případy to stanovisko dětí akceptujeme. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

Kritériem pro posuzování svěřeni dětí do péče může být i nízký věk dítěte, kdy se soudci řídí podle domnělého předpokladu lepší biologické způsobilosti žen pro péči o velmi malé děti a v těchto případech, jak sami přiznávají, se spíše přiklánějí na stranu matky. Taky opravdu záleží i hodně na tom věku těch dětí. Protože opravdu si myslím, že je i biologicky daný, že o ty malé děti ta péče mámy je vždycky určitě lepší než toho táty. To si myslím, že ta biologická podmíněnost tady je. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

A nemůžu říct ze své praxe, že by v poslední době platilo to, co dřív, že paušálně soudcové svěřují děti matkám. Možná malinko by se to dalo říct u dětí v tom batolecím věku. (Advokátka 1, Praha)

Jistý vliv na rozhodnutí soudu také může mít to, kdo zapříčinil rozpad manželství. V případech, kdy si jeden z rodičů najde nového partnera a odchází za ním a tím v podstatě „rozbíjí“ manželství, má podle expertů druhý z rodičů velkou šanci získat dítě do své péče, protože on nebyl tím, kdo narušil rodinu.

Táta prostě říká, já chci svěřit dítě, protože třeba matka odešla s novým partnerem od rodiny a dítě s ní jít nechtělo, zůstane s tátou. (Soudkyně 3, kraj 630 tis. obyv.)

...když by to dítě zůstalo s tátou, máma odešla v podstatě od rodiny, odešla třeba za novým partnerem, tak tam je velká šance, protože vlastně rozbila tu rodinu ona. To samý, když je to obráceně, v těchhle situacích to dítě stojí vždycky při těch rodičích, který je jakoby opuštěný tím partnerem. (Soudkyně 3, kraj 630 tis. obyv.)

Okolností, která s předchozí souvisí a rovněž může rozhodnout, je změna adresy bydliště toho kterého rodiče. Děti jsou obvykle vázané na místo, kde vyrůstaly, kde mají své kamarády a často v tomto místě chodí i do školy. Pokud dochází k rozpadu rodiny, obvykle jeden z partnerů odchází do prostředí nového. Tato změna může také negativně ovlivňovat už tak rozvodem zatíženou psychiku dítěte, proto občas zůstávají v péči toho rodiče, který zůstává v původním prostředí, kde mají děti své sociální vazby.

Pak jsou samozřejmě změny výchovy. Že to většinou nastává kvůli nějakému stěhování nebo podobně. Že třeba maminka se chce odstěhovat k novému partnerovi jinam. Děti nechtějí měnit prostředí, takže pak zůstanou u táty. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

To dítě má třeba dobrý vztah s oběma, ale převáží to, že ono je tam zvyklý a chce tam zůstat. Od narození je tam zvyklý, má tam svůj zázemí. (Soudkyně 3, kraj 630 tis. obyv.)

5.3. Co je „zájem dítěte“?

Zájem dítěte, tak jak tento termín figuruje v zákoně o rodině, je velice těžké jednoznačně interpretovat a jak vyplynulo z expertních rozhovorů, je tato interpretace mnohdy založena na vlastním subjektivním úsudku jednotlivých aktérů rozvodového řízení. Oslovení experti se rozhodně shodují v tom, že jednoznačným zájmem dítěte je, aby rodina byla zachována, a pokud to již není možné, tak je v zájmu dítěte, aby si uchovalo kontakt s oběma rodiči nadále i po rozpadu jejich manželství. Prvořadým cílem soudců je tedy, aby dítě mělo kontakt s oběma rodiči, pokud se ovšem nejedná o patologické osobnosti či osoby, které by dítě výrazně v životě disharmonizovaly. Soudci se potom snaží rodiče různě navádět a hledat nejhodnější formu dohody pro všechny tři strany.

Děti nejčastěji říkají, že chtějí, aby rodiče byli spolu i přes ty hádky, je to asi už od pravěku tak. Dítě má zájem, aby byla rodina zachovaná. (Soudce 1, okres 70 tis. obyv.)

Samozřejmě zájem dítěte je, aby se stýkal s druhým rodičem. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

Jak poukazují soudci, pro dítě je důležitý kontakt s oběma rodiči i proto, aby dítě vyrůstající v neúplné rodině mělo vzor obou pohlaví. Jsou už rozvedení, když už to dítě je, tak je tam zase důležitý ten kontakt s tím druhým, aby viděl model i nějakého mužského vzoru a nestrádalo tímhle. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

5.4. Vyhrocené případy rozvodových a porozvodových sporů

Nejkritičtější situace, které soudci a advokáti řeší, jsou rozvody sporné, při kterých vznikají mezi rozvádějícími se manželi ostré konflikty. Dle výpovědí expertů se v těchto sporech většinou děti používají jako rukojmí a rodiče se tak navzájem přes dítě vydírají. V těchto sporech na vše nejvíce doplácí právě dítě. *Berou si děti za rukojmí a toho druhého prostě bývalého, nebo ještě současného partnera v tom rozvodovém řízení, tak prostřednictvím toho dítěte vydírají a nemůžu říct, že jsou to spíš chlapi nebo ženy. (Advokátka 1, Praha)*

5. Pohled expertů – co říkají advokáti, soudci a soudní znalci o problematice porozvodového rodičovství

Zajímavým poznatkem, který spontánně vyslovili téměř všichni dotazovaní, je, že pokud jde o sporný rozvod velmi konfliktní, tak se často jedná o lidi s vyšším vzděláním. Tito lidé se navzájem velmi efektivně napadají a vydírají. Tyto spory pak bývají vleklé a nejvíce zatěžující pro dítě.

Velmi mě překvapuje, že většinou tyhle problémy jsou u lidí s vyšším vzděláním. Já říkám, u lidí, já říkám, obyčejnejch, já nevím, se středním vzděláním, dělnický profese, nebo něco. Tak ti lidi si dají říct. Ti lidi vás poslechnou, ví, že teda to nejmíň člověk to dělá patnáct let, takže tu zkušenost má, že jim neradíme špatně, že se jim snažíme dobře poradit a většinou nás poslechnou a funguje to. Ale ti lidi s tím vyšším vzděláním jako lékaři. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

Bohužel většinou jsou účastníci vysoce inteligentní paradoxně, tak jsou hodně, když matky nařknou otce ze sexuálního obtěžování, otcové z týrání. (Advokátka 2, okres 102 tis. obyv.)

Některé sporné rozvody jsou často velmi emocionální. V konfliktu jde někdy o vyřizování si vzájemných účtů rodičů, které se většinou točí kolem dítěte, o jehož zájem jim ale v té chvíli ve skutečnosti pravděpodobně nejde. Zajímavé je, jaké zbraně používají rozvedení v těchto konfliktech. Matky, kterým je právě často svěřeno dítě do péče, je využívají buď tím, že druhého rodiče u dítěte očerňují či zamezují styku s ním. Většinou je to bránění styku. Že si vymyslí, že je dítě nemocný, atd. (Advokátka 1, Praha) Naopak otcové jako zbraň využívají neplacení výživného, zamlčování majetku při stanovování výše výživného či žádosti o jeho snížení.

Takže pak jsou návrhy na výkon rozhodnutí, aby se mámě daly, nebo tátovi. To bývají urputný spory. Teď mám jednu věc, která už má asi přes sedm set stran a to je prostě šílenost. (Soudkyně 3, kraj 630 tis. obyv.)

A ten spor se vlastně rozlejuvá, vůbec nejde už o to dítě, ale vyřizování těch účtů těch rodičů. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

Určitou roli v rozvodovém řízení můžou sehrát také původní rodiny rozvádějících se rodičů, jak podotýká jedna soudkyně. Obzvláště jedná-li se o mladý pár. Některé původní rodiny, do kterých se často mladí rozvedení zpět vrací, se aktivněji zapojují do rozvodového řízení a ve snaze o obhajobu práv svého dítěte přiosťrují konflikty mezi rozvádějícími se partnery. Když jsou to ty mladý, tak tam bohužel někdy sehrává docela negativní roli ta rodina. Protože když tam dojde k nějakému problému mezi mladýma a vtáhnou se do toho prarodiče z obou stran, tak to je větší neštěstí. Každý si hájí tu svojí stranu. Tak samozřejmě dojde ke konfliktu. (Soudkyně 3, kraj 630 tis. obyv.)

Klasickým případem porozvodových sporů je porušování rodičovských povinností. Běžným příkladem je zamezování styku s dítětem a na druhé straně neplacení výživného. Tato porušování práv druhého rodiče (nebo dítěte) bývají potom soudně sankcionována. Při dlouhodobém neplacení výživného může spor dojít až k trestnímu oznámení a exekutivnímu zastavení majetku či příjmu. V případě porušování práva na styk s dítětem může soud přistoupit dokonce k výkonu rozhodnutí o odebrání dítěte od jednoho rodiče. Jak z expertních rozhovorů vyplynulo, tyto případy naštěstí nebývají příliš časté a představují spíše výjimky, které ale zahlcují agendu soudu na dlouhé roky.

5.5. Hodnocení společné a střídavé péče

Po novele zákona o rodině existují v českém právním systému možnosti porozvodového uspořádání péče o děti alternativní k výhradní výchově. Jedná se o společnou a střídavou výchovu. Jejich úspěšnost v porozvodové situaci ale hodnotí soudci a advokáti různě. Pozitivním zjištěním je, že rodiče jsou si existence těchto možných uspořádání péče o dítě vědomi, ale ne vždy mají přesnou představu, co v realitě přináší.

Všichni dotazovaní experti se shodují, že tyto alternativní úpravy kladou na rodiče velké nároky. Vyžadují velkou míru komunikace a shody mezi rozvedenými rodiči. Páry, které se pro některé z těchto uspořádání rozhodnou, pak musí podle expertů prokázat velkou vyspělost a především oboustrannou snahu navzájem si ve výchově pomáhat a vycházet si vstřícně. Tato alternativní uspořádání porozvodové péče o děti jsou vystavěna především na předpokladu, že pár sice přestává zastávat roli manželskou, ale rodičovskou roli si oba zachovávají v plném rozsahu.

Rozhodně tato uspořádání péče podle odborníků nefungují u párů, které jsou během rozvodu ve výrazném konfliktu a nejsou schopny spolu komunikovat. V takových případech, i když si toto uspořádání rodiče přejí, jim soudci podle svých slov často tuto variantu rozmlouvají, neboť již z jejich chování při rozvodovém řízení je zřejmé, že není možné, aby bylo takové uspořádání v budoucnu funkční. Už jenom jak slyšíte, jak říká, ona se o ně blbě stará, on se o ně špatně stará, není schopen mu dát léky, tolik a tolik. Když je venku zima, tak mu nedá svetr a když slyšíte jenom tohle, že ten druhý není schopen mít nadhled, že ten druhý má třeba jiný přístup, to opravdu není vhodné prostředí pro střídavou péči. Já tu nejsem od toho, abych to rozhodovala. Já mu řeknu, jaký jsou předpoklady pro tu střídavou péči, kdy má šanci, nebo ať si uvědomí reálné možnosti, svoje i jestli je to opravdu to, co chce. (Advokátka 2, okres 102 tis. obyv.)

Společná výchova se objevuje v menší míře než střídavá výchova, neboť je vázána na společné bydlení manželů po rozvodu. Tato péče občas funguje, podle zkušeností expertů, v čase po rozvodu, kdy rozvedení často ještě nemají vyřešenou otázku bydlení. Pokud se ale některý z rodičů později odstěhuje do nového bydliště, společná péče je nadále nemožná a jako taková fakticky končí.

Společná péče funguje tehdy, když většinou funguje za situace, než rodiče začnou řešit otázku dalšího budoucího bydlení. Když, pokud bydlí ve společné domácnosti v rodinném domku nebo v bytě, který mají ve společném jmění, tak to funguje celkem dobře. Ale samozřejmě v okamžiku, kdy domek prodají, nebo kdy prodají byt a každý se odstěhuje jinam, tak ta společná péče končí. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

Přichází v úvahu společná výchova, která je v podstatě na místě tehdy, jestliže rodiče i po rozvodu manželství bydlí ve společném bytě. To je podmínka. Pak je možná společná výchova, protože oba dva společně pečují o výchovu toho dítěte, nestanovuje se výživný, to znamená musí být spolu na takový komunikativní úrovni, aby vlastně byli schopni se domluvit na otázce výživného. To znamená každý přispívá na potřeby dítěte ze svého příjmu podle schopností de facto tak, jak říká zákon o rodiči. (Soudkyně 3, kraj 630 tis. obyv.)

Druhou variantou, kterou nabídla novela zákona o rodině a která je v Čechách aplikována častěji a má i větší úspěšnost, je výchova střídavá. Takto uspořádaná péče o dítě, kdy se rodiče o dítě starají střídavě po měsíci, 14 dnech či týdnem, přičemž dítě přechází mezi dvěma domácnostmi, je také velice náročná pro oba rodiče, ale zároveň i pro dítě. Jedinci, kteří se rozhodnou pro takovéto uspořádání, a chtějí, aby bylo funkční, musí mezi sebou udržovat častou komunikaci, navzájem si sdělovat

5. Pohled expertů – co říkají advokáti, soudci a soudní znalci o problematice porozvodového rodičovství

podstatné věci o životě dítěte během doby, kdy bylo u druhého rodiče. Musí se dohodnout o jednotném způsobu výchovy a mít na dítě přibližně stejné požadavky. Především je také důležité, aby rodič toho druhého před dítětem nijak neočerňoval či ho přes dítě nevydíral. Samozřejmostí zůstává, že dítě musí navštěvovat pořád jednu školu. Proto je toto uspořádání jednodušší u předškolních dětí, kde odpadávají starosti kolem školní přípravy.

Říkám, ta střídavá péče chce opravdu perfektní rodiče, který jsou a zůstanou těmi rodiči. Já říkám, přestanou být manželé, ale musí zůstat těmi rodiči, kteří spolupracují, kteří si věří, kteří si důvěřují, kteří chtějí. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

Takhle střídavá výchova je náročná na komunikaci rodičů, ti spolu musí na vysoký úrovni komunikovat. A jestliže to nejsou schopni, nebo čas prokáže, že to nejsou schopni, i když snahu ze začátku mají, tak ta střídavá selhává. Protože tam skutečně spolu musí komunikovat. A musí o to dítě, musí to dítě vychovávat jednotně. Protože jak se začne tříštit výchova, každý na to má jiný názor a je to třeba už to školní dítě, každý má na něj jiné nároky a požadavky a přípravu do školy. (Soudkyně 3, kraj 630 tis. obyv.)

Důležité je ale podle názoru expertů, aby si tento způsob uspořádání přálo i samotné dítě. Už ze samotného stylu života u střídavé péče, kdy se dítě musí v intervalech stěhovat, vyplývá, že nemusí vždy každému dítěti plně vyhovovat. Jakým způsobem se dítě s touto situací vyrovnává, je tedy velmi individuální. Soudci ve svých výpovědích poukazují na to, že v některých případech bylo dítě frustrované z toho, že v podstatě nenacházelo u žádného rodiče trvalé zázemí a nezažívalo pocit domova.

Ale základem je, že by to chtělo, aby to chtěli rodiče, aby to chtělo to dítě, protože někdy ta střídavá výchova ze začátku vypadá jako nejlepší řešení, a potom to dítě nemá. A to říkají psychologové, pocit domova. Prostě se pořád stěhuje. Takže tohle to je problém a potom opravdu záleží na tom, co to dítě. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

Aby to uspělo, je potřeba tolerance, aby navzájem ještě více kladně působili, aby se navzájem neočerňovali, to je asi důležitý a hlavně také to dítě, aby z toho nebylo frustrované, aby mu to vyhovovalo. Ne, moc často ji nenavrhuji. (Soudce 1, okres 70 tis. obyv.)

Někteří soudci proto vidí jako ideálnější uspořádání to, pokud by dítě mělo jedno trvalé bydliště a tím, kdo by se střídal, byli naopak rodiče. Dítě by potom nebylo vystavováno neustálému stěhování a střídání prostředí. Tento návrh se ale do důsledků jeví jako daleko obtížnější, už tím, že by místo dvou domácností museli rodiče financovat ještě o jednu domácnost navíc.

Myslím si, že by to fungovalo, kdyby dítě mělo místo, kde žije a naopak se střídají rodiče, nestěhovat dítě, ale rodiče. (Soudce 1, okres 70 tis. obyv.)

Ideální stav je tehdy, jestliže má ten druhý rodič kde bydlet, pak můžou nechat to dítě v tom původním bydlišti a u něj se střídat, takže dítě nemusí cestovat. I když oni se střídají. Ale vždycky se vymění a cestujou rodiče za ním. Což je nejideálnější, protože to dítě si nemusí balit ten vak. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

Experti nemají o účinnosti střídavé péče jednoznačný názor, někteří ji nepovažují za příliš funkční, protože je příliš závislá na vysoké komunikační úrovni obou rodičů a vzájemných kladných vztazích, které však bývají po rozvodu právě nejvíce poškozené. Ostatní v ní naopak vidí možnou příleži-

tost k tomu, jak zachovat kontakt s oběma rodiči. Úspěšnost jak společné, tak střídané péče je však závislá především na vyspělosti rodičů a osobnosti dítěte.

5.6. Role mediační služby a advokátů v rozvodových řízeních

Jak poukazují soudci i advokáti, připravenost dnešních párů k rozvodu, tj. znalost rodinného práva, je větší než dříve. Na druhou stranu soudci poukazují na negativní dopady „jednoduchosti“ rozvodu, který dnes, pokud dojde k oboustranné dohodě, je velmi banálním právním úkonem. Dnes není již potřeba nijak soudu dokazovat příčiny rozpadu manželství, soudci v tom vidí jisté úskalí především u mladých nevypělých párů, které tak často řeší první vážnější manželské neshody.

Připravenost ve smyslu znalosti svých práv a povinností je tedy u rozvádějících se párů značná. Velkou zásluhu na tom mají média, která často právě na příkladech známých osobností či seriálových hrdinů jedince do rozvodové problematiky zasvěcují. Přesto faktická připravenost nemusí nutně znamenat připravenost psychickou. Pozitivní roli by právě v případech sporných rozvodů mohla podle osobních zkušeností soudců a výsledků ze zahraničí sehrát právě mediační služba. *Nevím, kdyby tady byla víc ta mediace známá, tak by lidi měli toho otevřeného ducha. Ale oni prostě si ty manželé v tom rozvodovém řízení si tak jako ubližují. (Advokátka 1, Praha) Mediace konfliktů rozvádějících párů by tedy mohla plnit smířčí a konzultační roli pro rozvádějící se pár. Její úspěšnost je ale jednoznačně vázána na aktivní účast rodičů a jejich snahu problémy řešit.*

Jinde mají rozvedení rodiče povinnost mediační služby využívat, u nás mohou být pouze přesvědčováni, aby nějaké krizové centrum navštívili, ale pokud sami nebudou chtít, nikdo je nepřinutí. Tam, kde cítíme, že je to potřeba, že spolu nekomunikují, tak je vedeme k tomu, aby tam šli a aby vyhledali tuhle odbornou pomoc. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

Nevím, jestli by pomohlo nějaký užší zapojení mediátorů. Protože ta soudní síň je přeci jen prostředí, který je napjatý pro to, aby se tam uzavíraly nějaký dohody, nebo aby se ty lidi tak uklidnili. I když jsou lepší a horší soudci, někteří taky nutí rodiče dát dohromady. Ale je to tam vždycky takový trochu napjatější. (Advokátka 2, okres 102 tis. obyv.)

Soudci tedy mediaci rozhodně považují za velmi funkční, ale v Čechách je problém v její nedostatečné rozšířenosti a nedostatku přesvědčení rozcházejících se partnerů o její výhodnosti. V důsledku toho se často stává, že úlohu mediátorů přebírají vlastně sami soudci. *Takže se to tady snažíme řešit my, že tady s nima sedíme tři, čtyři hodiny a povídáme si s nima. Na úkor třeba další naší práce. A snažíme se jim pomoci. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)*

Do rozvodového řízení také často vstupuje úloha advokáta. Jak samy oslovené advokátky popisují, svou roli vidí především v právním poradenství rozvádějícím, ale také v urovnání komunikace s protistranou. *Podle mě je advokacie pomáhající profese, takže je průvodcem toho člověka v obtížný situaci před úřadama, před kterými se nevyzná. Ale já to chápu, myslím, že tam je i ta úloha advokátů, aby i otupovali trochu to ostří. Aby byli trochu zprostředkovateli s tou protistranou. (Advokátka 2, okres 102 tis. obyv.)*

Samotní soudci ale vidí role advokátů ambivalentně. Jsou přesvědčeni, že vždy záleží na vlastnostech daného advokáta: zatímco někteří se snaží případné konflikty urovnávat a snaží se napomá-

hat rozvádějícímu páru v obnovení vzájemné komunikace, jiní naopak jejich rozpory vyostřují a znásobují. Jedná se spíše jen o výjimečné případy. Každopádně oslovení soudci přiznávají, že pokud si rodiče najmou advokáta, přicházejí více poučení a ví, co mohou očekávat.

Advokáti do rozvodového řízení podle odhadu oslovených soudců vstupují přibližně ve třetině případů. Advokáty si najímají muži i ženy – muži si je častěji mohou vzhledem ke své ekonomické situaci dovolit, zatímco pro ženy má tato služba význam jakési opory a zastoupení advokátem jim přináší určitý pocit jistoty. Pokud advokáta nemají, mohou se ocitnout ve znevýhodňující situaci.

Jako každá ženská, každá normální ženská, která se rozvádí, má na krku děti, neví co bude dál, působí hystericky, i když nechce. Rozbrečí se, rozpadá se jí manželství, kdo vydrží mít chladnou tvář, to spíš ty chlapi. A zvláště když oni mají advokáty, tak vypadají rozhodněji a normálnější. (Advokátka 2, okres 102 tis. obyv.)

Jako možná spíš to, jak bych řekla, někdy, že ty ženy se ptají, jestli si mají vzít toho advokáta, protože má toho advokáta spíš pro takový jenom pocit tý jistoty, že cítí jako převahu z té druhý strany. (Soudkyně 4, okres 102 tis. obyv.)

5.7. Problémy rodičů po rozvodu z pohledu expertů

Neshody v manželství se dají díky dnešnímu nespornému rozchodu řešit velmi rychlým rozvodem. Mnoho mladých párů tak podle soudců a soudkyň při prvním vážnějším rozporu řeší své spory právě rozvodem. Představují si, že rozvodem většina jejich problémů skončí, ale opak bývá pravdou. O co více jsou znalí svých práv, o to méně jsou si vědomi praktických důsledků nastalé situace. Ne vždy si plně uvědomují všechny problémy a dopady, které s sebou rozvod přináší.

Nová situace je podle soudců obecně obtížnější pro ženy (pokud budeme vycházet ze situace, kdy ve většině případů dostává matka dítě do výhradní výchovy). Matky se začínají potýkat s finančními problémy, musí řešit svou bytovou situaci a hmotné zabezpečení neúplné rodiny. Ženy se stávají samoživitelkami a pokud nenacházejí pomocné zázemí v původní rodině, která občas matku částečně zabezpečí, začínají velmi tvrdě bojovat o materiální a psychické zabezpečení své rodiny. Svůj čas rozdělují často i mezi více pracovních úvazků a péči o své děti. Jejich životní úroveň se podle expertů v naprosté většině případů snižuje.

Pro ty ženský je problémem to hmotný zabezpečení, byt, peníze. (Advokátka 2, okres 102 tis. obyv.)

Některé matky si neuvědomí to, co je čeká po finanční stránce. Že zůstanou samoživitelkami, a často se stane to, že pokud mají ty děti, pokud ty děti jsou útlejšího věku, třeba, já nevím, chodí do mateřské školky, nebo to jsou prvňáčci, druháci, třetáci. Tak ony si neuvědomí, že budou mít problémy, pokud nemají rodinu, rodiče, zázemí, která by jim pomohla. Tak vzniká ten problém, že ony zjistí, že přijdou do zaměstnání, že to nezvládnou. Takže s tím zaměstnáním končí, samozřejmě jsou na úřadu práce, tím jdou finančně strašně dolů, a ta životní úroveň dětí jde taky dolů a ony opakovaně potom žádají o zvýšení výživného. (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

Oslovené expertky a experti se ale přitom shodují v tom, že ženy po rozvodu jsou samy o sobě psychicky stabilizovanější než muži. Jejich psychika je ovšem silně ovlivněna tím, když se jejich dítě špatně vyrovnává s nastalou situací. Pokud je dítě rozvodem frustrované a důsledky rozvodu se pro-

mítají do jeho chování, tato situace se pro matku stává velice zátěžovou. Ty ženský jsou psychicky velmi silný, ale co na ně doléhá, to, že ty děti tím trpěj. A oni v podstatě trpěj s těma dětma. Kolikrát aj pak těžko zvládají i ty výstřelky těch dětí, který jsou zase způsobeny těma frustrujícíma událostma. (Advokátka 1, Praha)

Problémy otců nejsou podle výpovědí soudců a advokátů ani tak materiálního rázu, ale dotýkají se více právě psychické roviny. Pokud neodcházejí přímo k novým partnerkám nebo si nové nenacházejí, jsou často otcové po rozvodu vystavováni náhlé samotě. Dalším problémem je, že po návratu domů často nenacházejí onen domácí servis, který jim dříve zajišťovala partnerka. *Problém je, že mu nikdo neuvaří, neuklidí. Problém, to že to dítě nemá u sebe, že je sám.* (Soudce 1, okres 70 tis. obyv.)

Největším problémem otců, na který poukazují advokátky, je absence denního kontaktu s dětmi. Muži často tímto odloučením velmi psychicky strádají a objevují se u nich problémy v komunikaci s okolím. Situace se umocňuje, pokud matka nerespektuje dohodu o styku s dítětem a brání otci v kontaktu s jeho dítětem.

A teď by neměl s kým komunikovat. To se mi hodně zdálo u těch mužů, že najednou se ukázalo, že jsou neschopný samostatného života. (Advokátka 1, Praha)

A ty chlapi, tam je to ten kontakt s děckem. To, co já řeším asi se svýma klientama nejvíc. Pak samozřejmě chtějí to nejnižší výživný, že jo. (Advokátka 2, okres 102 tis. obyv.)

Materiální problémy může otec začít pociťovat, pokud po rozvodu zakládá novou rodinu a jeho rodinný rozpočet je náhle zatížen financováním dvou domácností. *Potom problém u otců vidím v tom, že oni zakládají nové rodiny, tím třeba jejich finanční situace se samozřejmě zhorší, když mají další děti, manželku. A případně jsou tam ještě jakoby vyžehněné další děti. I když k nim vyživovací povinnost nemají, snaží se zajistit si bytovou situaci, a jdou finančně dolů.* (Soudkyně 2, kraj 630 tis. obyv.)

5.8. Výživné z pohledu expertů

Dalším velmi diskutovaným tématem v problematice rodičovství po rozvodu je výživné. Jeho výše není zákonem přesně stanovena a stejně jako v mnoha ostatních rozhodnutích i v tomto je většinou na soudci stanovit rozumnou částku pro oba rozvádějící se rodiče. Podle čeho tedy soudci výživné stanovují? Základní osnovou pro ně často bývají dříve používané „neoficiální“ tabulky, podle kterých výše výživného vychází z příjmu rodiče, kterému nebylo dítě svěřeno do péče, věku a počtu dětí. *Bereme v potaz také počet dětí, výši platu, majetkové celkově poměry, takže říká se majetková situace, ne jen plat, ale v zákoně se hovoří o majetkové potencialitě té osoby.* (Soudce 1, okres 70 tis. obyv.) Oslovení soudci a soudkyně určují, že částka se v běžném případě³⁶ pohybuje okolo 15 až 25 % příjmu druhého rodiče.

V některých případech, pokud rodič vykazuje minimální příjem, ale jeho majetková situace je evidentně na vyšší úrovni, se podle zákona výše výživného určuje podle celkových majetkových poměrů. Experti a expertky poukazují na to, že většina otců se snaží své příjmy vědomě zatajovat, na druhé straně zas některé maminky požadují od otců neuměřeně částky. *Ale musím říct, že ty tátové v 90 %*

³⁶ Kdy se nejedná o dítě se speciálními potřebami, např. postižení, vážná a finančně nákladná nemoc.

5. Pohled expertů – co říkají advokáti, soudci a soudní znalci o problematice porozvodového rodičovství

nejdou s otevřeným hledím, ale prostě skrývají ty svoje příjmy a snaží se uhrát každou korunu. Takže pak ve finále to výživný prostě na to dítě může skončit na těch 3 tisících, 3 a půl. (Advokátka 1, Praha)

Soudce do stanovení výše výživného ale zahrnuje také to, nakolik druhý rodič finančně potomka zabezpečuje jinými způsoby, např. placením stavebního spoření, úrazovým pojištěním, placením kroužků či jiným způsobem. Tyto skutečnosti potom mohou faktickou částku výživného mírně snížit.

Nejen klasický výživný, jak bych řekla jídlo pro dítě, tam je oblečení, obutí, škola, mimoškolní aktivity, je jasný, že to nemůže stačit tý mámě. Jenom vezte ten náraz, když má tomu dítěti pořídít do té vyšší třídy to všechno, co si škola napíše. Takže když jsou rodiče rozumný, tak ten táta třeba polovinu přispěje v to září. Zrovna tak polovinu přispěje, když máma chce tomu dítěti dopřát kroužky. Protože to dítě v tom podporuje, stýká se s ním a ví, co co stojí a chce tý mámě pomoci. Prostě tý mámě pomůže, protože ta máma to z toho výživného nemůže zvládnout. (Soudkyně 3, kraj 630 tis. obyv.)

Já to počítám teda procentuálně a samozřejmě přihlížím, třeba když už spolu ty rodiče nežijou a přijdou s tímhle řešením, jestli má zájem o to dítě, bere si ho na víkendy, kupuje mu dárky, narozeniny, svátky, vánoce. Přispěje třeba nevím na lyžařský výcvik, na kroužky, tak to zohledňuju. Platí dítěti třeba úrazový pojištění se spořením, stavební spoření, tak tam pak dám to výživný níž, než by bylo normálně, aby odpovídalo jeho platu. (Soudkyně 3, kraj 630 tis. obyv.)

V potaz by se podle soudců do výživného měl brát zdravotní stav potomka; pokud je vážně nemocný či trpí určitým postižením, částku výživného je nutné ve srovnání s běžným případem navýšit. Soudci také často zohledňují zájmy a nadání dítěte, pokud projevuje v určité oblasti talent (sport, výtvarné nebo hudební nadání), snaží se nalézt takovou úroveň výživného, aby mu mohl rodič, který má dítě ve své péči, dovolit tento talent rozvíjet.

Jak se ale všichni experti, jak soudci, soudní znalci, tak i advokáti shodují, ve většině případů je výše výživného nedostatečná, pokud srovnávají základní náklady na dítě a reálnou částku běžného výživného (příčemž neberou v tu chvíli v potaz případy, kdy druhá strana výživné neplatí). Vesměs považují situaci za velmi tristní a pro rodiče, jenž má dítě ve své péči, velmi finančně náročnou: Podle mého názoru výše výživného, tak jak je to určeno dneska, je nízký, strašně nízký. Podle statistických propočtů vyjde dítě zhruba na šest tisíc měsíčně a normální výše je nějakých 1500. Mně to přijde opravdu málo. Já chápu, že nemůžete někomu sebrat půlku platu, ale přijde mi to hodně málo. (Advokátka 2, okres 102 tis. obyv.) Z toho důvodu se často u soudu po určité době objevují rodiče s žádostí o zpětnou úpravu výživného.

Problematické na výživném shledávají soudci také jeho nevyplácení a následně nutnost soudního vymáhání. Tyto případy se podle expertů netýkají většiny, jsou často problémem nižších příjmových kategorií, kde právě absence výživného může být pro rodiče, jenž má dítě ve své péči, kritická. Samotný způsob vymáhání výživného na neplatiči považují soudci za zákonem nedostatečně ošetřený a nahrávající v neprospěch pečující straně. Většinou jsou tyto spory o výši výživného a jeho neplacení podle dotázaných expertů opět záležitostí menšiny případů; pokud se rodiče chtějí rozvést na základě dohody, jsou ochotni se domluvit i na výživném. Většinou ti, co souhlasí se svěřením dítěti do péče matky, souhlasí i s výší výživného a platí. (Soudce 1, okres 70 tis. obyv.)

Rozvodů přibývá a i když by se mohlo zdát, že se stávají rutinní záležitostmi, představují stále obrovskou zátěž pro všechny zúčastněné strany. Jak zdůraznila jedna z oslovených advokátek: co manžel-

ství, to nuance, prostě je to strašně barevný, strašně různorodý. Každé rozvodové řízení, každé rozhodnutí o porozvodovém uspořádání péče o dítě je specifické, tudíž nelze činit na základě statistik o rozvodech nějaká dalekosáhlá zobecnění o diskriminaci některých skupin.

Jak se ukázalo z výpovědí expertek a expertů, případy otců, kteří se začínají bouřit a žádají stále tvrději svá práva vychovávat své vlastní děti i po rozvodu, však v praxi stále nejsou početně příliš rozšířeny. Tito muži jsou sice v současném veřejném diskurzu značně viditelní, to je ale způsobeno hlavně tím, že dokáží účinně vyjadřovat své názory a požadavky a získávají pro své projevy prostor v médiích. Většina běžných případů řešení uspořádání porozvodové výchovy ale vypadá takto: rodiče, kteří před rozchodem praktikovali víceméně tradiční genderovou dělbu placené a neplacené (pečovatelské) práce, přicházejí k soudu s dohodou, podle které mají být děti svěřeny do výhradní výchovy matce a otec s nimi má možnost pravidelných kontaktů. Proměna starého uspořádání, kdy otcové svůj vztah k ženě a dětem vyjadřovali výší jejich hmotného zabezpečení, probíhá pomalu, a proto stále převládá situace, kdy jsou děti po rozvodu svěřovány matce a otec své děti dále finančně podporuje a tato situace je pro něj přirozená, protože sám není schopen nebo nechce se o své děti starat jiným způsobem. Změna této situace bude vyžadovat změnu celkového náhledu společnosti na partnerské vztahy a role v rodině.

Závěr

Radka Dudová

Realita porozchodového rodičovství se skládá ze střípků mnoha subjektivních realit, z nichž každá je vlastní různému typu aktérů. Jinak ji vnímají a interpretují matky, které se po rozvodu ve většině případů stávají hlavami „neúplných rodin“ a hlavními živitelkami svých dětí. Jinak ji vnímají a interpretují otcové, kteří velmi často omezují či úplně ztrácejí kontakt se svými dětmi, se kterými již nežijí ve stejné domácnosti a nemohou se spoléhat na matku jako na zprostředkovatelku jejich vzájemného vztahu. Ještě jinak celou skutečnost vidí a hodnotí experti, kteří aktivně zasahují do procesu rozvodu a uspořádání péče o děti, a jejichž vodítkem je neosobní legislativní rámec. Svůj vlastní pohled mají jistě také děti, kterých se nakonec rozchod rodičů dotýká pravděpodobně nejpálčivěji.

Nalézt v těchto různých a často velmi divergentních pohledech nějakou objektivní realitu porozchodového rodičovství podle našeho názoru není možné. Cílem této knihy je postavit vedle sebe jednotlivé verze subjektivně konstruovaných sociálních realit a ukázat tak jejich styčné body a odlišnosti. To, jak jednotliví aktéři interpretují situace, do kterých se dostávají, a jaký jim přiřkládají sociální význam, totiž zásadně ovlivňuje jejich chování. Pokud je stejná situace interpretována dvěma různými osobami radikálně odlišně, nutně mezi nimi dochází k nepochopení a konfliktu. Tak tomu v případě páru po rozvodu bývá velmi často. Do jejich interakce navíc zasahuje vnější expertní a normativní diskurz, který určuje, co si mohou a co by si měli v dané situaci myslet, co mohou či musí říkat a jak se mají či naopak nemají chovat. Matky a otcové se po rozvodu ve většině případů nacházejí v diametrálně odlišných podmínkách. Vzhledem k tomu, že přibližně v 90 % případů jsou děti svěřovány do výhradní výchovy matce a otci sice zůstává rodičovská zodpovědnost, ale praktický výkon otcovské role se omezuje na placení soudem určeného výživného a na více či méně pravidelné návštěvy dětí, dochází k redefinování rodičovských i pracovních rolí u obou bývalých partnerů.

Otcové zpravidla přestávají žít s dětmi ve společné domácnosti a sdílet s nimi jejich každodennost. Pro živitelský repertoár jejich otcovské role to znamená, že již nejsou živiteli rodiny jako celku, ale začínají se vnímat jako přispěvatelé do rozpočtu rodiny své bývalé partnerky. Jen někteří chápou svůj příspěvek jako peníze pro děti; většina mužů nemá adekvátní představu o finančních nárocích a potřebách svých dětí a navíc očekává, že matka bude nadále zajišťovat alespoň polovinu nákladů na děti svou vlastní pracovní aktivitou, ačkoli na ní spočívá celá odpovědnost za péči o děti.

Pro repertoár otce jako pečovatele rozchod znamená ztrátu všednodenních příležitostí ke kontaktům a péči o děti. I když jen malá část z nich před rozchodem pečovala o děti alespoň v takové míře, jako jejich bývalá manželka, všichni měli určité ritualizované momenty, kdy se o děti osobně starali (k nim patří například ukládání do postele nebo ranní buzení a příprava snídaně, víkendové společné vycházky apod.). O tyto společné chvíle muži po rozchodu často přicházejí – někteří ale v nové situaci nacházejí příležitost, jak ustavit rituály nové. Nepřítomnost matky dětí se tak může stát

důvodem nové blízkosti, ustavující se mezi otcem a dítětem. Zvláště důležitou roli při konstrukci blízkosti mezi otcem a dětmi po rozchodu hraje podle našich zjištění komunikace: co dříve probíhalo automaticky, musí nyní být vyřčeno. Pokud to otcové dokáží, mohou se stát důvěrníky až „komplici“ svých dětí. Výsledky výzkumu však ukazují, že i když muž dokáže udržet pravidelné kontakty a blízký vztah se svým dítětem či dětmi, po rozchodu rezignuje na podstatnou část rodičovské odpovědnosti a autority. Svůj čas trávený s dětmi většina z otců vnímá jako své právo, nikoli jako povinnost – očekávají tedy ze strany matky dětí flexibilitu a přijímání a přizpůsobování se jejich časovému harmonogramu. Navíc málokdy zasahují do výchovy dítěte či dětí, domnívají se, že není v jejich silách dítě v omezeném společném čase učit pravidlům a disciplíně a vystupují spíše v roli zábavného společníka.

Pro nezanedbatelný počet mužů představuje problém subjektivně vnímaná ztráta kontroly a moci nad svou bývalou rodinou. Ve výzkumu mnozí implicitně a někteří dokonce explicitně vyjadřují své přesvědčení o tom, že jako muži v čele rodiny mají nárok na nadřazené postavení, na rozhodující slovo ve většině rodinných aktivit a na úctu a respekt ze strany manželky, vyplývající z jejich mužství. Pokud tento nárok není naplněn, mohou dokonce reagovat násilně vůči svým partnerkám – přitom ale své jednání jako násilí neinterpretují, dokonce je považují za přiměřené situaci. Přitom v našem výzkumu právě tito muži často hovoří o bezpráví, které je na nich v rozvodových kauzách pácháno. Na druhé straně ovšem stojí muži, kteří narážejí na ztuhlost stávajícího systému danou tradiční podobou genderového kontraktu: ačkoli v době trvání manželství připisovali velký význam pečovatelskému repertoáru otcovské role a na péči o své dítě či děti se aktivně podíleli, po rozchodu se od nich očekává, že se spokojí s občasnými kontakty s dětmi a je pro ně velice těžké prosadit širší rozsah podílu na výchově proti vůli bývalé partnerky.

Matky po rozvodu se na druhé straně zpravidla ocitají v situaci hlavy rodiny s jedním příjmem, takže se stávají primárními živitelkami a nadále zůstávají primárními pečovatelkami. V době trvání manželství v drtivé většině podřizovaly svou pracovní dráhu a kariérní ambice zájmům své rodiny – potřebám svých dětí a nezřídka i požadavkům svého partnera. Po narození dětí nadlouho opouštějí pracovní trh a pak začínají pracovat v méně kvalifikovaných a náročných, což znamená i hůře finančně ohodnocených pozicích. Po rozchodu buďto hledají novou práci (pokud předtím nepracovaly) a musí se při tom vyrovnávat s projevy genderové diskriminace ze strany zaměstnavatelů, kteří je vnímají jako méně kvalitní pracovní sílu proto, že jsou ženy, matky a navrch osamělé matky; případně hledají další dílčí zdroje příjmu ve formě brigád a práce doma, tak, aby byly schopné pokrýt finanční potřeby své domácnosti. Mnohdy se zejména v průběhu prvního roku po rozvodu potýkají s reálnou chudobou. Většina matek hledá pomoc a podporu u svých rodičů – ať už ve formě pomoci s péčí o děti nebo finanční dotace, případně řeší svou bytovou situaci tím, že se stěhují zpět do bytu či domu svých rodičů. V průběhu času se ale jejich ekonomická situace stabilizuje a zlepšuje. Ženy nabývají novou sebedůvěru, mnohým se daří postupně zvýšit si kvalifikaci, jiné mohou být povýšeny po nasbírání nutných pracovních zkušeností. To vše se však děje za cenu nadprůměrného pracovního nasazení (práce v noci, práce brzy ráno, práce doma ve chvílích volna od péče o děti). Matky silně pocítují tlak zodpovědnosti za své děti – jsou přesvědčeny, že je v jejich pečovatelské a živitelské roli nikdo v případě nutnosti nezastoupí. Navíc vzhledem k relativně nízkým příjmům nejsou schopné vytvářet finanční rezervy či úspory pro budoucnost dětí, což vnímají jako velký nedostatek.

Podíl svého bývalého partnera na výchově společných dětí ženy většinou vnímají jako mizivý nebo vůbec žádný. Jen u méně než čtvrtiny dotázaných žen hraje jejich bývalý manžel skutečně aktivní roli v péči o děti (dětí jej často navštěvují a tráví u něj mnoho času, otec je schopen a ochoten

převzít část odpovědnosti a matku zastoupit). Podle ostatních žen je otec jen občasným návštěvníkem (pokud se s dětmi vůbec stýká). Nemohou se spolehnout na časový plán jeho kontaktů s dětmi, a tudíž nemohou využít tento čas ke svým pracovním potřebám či osobním zájmům. Nemohou se na něj ani obrátit v případě neočekávané krizové situace; pomoc hledají častěji u svých rodičů či přátel. Otcův finanční příspěvek ve formě výživného matky chápou jako nedostačující minimum – vzhledem k tomu, že v průměru nedosahuje ani 2000 Kč na jedno dítě, nevnímají jej ani jako pokrytí polovičních nákladů spojených s výchovou. Zejména ženy, které se samy rozhodly z manželství odejít (těch je ve vzorku polovina), přijímají svou povinnost samy děti materiálně zajistit a výživné chápou jen jako dílčí příspěvek. I ten ale hraje v jejich rozpočtu důležitou roli, a pokud se jeho vyplacení zpozdí nebo otec svou povinnost nesplní, matky se mohou ocitnout v komplikované finanční situaci.

Přes snížení životní úrovně a nutnost zvládat existenční problémy více než polovina matek hovoří o rozvodu jako o příležitosti k větší „svobodě“ a celkově novou situaci hodnotí spíše pozitivně, zatímco rozvedení otcové, ačkoli jejich životní úroveň zůstává zpravidla zachována či se dokonce zvyšuje, jej hodnotí spíše negativně. Ačkoli každodenní péče o děti představuje obrovskou zátěž a naplňování ekonomických potřeb rodiny se (vedle péče o děti) pro matky stává v podstatě jedinou a hlavní aktivitou, paradoxně právě zodpovědnost za děti a emocionální zisky, které ženám z života s dětmi plynou, jsou hlavním motorem další aktivity a zdrojem potřebné psychické energie. Mnohé ženy po rozvodu poprvé zakoušejí, jaké to je, rozhodovat sama za sebe a za své blízké, být nezávislá na muži živiteli či mít kontrolu nad svým příjmem. Do dalšího vztahu pak již vstupují se snahou si tuto novou nezávislost zachovat, nebo raději do nového vztahu vůbec nevstupují.

Názory zúčastněných expertů (soudců, advokátů a soudní znalkyně) v podstatě potvrzují zkušenosti, o kterých vyprávějí matky a otcové. Shodují se v tom, že zatímco pro ženy představuje rozvod zejména riziko významného poklesu životní úrovně, pro muže představuje problém náhlá samota a ztráta každodenních kontaktů s dětmi. Ve většině případů, o kterých rozhodují, v rodinách před rozchodem panovalo spíše tradiční rozdělení rolí a práce – muž byl primárním živitelem a žena primární pečovatelkou o děti. K soudu tyto páry pak zpravidla přicházejí s dohodou, která stanovuje, že děti či dítě budou svěřeny do výhradní výchovy matce. Porozvodové uspořádání péče o děti je tak vlastně nejčastěji prodloužením stavu, který existoval již před rozvodem. Podle výpovědí expertů většina mužů neprojevuje zájem o svěření dítěte či dětí do vlastní výchovy, a právě to je hlavní příčinou toho, že v 90 % případů jsou děti v ČR svěřovány do výchovy matek. Pokud ovšem o to muži zájem mají, musí prokázat, že budou „kvalitnějšími“ rodiči než matka, což se ukazuje jako problematické v situaci, kdy v minulosti v rodině většina péče a praktických záležitostí s ní spojených spočívala na matce. Muži jsou tak v soudních sporech o uspořádání porozvodové výchovy znevýhodněni, nikoli ovšem stávající legislativou nebo diskriminačním postupem institucí, ale zejména genderově specifickou dělbou placené a neplacené práce, která panovala v jejich rodinách před rozchodem. Ačkoli soudci a soudkyně sdílejí některé základní stereotypní představy o způsobilosti matky a otce k péči o děti (hlavně co se týče velmi malých dětí), dokáží se podle svých výpovědí rozhodovat individuálně a vzhledem k rozmanitosti případů, se kterými se setkávají, tak i často činí.

V současné době se setkáváme s řadou představ a mýtů o porozvodovém rodičovství, které jsou zpravidla šířeny médii, veřejným a někdy i odborným diskurzem. Výzkum prezentovaný v této knize umožňuje mnohé z nich zpochybnit, případně uvést na pravou míru. Jedním z nich je právě diskuse o podjatosti českých soudů, které podle některých názorů apriori zvýhodňují matky a nedávají mužům šanci získat dítě do své výchovy. Ukazuje se ale, že šance na svěření dítěte závisí především na před-

chozím vztahu otce s dítětem a na jeho podílu na praktické péči o ně. Aktivní otcové se dostávají do obtížnější situace zejména proto, že zatímco u matky se její způsobilost o dítě pečovat předpokládá jaksí automaticky, otec musí tuto způsobilost prokazovat. Pokud se k tomu odhodlá, má reálnou šanci se svou žádostí uspět. Případy, ve kterých dochází k takovýmto zásadním střetům, jsou ale podle našich zjištění spíše vzácné, i když o to viditelnější v mediálním diskurzu. Převládá spíše akceptace svěření do výhradní výchovy matkám ze strany otců a ve většině případů i upadání jejich zájmu se s dětmi pravidelně stýkat.

Na druhé straně ale není pravdivý ani mýtus, podle kterého otcové obecně nemají po rozvodu o své děti zájem a mizí z jejich života. Přibližně čtvrtina komunikačních partnerů udržuje se svými dětmi časté kontakty a tráví s nimi relativně mnoho času, mnohdy stejně i více než matka dětí či dítěte. Na matce ale i v těchto případech spočívá většina rutinní a nutné pečovatelské práce, zatímco otci náleží volný čas a společné koníčky. Vzácností není ani uspořádání střídavé výchovy – v našem vzorku se objevila dvakrát, jednou u matky a jednou u dotazovaného otce. V mnoha dalších případech se otcové s dětmi stýkají alespoň občas a přispívají na jejich potřeby formou výživného (i když někdy neplatí včas nebo celou určenou částku).

Pravdou není ani to, že matky obecně brání otcům po rozvodu v přístupu ke společným dětem, protože tak chtějí své bývalé partnery potrestat. Opět se jedná jen o výjimečné případy, které ale získávají velký prostor v médiích, pro něž představují zdroj dramatických situací a zvratů. Spíše se naopak ukazuje, že mnozí otcové nerespektují předem určené a domluvené termíny předávání dětí a od matek očekávají přizpůsobivost a flexibilitu. Neberou přitom v potaz její program a potřeby odpočinku a volného času. Matky tuto situaci zpravidla přijímají jako „nutné zlo“ a snaží se otci vyjít vstříc; pokud ale vůči němu pociťují negativní emoce, využívají této otcovské nedůslednosti, trvají na původně domluvených termínech a tím kontaktu zamezí. Muži navíc často nejsou schopni postarat se o děti bez asistence ženské „expertky“ či nepředpokládají, že by o dítě pečovali v době nemoci. Kontakty jsou proto omezovány jen na krátkou denní dobu nebo se neuskuteční vůbec. Mnohé ženy působí i po rozvodu jako zprostředkovatelky vztahu mezi dětmi a jejich otcem, a pokud tuto úlohu odmítnou plnit, může dojít k přerušení styků. Velký problém představuje ale i fakt, že některé ženy kladou na muže jako rodiče stejné nároky, jako mají samy na sebe, a muži jim nedokáží dostát. Tyto ženy pak mohou vzájemné kontakty otce a dětí zkomplikovat, protože se domnívají, že dětem by pobyt u otce mohl ublížit. Případy, kdy ženy cíleně brání otci ve styku s jeho dětmi, aby tak získaly výhodu ve vzájemném sporu, jistě existují, ale jsou spíše vzácné.

Další stereotypní představou, kterou sdílí zejména rozvedení muži, je přesvědčení, že pro ženy je rozvod manželství po všech stranách výhodnější. Děti zůstávají s nimi, mohou získat do svého vlastnictví byt a žít z výživného, které otec na děti platí. Tato představa se po bližším zkoumání ukazuje jako scestná: životní úroveň rozvedených matek se podle všech výzkumů uskutečněných na toto téma po rozvodu významně snižuje [Mortelmans, Jansen, Snoeckx 2007; Study on Poverty and Social Exclusion Among Lone-Parent Families 2007]. Naše zjištění potvrzují, že matky po rozvodu čelí mnohdy krizové ekonomické situaci, která je doprovázena a zčásti i způsobena jejich výhradní zodpovědností za péči o děti, diskriminací na pracovním trhu a malými pracovními zkušenostmi způsobenými přerušením pracovní aktivity z důvodu narození dítěte či dětí. Matky tuto situaci řeší přibíráním dalších nequalifikovaných či málo kvalifikovaných brigád či částečných pracovních úvazků, případně se obrací o pomoc na své rodiče. Výživné, které dostávají od otce dětí, zpravidla nepokryje ani polovinu nákladů na výchovu dětí, v mnoha případech ještě mnohem méně. Ženy tedy „vydělávají“ jen na tom, že

musí pečovat o jednoho člena rodiny méně. Je ale pravda, že v konečném výsledku mnohé ženy vycházejí z rozvodu jako „vítězky“: jsou psychicky odolnější, přičemž energii čerpají právě z emocionální podpory ze strany dětí; jsou nezávislejší a postupně si zvyšují kvalifikaci a postavení na pracovním trhu a cítí se svobodnější.

Neprokázalo se ani čas od času se objevující obvinění, podle kterého rozvedené ženy vesměs parazitují na sociálním systému a žijí ze sociálních dávek. Rozvedené matky jsou aktivní na pracovním trhu častěji než matky vdané, a pokud nepracují, je to způsobeno zejména nízkým věkem jejich dětí a nemožností zajistit kvalitní denní péči o děti a nalézt pracovní místo. I v těchto případech si mnohdy alespoň přivydělávají pracemi, při kterých mohou mít své děti s sebou. Práce představuje pro rozvedené matky významnou životní hodnotu, dokazuje jim, že se o své děti dokáží samy efektivně postarat, a navíc je (často jediným) zdrojem jiné než mateřské osobní identity.

Jako mylné se ukazuje i přesvědčení, že pro ženy představuje rozvod méně rizik, a proto žádají o rozvod častěji než muži. Toto přesvědčení bývá neseno soudními statistikami, podle kterých v 70 % případů podává žádost o rozvod žena a jen ve zbývajících 30 % muž. Kvalitativní výzkum ale umožňuje proniknout do dynamiky párového rozhodování o těchto významných záležitostech. Je pravda, že 13 žen (což představuje cca 68 %) ze vzorku podávalo žádost o rozvod – z toho ale tři až poté, co se stal společný život s manželem neúnosný (buďto se prakticky odstěhoval ke své nové partnerce, nebo se nová partnerka dokonce přistěhovala do bytu rodiny). To, že dvě třetiny manželství končí podáním žádosti o rozvod ze strany ženy, ještě tedy nutně neznamená, že žena je ve všech těchto případech skutečnou iniciátorkou rozchodu. Spíše se ukazuje, že ženy mají dříve než muži potřebu nastalou situaci formálně řešit.

Jako sporný se v optice výsledků našeho výzkumu ukazuje i častý a expertním diskurzem podporovaný předpoklad, že dětem se kvůli rozchodu jejich rodičů nutně zhorší chování a školní prospěch. Naše výsledky spíše ukazují, že ačkoli v prvním roce po rozvodu čelí neúplná rodina obtížné situaci spojené s finanční a emocionální nestabilitou, postupně se situace stabilizuje a rodina nachází novou rovnováhu. Matky poukazují na to, že jakmile se situace uklidnila, děti nový stav přijaly a mnohdy pro ně i znamenal úlevu. Jejich prospěch ani chování nevnímají jako problematické. Výchové problémy a těžkosti se tak jeví spíše jako dočasné a spojené s rodičovským konfliktem a procesem rozvodu, nikoli se samotnou situací neúplné rodiny.

Rodičovství po rozvodu partnerů prochází v České republice mnohými změnami a spolu s tím se stává tématem bouřlivých veřejných debat, vzhledem k tomu, jak se proměňuje otcovská role a někteří muži přestávají automaticky akceptovat omezení své otcovské participace na občasných návštěvách dětí a placení výživného. Současný stav však zatím stále celkově ukazuje spíše na to, že svazek matka-dítě je primární a konstituuje základní stavební kámen rodiny. Otec se nachází v postavení jakéhosi třetího, přidaného prvku – ne proto, že by jeho role v rodině byla vnímána jako méně důležitá, ale proto, že otcovství je i samotnými muži prožíváno jako cosi dobrovolného a za určitých okolností zrušitelného. Jen malý podíl otců hraje skutečně aktivní a rovnocennou úlohu v životě svých dětí, pokud dojde k rozchodu a oddělení bydliště rodičů. Nestojí za tím ale žádné „spiknutí“ matek, soudkyň a sociálních pracovníků, jak je to někdy médii a aktivistickými skupinami mužů-otců prezentováno. Nestojí za tím ale ani naprostý nezájem a nezodpovědnost všech mužů, jak se někdy domnívají některé ženy. Podíl na tom má celkové hodnotové a normativní nastavení české společnosti, které je mnohdy posilováno i odbornými diskurzy, konstrukcí sociálních politik a zejména strukturálními

podmínkami pracovního trhu. Jednotlivé stereotypy týkající se mateřské a otcovské role se tak vzájemně podporují a jejich argumenty se pohybují v kruhu. Sama diskuse o porozvodové výchově je příkladem takového bludného kruhu: od otců se v manželství stále očekává uspokojivé převzetí materiální zodpovědnosti za rodinu, jako primární živitelé pracují na plný úvazek a prostřednictvím své pracovní identity budují svou identitu živitelskou a potažmo otcovskou. To ale předpokládá dlouhodobou celodenní nepřítomnost v rodině a jejich závislost na zprostředkování svého vztahu s dětmi jejich matkou, která s dětmi tráví větší díl času a primárně o ně pečuje. Po rozchodu se ovšem experti přiklánějí k tomu, aby dítě zůstalo u toho z rodičů, na kterého je více zvyklé a s kterým má užší vztah, což v situaci převládající tradiční genderové dělby práce v rodině je logicky mnohem častěji matka než otec. Navíc se předpokládá, že otcové vzhledem k absenci zkušeností i přirozených předpokladů nemohou být schopni starat se jako primární pečovatelé o své děti, a to ani například v rámci střídavé péče. To se zdá pochopitelné v souvislosti s jejich pracovním vyčerpáním, které je zpravidla vyšší než pracovní vyčerpání matky v době rozchodu a jejich práce není přizpůsobená potřebám péče o děti (a proč by také byla, když až do nynější doby toho nebylo třeba). Od matek se ale mlčky očekává, že primární pečovatelskou roli po rozchodu budou nadále zvládat i bez přítomnosti druhého rodiče, a zároveň zvládnou i převzetí primární role živitelské. Nehovoří se příliš o tom, že matky jsou mnohdy svou ekonomickou situací nuceny zintenzivnit svou pracovní aktivitu, a jejich situace se tak mění. Může se stát, že jsou nuceny pracovat ještě intenzivněji než jejich bývalí partneři, vzhledem k zodpovědnosti za děti ale i nadále musí volit taková zaměstnání, která jsou slučitelná s potřebami rodiny a dětí. Otcové mohou být na druhé straně znevýhodněni v tom, že i když by se po rozchodu rádi silněji zapojili do výchovy a péče o děti a změnilo za tím účelem například své zaměstnání či snížili své pracovní vyčerpání, při svěřování do výchovy se vychází z uspořádání, které v rodině panovalo před rozvodem. Tak mohou a priori přijít o možnost změnit své rodičovské chování.

Výsledkem představy, že „dětí patří matce“, kterou zatím sdílí nejen mnozí experti a naprostá většina žen, ale často i sami otcové, je velký počet neúplných rodin v čele s matkou samoživitelkou. Tyto rodiny se potýkají s nízkou životní úrovní a někdy přímo s chudobou. Na ženy jsou kladeny obrovské nároky jako na primární pečovatelky a primární živitelky, bez možnosti být v případě krize zastoupeny druhým rodičem. Navíc musí čelit několikaúrovňové diskriminaci na pracovním trhu. I v těchto podmínkách ale matky svou úlohu zvládají a navíc pokládají tyto nároky za víceméně přirozené, vyplývající z jejich „ženského údělu“.

Je otázkou, co se stane, pokud dojde ke zvýšení angažovanosti mužů v domácí sféře, tak jak se po nich v diskurzu „nového“ či „aktivního“ otcovství žádá. Muži, kteří se intenzivněji zapojí do péče o děti, získají zkušenosti, dovednosti a zejména legitimitu pečovat o ně i po partnerském rozchodu. Preferování svěřování dětí do výhradní výchovy matek a standardní rozsah styku mezi otcem a dětmi tak ztratí své opodstatnění. Pokud spolu rodiče dokážou komunikovat a i po rozchodu se společně podílet na výchově, bude tento vývoj jednoznačně pozitivní: otcové získají šanci na širší podíl na výchově svých dětí po rozvodu a zachovávají si častěji i poté aktivní a blízkou roli v životě svých dětí. Empirická zjištění ale dávají tušit, že výsledkem mohou být také nové problémy a konflikty. Pokud se totiž rodiče nedokážou o výchově svých dětí dohodnout, jakmile přestanou být životními partnery, a přitom budou mít oba stejnou legitimitu při určování jejich podílu na péči o děti po rozvodu, může se současný způsob rozhodování o uspořádání porozvodové péče dostat do slepé uličky. Zdá se, že instituce v České republice nejsou na tuto situaci připraveny a výsledkem mohou být rozvodové spory táhnoucí se několik let.

Literatura

- Albarello, L. et al. 1995. *Pratiques et méthodes de recherche en sciences sociales*. Paris: Armand Colin.
- Allen, S. M., A. J. Hawkins. 1999. „Maternal Gate-keeping: Mothers' Beliefs and Behaviors that Inhibit Greater Father Involvement in Family Work.“ *Journal of Marriage and the Family* 61 (1): 199–212.
- Arendell, T. 1986. *Mothers and Divorce: Legal, Economic, and Social Dilemmas*. Berkley: University of California Press.
- Arendell, T. 1995. *Fathers and Divorce*. Thousand Oaks: Sage.
- Badinter, E. 1980. *L'amour en plus. Histoire de l'amour maternel*. Paris: Flammarion.
- Benešová, V. 2000. „Domácnosti s nízkou životní úrovní.“ [online]. *Data a fakta*. [cit. 27. 3. 2007]. Dostupné z: <<http://datafakta.soc.cas.cz/>>.
- Berger, P., H. Kellner. 1964. „Marriage and the Social Construction of Reality.“ *Diogenes* 46: 1–25.
- Berger, P., T. Luckmann. 1966. *The Social Construction of Reality*. Garden City New York: Doubleday.
- Connel, R. W. 1987. *Gender and Power*. Stanford: Stanford University Press.
- Čermáková, M. 1997. *Rodina a mění se gender role – sociální analýza české rodiny*. Pracovní texty/Working Papers 97:8. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Černá, P. 2000. *Rozvod, otcové a děti*. Diplomová práce, FFUK, katedra sociální práce, 1999/2000. Praha: FF UK.
- Folberg, J., M. Graham. 1979. „Joint Custody of Children Following Divorce.“ *Davis Law Review* 12: 523–581.
- Furstenberg, F. F., A. Cherlin. 1991. *Divided Families: What Happens to Children When Parents Part*. Cambridge: Harvard University Press.
- Furstenberg, F. F., C. Winquist Nord. 1985. „Parenting Apart: Patterns of Childrearing After Marital Disruption.“ *Journal of the Marriage and the Family* 47 (4): 893–904.
- Haderka, J. 1998. „Rozvod a rozvodové řízení od účinnosti zákona č. 91/1998.“ *Právní praxe* 1998 (6): 482–495.
- Hamplová, D. (ed.) 2006. *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:5. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H., R. Radimská. 2002. „Rodičovství po rozchodu partnerů z genderového hlediska.“ Pp. 91–120 in *Na cestě do EU: rovné příležitosti mužů a žen v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hetherington, E. M., J. Kelly. 2002. *For Better or For Worse*. New York, London: W.W. Norton and Company.
- Hrušáková, M. 2000. *Rodinné právo v aplikační praxi*. Praha: C. H. Beck.
- Hrušáková, M. et al. 1995. *Rodinné právo*. Praha: C. H. Beck.
- Hrušáková, M., Z. Králíčková. 1998. *České rodinné právo*. Brno: MU Brno v nakladatelství Doplněk.
- Chaloupková, J. 2006. „Neprovdané matky: základní data z výzkumného šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006.“ Pp. 11–16 in D. Hamplová, J. Chaloupková, E. Soukupová, P. Sunega, P. Šalamounová, G. Šamanová. 2006. *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální podmínky*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Chodorow, N. 1978. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: University of California Press.
- Kaufmann, J.-C. 2001. *L'entretien compréhensif*. Paris: Nathan.
- Kimmel, M. S. (ed.). 1987. *Changing Men. New Directions in Research on Men and Masculinity*. London: Sage.

- Kimmel, M. 1994. „Masculinity as Homophobia.“ Pp. 119–141 in H. Brod, M. Kaufman (eds.). *Theorizing Masculinities*. London: Sage.
- Kimmel, M. 2003. „Global Masculinities: Restoration and Resistances.“ Pp. 19–43 in I. Novikova, D. Kamburov. *Men in the Global World: Integrating Postsocialist Perspectives*. Saarijarvi: Kikimora Publications.
- Langhansová, H. 2006. „Dítě má právo na styk s rodičem, ne povinnost.“ [online]. *Via iuris ONLINE* 12. 7. 2006 [cit. 14. 1. 2007]. Dostupné z: <<http://www.viaiuris.cz/index.php?p=msg&id=40>>.
- Lupton, D., L. Barclay. 1997. *Constructing Fatherhood. Discourses and Experiences*. London: Sage.
- Mac an Ghaill, M. (ed.). 1997. *Understanding Masculinities. Social Relations and Cultural Arenas*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Matějček, Z. 1992. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN.
- McIntosh, M. 1996. „Social anxieties about lone motherhood and ideologies of the family. two sides of the same coin.“ Pp. 149–156 in E. B. Silva (ed.). *Good Enough Mothering?* London: Routledge.
- Meyer, D. R., J. Bartfeld. 1996. „Compliance with child support orders in divorce cases.“ *Journal of Marriage and the Family* 58: 201–211.
- Modak, M., C. Palazzo. 2002. *Les pères se mettent en quatre*. Laussane: EESP.
- Mortelmans, D., M. Jansen, L. Snoeckx. 2007. „The Influence of Repartnering and (Re)employment as Individual Coping Strategies After Divorce.“ Paper on the 8th Conference of the European Sociological Association, Glasgow, Velká Británie, 3.–6. 9. 2007.
- Municio-Larsson, I., C. Pujol Algans. 2002. „Making Sense of Fatherhood: the Non-payment of Child Support in Spain.“ Pp. 191–212 in B. Hobson. *Making Men into Fathers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nová, H. 2001. „Úmluva o právech dítěte a problémy její aplikace v ČR.“ *Právo a rodina* 9: 12–17.
- Novák, T., A. Pokorná. 2004. „Jak dalece lze vynutit přípravu dítěte ke styku s druhým rodičem.“ *Právo a rodina* 2004 (5): 8–10.
- Pateman, C. 1988. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.
- Radimská, R. 2003. „Rozvedené a svobodné matky v České republice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 2003 (1–2): 11–14.
- Radvanová, S., M. Zuklínová. 1999. *Kurs občanského práva. Instituty rodinného práva*. Praha: C. H. Beck.
- Ruddick, S. 1989. *Maternal Thinking: Towards a Politics of Peace*. London: The Women's Press.
- Segal, L. 1990. *Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men*. London: Virago.
- Simpson, B. 1998. *Changing Families. An ethnografic approach to divorce and separation*. Oxford: Berg.
- Singly, F. de 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Singly, F. de. 2000. *Le soi, le couple et la famille*. Paris: Nathan.
- Singly, F. de. 2003. *Les uns avec les autres*. Paris: Armand Colin.
- Sociodemografická analýza neúplných rodin s nezletilými dětmi v České republice 2005. Národní centrum sociálních studií. Výzkumná zpráva z projektu „Sociodemografická analýza neúplných rodin s nezletilými dětmi v České republice“ – identifikační kód: HR135/05. Praha: MPSV.
- Strauss, A., J. Corbinová. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
- Study on Poverty and Social Exclusion Among Lone-Parent Families 2007. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Unit E2.
- Štěchová, M., K. Večerka, J. Holas. 2000. „Rodinné zázemí dětí s poruchami chování.“ [online]. *Kriminalistika* 2000 (2). [cit. 27. 3. 2007]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/casopisy/kriminalistika/2000/00_02/stechova.html>.
- Townsend, N. W. 2002. *The Package Deal. Marriage, Work and Fatherhood in Men's Lives*. Philadelphia: Temple University Press.
- Vaughan, D. 1986. *Uncoupling*. New York: Oxford University Press.
- Wallbank, J. A. 2001. *Challenging Motherhood(s)*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Wallerstein, J. S., J. B. Kelly. 1980. *Surviving the Breakup: How Children and Parents Cope with Divorce*. Boston: Ticknor and Fields.

Datové zdroje

Rodina 1994 – sociologický výzkum sociálních podmínek české rodiny, realizovaný Sociologickým ústavem AV ČR.

Výzkum ISSP 2002, realizovaný Sociologickým ústavem AV ČR.

Naše společnost 2003. Výzkum realizovaný Sociologickým ústavem AV ČR.

Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života v ČR, 2005. Výzkum realizovaný SOÚ AV ČR v rámci Národního programu výzkumu na léta 2004–2009 tematického programu „Moderní společnost a její proměny“.

Ministerstvo spravedlnosti ČR, Statistický přehled soudních agend.

(<http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=3397&d=47145>). 20. 3. 2007.

Statistická ročenka ČR 2005. ČSÚ.

Šetření rodiny a reprodukce – mezinárodní srovnání 1997. Český statistický úřad 2000. Souborné informace.

Výsledky Sčítání lidu, domů a bytů, www.czso.cz

MIKROCENZUS 2002 (Příjmy hospodařících domácností), ČSÚ 2004.

Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005. Praha: ČSÚ 2006. (<http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/p/4007-06>). 29. 3. 2007.

Příloha: Seznam komunikačních partnerů a partnerek (otcové a matky)

Aleš: vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let (v době rozchodu 16 a 13 let). Vysokoškolské vzdělání. Bývalá partnerka je lékařka. Aleš se s dětmi vidá často a nepravidelně. Žádné pravidelné střídání si s bývalou partnerkou nevymezili, vadila mu představa přesně určeného času. Stále ještě spolu tráví prázdniny, i když už jsou dcery dospělé. Čas s nimi trávil převážně sám, nyní i s novou přítelkyní nebo s přítelem mladší dcery. Většinou se stýkali venku, při nějakém programu, sportu, u jeho rodičů, do jeho bytu mohou přijít, jak chtějí, ale není to nijak pravidelné. Nezůstávají příliš často přes noc, např. jen když matka odjela na určitou dobu pryč. Bydliště matky a otce jsou od sebe vzdálena 500 metrů, což přispívá k tomu, že se vidají často a nezávazně. Práce mu zabírá mnoho času, vyhovuje mu žít sám, organizuje kontakty s dětmi podle práce. S matkou děti komunikuje, když je to nutné kvůli dcerám, jinak mají chladný vztah, ale v případě potřeby se domluví.

Alexandr: podnikatel, dcera 22, syn 20, dcera 5 let. Alexandr je dvakrát rozvedený: v prvním manželství se narodil syn a dcera. Vzhledem k alkoholismu jejich matky je získal do vlastní péče a od 7 let syna a 9ti let dcery je vychovává sám. Ve druhém manželství se mu narodila dcera, k rozchodu došlo, když jí byly 3 roky. V současné době bývalá manželka neumožňuje kontakty s dcerou, ani za přítomnosti sociálního pracovníka.

Antonín: skladník, dcera 7 let, v době rozchodu jí byly 4 roky. Střední odborné vzdělání. Kromě svého hlavního zaměstnání pracuje na různé „melouchy“, aby si přivydělal. Dceru vidá každý týden na pár hodin, občas o víkendu na celý den. V soudem schválené dohodě je stanoven styk každý druhý víkend, ale nedodržuje se – Antonín v současnosti pracuje i o víkendech, málokdy má čas. Na druhou stranu se ale s dcerou často vidá u své matky, která bydlí ve stejném domě jako bývalá manželka s dcerou. Tráví s ní čas při různých aktivitách, sám, s přáteli, s bratrem a jeho přítelkyní a dcerou, s matkou. Většinou spolu pobývají venku při nějakém programu, snaží se s ní nebyť doma. Určitou dobu po rozchodu bydlela matka dcery 20 km od jeho bydliště, v místě bez autobusového spojení, kontakty byly obtížné. Nyní bydlí tam, kde otec pracuje, a navíc ve stejném domě jako jeho matka, což umožňuje neplánované časté kontakty. Vztah s bývalou partnerkou má celkem dobrý, je ochotná se domluvit, počkat na výživné (pokud není schopen zaplatit včas), zorganizovat čas podle jeho potřeb.

Arnošt: inženýr, dcera 4 roky, v době rozchodu 2,5 roku. Má VŠ vzdělání, bývalá partnerka je účetní. Nyní pobývá většinu času v zahraničí a s dcerou se vůbec nevidá. Stále ale posílá pravidelně výživné. Vztah s matkou dítěte je napjatý, současná situace mu vyhovuje.

Boris: podnikatel, dcera 6 let. Má VŠ vzdělání. Neshody s manželkou začaly už při narození dcery, v době rozchodu jí byly 2 roky. Rodiče ale stále žijí v jednom bytě u manželčiny matky, Boris se odmítá vystěhovat. Ráno pečuje o dceru, večer se vrací z práce v noci. Už za doby trvání manželství měli s manželkou rozdělené peníze a vedli o ně spory.

Daniel: překladatel, dcera 6 let; v době rozchodu 3 roky. Daniel má vysokoškolské vzdělání, jeho bývalá manželka je učitelka. Daniel dosáhl střídavé výchovy i proti vůli matky dítěte, dochází ke střídání po týdnu (dítě tráví týden u matky, týden u otce). V současné době žije s novou partnerkou, fungují v podstatě jako úplná rodina. Bydlí ve velkém jednopokojovém bytě, dcera tam má svůj kout. Dochází do stejné mateřské školky, jako když je u matky. Její matka je ruské národnosti a ráda by si ji občas vzala k rodičům do Ruska, což nemá vzhledem k uspořádání výchovy povolené. Podle Daniela není přání dítěte ohledně porozvodové péče rozhodující, jednoznačně potřebuje oba rodiče, proto je střídavá péče nejlepší. Dcera podle něj může být negativně ovlivňována matkou a pak se jí k otci nechce. Daniel pracuje doma, má čas o dceru přitom pečovat. Jeho vztah s bývalou manželkou je hodně konfliktní, jelikož ona neakceptuje střídavou výchovu. Přesto toto uspořádání funguje, pravděpodobně proto, že podle Daniela střídavá výchova fungovala už neformálně před rozvodem. Navíc je při jednání s bývalou partnerkou velmi tvrdý a dokáže si prosadit svou. Jeho vztah s dcerou se vyznačuje značnou kontinuitou – vzhledem ke svému zaměstnání o dceru od malička pečoval, navíc střídání začalo probíhat neformálně, jakmile se objevily neshody v manželství.

David: učitel, syn 5 let. Jeho bývalá partnerka pracuje jako zdravotní sestra. K rozchodu došlo před více než rokem. Stále ale bydlí ve společném bytě, panuje mezi nimi mnoho neshod, manželka má nového partnera. Prozatím se v péči o syna střídají. Dokud byla manželka na rodičovské dovolené, David fungoval hlavně jako živitel rodiny, pracoval v dalších zaměstnáních i po večerech. Když se manželka vrátila do práce, začali se o péči dělit více rovnoměrně. Nyní se prou o uspořádání porozvodové výchovy syna. David tráví se synem mnoho času a pečuje o něj, když je manželka v práci.

Emil: úředník, syn 11 let, k rozchodu došlo před jedním rokem. Manželka pracuje na městském úřadě ve významnější pozici, žijí v menším městě. O syna se v současné době víceméně střídají, soudní jednání se protahuje. Mezi partnery převládají ostré konflikty. V době trvání manželství se manželka vrátila z práce pozdě, večer se staral o syna sám.

Filip: řidič taxi, dcery 13 a 7 let, v době rozchodu 7 a 2 roky. Původně pracoval jako učitel, změnil povolání kvůli vyššímu výdělkovi. Před rozchodem o starší dceru hodně pečoval, měl více volného času než manželka. S dětmi se nyní již skoro 4 roky nevidá, matka mu brání v kontaktu od té doby, co podal žádost o svěřeni do vlastní výchovy. Původně byla schválena dohoda o styku na tři víkendy v měsíci a tři odpoledne v týdnu, manželka se ale odstěhovala do jiného města a začala bránit kontaktu. Je s tímto stavem nespokojený, stále se soudí, je aktivní v organizaci bojující za práva otců.

Heřman: živnostník, dcera 6 let. Sám vyrůstal v dětském domově. Momentálně se soudí o určení otcovství své dcery. S partnerkou nikdy nežil ve společné domácnosti. Ona nyní žije v lesbickém vztahu, nepracuje. S dcerou se vídá jednou do měsíce, za přítomnosti matky – nejčastěji v restauraci, párkrát u matky na chalupě.

Ivan: bankovní úředník, dcery 9 a 5 let, v době rozchodu 6 a 2 roky. V soudem schválené dohodě má stanoven kontakt každý druhý víkend, i když se původně snažil prosadit více (svátky, prázdniny); matka mu ale kontakty neumožňuje v celém rozsahu, někdy mu je odmítne vydat. Jeho vztah s manželkou je stále konfliktní, jedná se v první řadě o mocenský spor o vliv na výchovu dítěte.

Jáchym: realitní agent, dcery 17 a 11 let. Jáchym má středoškolské vzdělání, jeho manželka pracuje v administrativě. Jeho práce mu umožňuje volný pracovní rozvrh. K rozchodu došlo před třemi lety.

S mladší dcerou má stále velmi blízký vztah, starší je k němu spíše odmítavá. S mladší se postupně ustavila střídavá péče – nejprve se střídáním týden co týden, nyní 14 dní a 14 dní; rozhodnutí bylo hlavně na ní samotné. Jáchym říká, že po rozchodu nechtěl být jen otcem na víkendy. V době, kdy je mladší dcera u něho, omezuje své jiné aktivity a věnuje se jí. Starší dceru vídá několikrát týdně na chvilku, v létě byli společně na dovolené. Již před rozchodem se s manželkou o péči v podstatě střídali – každý měl děti na starosti určité dny v týdnu. Jáchym běžně vařil a nakupoval.

Jakub: drobný podnikatel, syn 18, dcera 12 let, v době rozchodu 16 a 10 let. Má středoškolské vzdělání, bývalá partnerka je administrativní pracovnice. Děti mají po vzájemné dohodě ve střídavé péči, bydlí vždy týden u matky a u otce. Po rozchodu mu zůstal rodinný dům, který zdědil po rodičích. Děti chodí do škol v místě jeho bydliště, bydliště matky je na druhé straně Prahy. V domě s ním žije jeho matka, která pomáhá s péčí o děti.

Jan: novinář, dcera 5 let (rozchod v devíti měsících). Vysokoškolské vzdělání. Bývalá partnerka je lékařka. Jeho kontakty jsou velmi vzácné, nyní se skoro nerealizují. V soudem potvrzené dohodě je stanoveno jedno odpoledne v měsíci, matka ale brání kontaktu, udává, že dcera kontakt psychicky nezvládá. Občas se uskuteční procházka s dcerou v přítomnosti matky a jejího přítele, nesmí s ní být o samotě. Dcera zatím neví, že je její otec. Jan se realizuje zejména svou profesí. Vztah s matkou velice konfliktní, stále se soudí, uvažuje o žádosti o vlastní výchovu. S dcerou jej nespojuje žádný vztah – on v době společného života pracoval celý den a matka se starala o dítě. Neexistující vztah s dítětem mu podle jeho slov usnadnil rozchod.

Jindřich: manažer, dcery 15 a 11 let, v době rozvodu 10 a 6 let. Má VŠ vzdělání. Bývalá manželka je v domácnosti. S mladší dcerou se vídá každý týden, mají víceméně dobrý vztah; starší dcera je spíše na matčině straně a otce odmítá. Platí vysoké výživné a nelíbí se mu, že jím podporuje i novou rodinu své bývalé manželky.

Jiří: manažer, dcera 14 let, v době rozchodu 4 roky. Má vysokoškolské vzdělání, bývalá manželka je učitelka. S dcerou se stýká každý druhý víkend, zpočátku jednou za tři týdny. Jejich kontakt probíhá podle dohody, upravuje se podle dispozic otce i dcery, není problém se dohodnout podle situace. Tráví spolu několik týdnů o prázdninách. S dcerou se stýká buďto sám, nebo s přítelkyní nebo se sestrou. Dcera u něj zůstává přes noc, z pátku na neděli, někdy jen v sobotu a v neděli. Oba bydlí v Praze. S bývalou partnerkou má spíše chladný vztah; není příliš spokojená, když je s ním dcera v kontaktu, několik měsíců po rozchodu dokonce bránila kontaktu. V době trvání manželství o dceru pečovala matka, vztah mezi otcem a dcerou byl vybudován až po rozvodu. Nyní si Jiří neumí představit, že by s dcerou trávil víc času – snad až bude dospělá, pokud by chtěla bydlet s ním.

Josef: vědecký pracovník, dcera 17 let (rozchod v 10ti letech), vysokoškolské vzdělání. Bývalá manželka byla v době trvání manželství převážně v domácnosti. Dohoda na styk s dcerou zní na každý druhý víkend. Dříve byla přesně dodržovaná, nyní se někdy vynechává, nebo dcera přijde jen na jeden den, protože otec má méně času a dcera kvůli svým vlastním zájmům také. O prázdninách tráví nějaký čas společně. Během kontaktů s ní čas tráví bez přítomnosti dalších osob, na oběd chodí k rodičům, protože ji chtějí také vidět. Zůstává s ní ve svém bytě, kde má dcera svůj prostor, nebo venku při různých aktivitách, na výstavách. Kvůli tomu, že bydlí celkem daleko (druhý konec Prahy), rezignoval na to ji vidět i v týdnu, protože pracuje dlouho. S matkou dcery komunikuje bez problémů, na obou stranách panuje ochota se domluvit. Paradoxně se bezprostředně po rozchodu dceři věnoval více než před ním.

Kamil: vedoucí nevládní organizace, syn 14 let. Má střední odborné vzdělání. Původně byl mechanikem, nyní zastupuje otce u soudu jako obecní zmocněnec. Od jeho 2 let nemá k synovi žádný přístup. Soudem schválená dohoda stanovuje kontakt vždy jeden víkend za 14 dní, ale nikdy se nerealizuje – dítě s ním odmítá odejít. Kontakty se nerealizují údajně na synovo přání, syn je však podle Kamila ovlivněn matkou. Před rozvodem údajně o syna pečoval, matka byla alkoholička a Kamil strávil několik měsíců na rodičovské dovolené. Mezi rodiči panuje vleklý konflikt. O umožnění styků se svým synem se soudil u evropského soudního dvora ve Štrasburku.

Karel: podnikatel, 3 dcery 5 a 2 roky (rozchod před 1,5 rokem), středoškolské vzdělání. Bývalá manželka byla v době trvání manželství v domácnosti. Karel podniká na hranici legality, má vysoké výdělky. S bývalou manželkou mají stále velké konflikty. Soudem byl určen kontakt se starší dcerou 1x za 14 dní, z dvojčaty za přítomnosti matky, ale kontakt se neuskutečňuje. Matka není nikdy v době předání doma, on dojíždí cca 150 kilometrů, děti ale nevidá (max. 2x do roka).

Libor: dělník, 2 synové, 4 dcery ve věku od 21 do 7 let. Bývalá manželka je v domácnosti. K rozchodu došlo před dvěma lety. Stýká se jen zřídka s mladšími syny. Manželka jej stíhá za páchání násilí na ní a na dětech. Má silně zakořeněnou představu tradiční (katolické) rodiny. Odmítá platit výživné, neplatí včas a v plné výši. Cítí se nespravedlivě pronásledován.

Lukáš: učitel, synové 14 a 12 let, v době rozchodu 10 a 8 let. Bývalá manželka je prodavačka. Dohodou je stanoven standardní styk jeden víkend za dva týdny. Občas dochází k neuskutečnění kontaktu, podle Lukáše kvůli ovlivňování dětí bývalou manželkou. Má pocit, že nemá dostatečný prostor pro výchovné působení.

Miroslav: řidič, dcera 10 let; k rozchodu došlo v jejích pěti letech. Má střední odborné vzdělání, bývalá manželka pracuje na poště. Mají stanovenou dohodu o styku na každý sudý víkend a tuto dohodu přesně dodržují. Když tráví čas s dcerou, jsou přítomni i jeho rodiče a občas bratr se svojí dcerou. Bydlí totiž v bytě s rodiči a s rozvedeným bratrem, má tam svůj pokoj, kde zůstává s dcerou, která tam má pár svých věcí. Miroslav si schválně práci organizuje tak, aby měl víkendy volno a mohl být s dcerou. Vztah s matkou dítěte je chladný, ale komunikace funguje; ze začátku mu pár měsíců bránila v kontaktu, jelikož nebyla spokojená s výživným, teď jen občas dojde k nějakému dílčímu konfliktu. V jeho vztahu k dceři panuje značná kontinuita – dříve dcera s matkou bydlela v týdnu u rodičů matky a na víkend přicházely do bytu jeho rodičů, jsou zvyklí spolu trávit jen víkendy, jeho práce to podmiňuje.

Oldřich: podnikatel, synové 17 a 14 let (v době rozchodu 14 a 11 let). Má středoškolské vzdělání. Se syny se vídá několikrát do týdne, občas s nimi tráví víkendy. Soudem je pro kontakty určen každý druhý víkend, což se dodržovalo zpočátku, nyní jsou styky méně pravidelné, ale stále se vídají častěji, než předpokládá dohoda. Soudní dohoda byla podle jeho slov uzavřena „tak aby to prošlo“, s bývalou partnerkou plánovali, že si to uspořádají podle svého. Prázdniny tráví společně se syny na táboře, který organizuje, případně jen sami na cestách. Čas tráví při aktivitách venku, nebo v jeho bytě, který byl původně byt rodinný. Starší syn se u něj zastavuje v kanceláři, otec navštěvuje byt matky. Bydlí asi 4 km od bydliště dětí a jejich matky, mladší syn ale chodí stále do školy blízko otcova bytu a zastavuje se tam po škole. Čím jsou synové starší, tím se společný čas nechává více na jejich volbě. Vztah s bývalou partnerkou není moc vřelý, ale komunikace funguje kvůli dětem. Před rozvodem měl časově náročnou práci a hodně svých zájmů a dětem se moc nevěnoval, jen je pravidelně vypravoval do školy.

Oto: účetní, syn 24, dcera 20 let. Má vysokoškolské vzdělání, bývalá manželka je lékařka. S dětmi se stále vídají pravidelně. Nejprve měli určený styk jednou měsíčně a jeden týden dovolené; když byli větší, tak se vídali častěji. Jeden rok v době jejich puberty byl přítom v cizině a nevídal se s nimi vůbec. S bývalou manželkou vůbec nekomunikuje.

Pavel: nezaměstnaný, synové 3 roky a 2 měsíce; v době rozchodu 2 roky a první měsíc těhotenství partnerky. Pavel je původně vyučený, poté dosáhl maturity a pracoval jako řidič, dispečer. Jeho bývalá manželka je fyzicky postižená a neschopná sama pečovat o své děti. Pavel se tak na péči o prvního syna úzce podílel. V době těsně po rozchodu se vídal 2 hodiny týdně se starším synem, nyní 4 hodiny; mladšího viděl zatím jen na pár minut. Toto uspořádání odpovídá soudem schválené dohodě. Matka občas kontakt neumožňuje. Ve společném čase jsou buďto venku na hřišti nebo si syna bere domů. Pavel zůstal bydlet v rodinném bytě, kde má syn hračky. Jeho vztah s bývalou manželkou je silně konfliktní, podle jeho názoru hlavně kvůli jejím rodičům. Raději nepracuje, aby nemusel platit výživné a měl volné odpoledne pro syna (jinak by podle svých slov musel pracovat na směny). Je se svou situací velmi nespokojen.

Radek: dělník, dcera 9 let, k rozchodu došlo v jejích pěti letech. Radek je vyučený, jeho bývalá manželka je pokladní. S dcerou se stýká každý druhý víkend. To odpovídá soudem schválené dohodě, i když manželka občas odmítne dceru dávat. Společné prázdniny zapomněl nechat zahrnout do dohody a nyní jsou s tím problémy, dcera s ním nechce odjet. Společný čas tráví se svými rodiči a s bratrem a jeho dcerou. Bydlí v bytě rodičů, tráví víkendy s dcerou ve svém pokoji, nebo venku při aktivitách s dalšími známými. Před rozchodem se o dceru staral celé odpoledne, když měl ranní směny, nyní s ní tráví mnohem méně času.

Richard: opravář v autoservisu, dcera 10 let, v době rozchodu jí bylo 8 let. Richard je vyučený, bývalá manželka je kadeřnice. Kontakty s dcerou má stanoveny každý druhý víkend a také je tak uskutečňuje. Společný čas s ní tráví sám, někdy se svojí matkou, která s ní také touží být. Vídají se zpravidla v jeho bytě, který je původním rodinným bytem. Dcera tam má svůj prostor; hodně času tráví venku kolem domu. Nyní bydlí 50 km od matky dítěte, jezdí si dceru vyzvednout a zase ji přiváží. Dcera by s ním podle jeho názoru chtěla být víc, zatím se domnívá, že to není možné, ale až bude starší, chce znovu vyvolat soud. S matkou dokáže uspokojivě komunikovat, Richard se ale prý snaží ustoupit a nevyvolávat konflikty. Před rozchodem mohl s dcerou trávit víc času i v týdnu po práci, to mu nyní chybí.

Stanislav: vědecký pracovník, syn 20 let, 2 dcery 8 let. Je potřetí rozvedený: první manželství bylo bezdětné, s druhou partnerkou má syna, ale nikdy se s ním nestýkal; k rozchodu došlo, když mu bylo 9 měsíců. Z třetího manželství má 2 dcery. Bývalá manželka je učitelka. Vládou mezi nimi velké konflikty. Stanislav má výrazně vysoké sebevědomí a je velmi kritický k bývalé partnerce.

Štefan: novinář, dcery 31, 26, 20 let, syn 13 let, 2 nevlastní synové. Štefan je hodně zaměstnaný, v týdnu měl vždy málo času na rodinu v týdnu, byl a stále je hlavně organizátorem aktivit o víkendu. Je již podruhé rozvedený: první manželství trvalo 24 let, narodily se v něm 3 dcery; k rozchodu došlo, když jim bylo 18, 15 a 13 let. Druhé manželství trvalo 10 let, narodil se v něm syn, kterému je nyní 13 let, zároveň v rodině žili dva starší nevlastní synové. S nejmladším se vídá občas týden o prázdninách a jinak dvakrát třikrát týdně, v parku nebo při nějakých společných kulturních či sportovních aktivitách. S dcerami se vídá spíše výjimečně při společných sportovních aktivitách, které organizuje pro větší okruh přátel.

Tomáš: akademický malíř, 2 dcery 5 let. K rozchodu došlo, když jim byly tři roky. Svým povoláním si nevydělá mnoho peněz, živitelkou v době trvání manželství byla manželka. Zato má ale hodně volného času. Kontakty s dětmi se nyní realizují každý druhý víkend, někdy se za nimi zastaví i v týdnu. Těsně po rozchodu mu matka bránila v kontaktu s dcerami, vídal je méně. Nyní se situace uklidnila a oba rodiče respektují dohodu. Společný čas s dětmi tráví sám, ve svém ateliérovém bytě nebo na venkově na chatě. Dcery s ním zůstávají celý víkend. Pokud s nimi není, neustále jim telefonuje, píše jim dopisy, které si přečtou později, kreslí obrázky. Jeho vztah s matkou dětí je napjatý, stále se bojí, že mu je přestane „půjčovat“. Po narození dětí s nimi byl na rodičovské dovolené, pečoval o ně, nyní těžce nese, že se s nimi nemůže vídat každodenně.

Václav: vedoucí prodeje, syn 8 let, v době rozvodu mu byly 4 roky. Nyní je znovu ženatý a má dvouletého syna. S první manželkou rekonstruoval dům, ze kterého ji po rozvodu vyplatil, ona si koupila byt v Brně, kde nyní žije s novým partnerem. Syna vídá jednou za 14 dní plus každé pondělí, kdy s ním chodí na tréninky. Snaží se mu dát mužský model, i když si uvědomuje, že jeho výchovné působení je nutně omezené; věnuje se s ním hlavně sportu.

Vít: manažer a majitel střední firmy, dcery 21, 17 (rozchod v 14ti a 10ti letech), s novou partnerkou syn 5 let; vysokoškolské vzdělání. Bývalá partnerka je administrativní pracovnice. Nesdílí s dětmi společnou domácnost, ale vídá se s nimi velmi často – minimálně každý druhý den alespoň několik hodin. S manželkou se dohodli na společné péči. Stýká se s nimi buďto sám nebo s matkou dětí, dcery a syn se ale navzájem neznají. Čas tráví aktivitami dětí – vozí je autem, kam potřebují, často společně nakupují. Občas se stýkají v domě matky; nikdy u sebe doma. Děti nezůstávají u něj doma přes noc, Vít udržuje v chodu obě domácnosti a sám do nich dochází, ani s novou partnerkou nežije ve společné domácnosti. Vztah s matkou dcer byl po rozchodu napjatý, ale uklidnil se. Stále ještě nejsou rozvedeni. On, bývalá a nová partnerka s dětmi bydlí v okruhu 15 km.

Vladimír: pojišťovací agent, dcera 19, syn 11 let (v době rozchodu 5 a 13 let). Vladimír má VŠ vzdělání. Syna má ve vlastní výhradní péči, dcera zůstala v péči manželky. Synovi se více věnoval už před rozchodem, manželka pracovala v Německu jako zdravotní sestra a byla doma jen o víkendech. Po rozchodu velmi usiloval o jeho svěření do vlastní výhradní péče. Nyní se ale nebrání tomu, aby syn odjel na půl roku či na rok a žil nějaký čas s ní v Německu, pokud bude chtít.

Vojtěch: železničář, syn 17, dcera 13 let. Je rozvedený již 10 let, manželství trvalo celkem 8 let. V době trvání manželství pracoval na turnusy, takže vždy několik dní nebyl doma a několik dní byl a přebíral i péči o domácnost. V době rozvodu bylo synovi 7 let a dceři 3 roky. Manželka bránila kontaktům s dcerou, se synem se vídal 5x až 10x do roka na delší čas. Syn jezdil za ním do Prahy na prázdniny, nebo on za ním na pár dní (do vzdálenosti cca 200 km). S dcerou se nevídal, ale psali si dopisy, posílal jí dárky.

Zbyněk: lékař, dcera 12, syn 11 let (v době rozchodu 8 a 9 let). Bývalá manželka je také lékařka. S dětmi tráví skoro polovinu veškerého času. V dohodě je stanoven každý druhý víkend a čtvrtky, kdy mohou zůstat přes noc; ve skutečnosti ale děti tráví s otcem více času, včetně společných prázdnin. Nyní tráví čas jako nová rodina – s manželkou a dalšími dvěma malinkými dětmi (jedním vlastním a druhým nevlastním); někdy si ale dělají víkend jen sami pro sebe. Dětem z prvního manželství zařídil v novém bytě vlastní dětský pokoj, často zůstávají přes noc. Nejprve bydleli s bývalou manželkou vedle sebe ve stejné ulici a otec se vídal s dětmi každý den. S bývalou manželkou mají stále konflikty. O děti byl od počátku zvyklý částečně pečovat, ale je fixovaný hlavně na dceru.

Adéla: syn 13 let, k rozchodu došlo před 3 lety. Manželství trvalo 12 let. Nyní je jí 38 let. Studovala oděvní průmyslovou školu, pracuje jako obchodní referentka, žije ve Zlíně. Iniciovala rozvod. Bývalý manžel původně žádal syna do své péče, pak si našel novou partnerku s dětmi a se synem omezil kontakty. Nyní se s ním ale opět vidá pravidelně. Adéla má nového přítele, ale nežije s ním.

Dana: synové – dvojčata 6 let. K rozchodu došlo před 1 rokem, manželství trvalo 12 let. Pracuje jako diplomovaná zdravotní sestra v pražské soukromé gynekologické ordinaci. Školu dokončovala dálkově na rodičovské dovolené. Nyní jí je 30 let. Rozchod inicioval bývalý manžel, odstěhoval se k nové přítelkyni, která má sama tři děti. Bývalý manžel se živil jako hudebník, nyní učí na konzervatoři.

Gabriela: dcera 13 let a syn 10 let. K rozchodu došlo před 9 lety. Gabriele je 36 let. Absolvovala střední školu a pracovala v administrativě. Po rozvodu začala pracovat jako uklízečka. Ona iniciovala rozchod, bývalý manžel se podle jejích slov neuměl postarat o rodinu a zadlužil se. Po rozchodu se přestěhovala ke svým rodičům, do malého bytu, kam by se se dvěma dětmi nevešla, proto dcera zůstala ve výchově otci. Mělo to tak být pouze dočasně, dcera později již nechtěla uspořádání měnit. Gabriela žije v Praze.

Hana: dcera 7 let, k rozchodu došlo před 5 lety. Nyní žije sama s dcerou a bydlí v třípokojovém bytě u rodičů. Pracuje jako dělnice v potravinářské firmě. Bývalý manžel podle jejích slov často střídal zaměstnání, zpronevěřil peníze, hrál na automatech. Nyní má krátce nového přítele. Hana žije v menším městě na Severní Moravě.

Helena: dcera 22 let, syn 16 let. K rozvodu došlo před 10 lety. Rozváděla se po třinácti letech manželství. Syn je těžce zdravotně a mentálně postižený, vyžaduje neustálou péči. Bývalý manžel tuto situaci nepřijal, a proto došlo k praktickému rozchodu. Přesto Helena zůstala v manželství ještě 5 let, aby se mohla podílet na manželově životní úrovni a pečovat o syna. Když si manžel našel novou partnerku, rozvedli se. Manžel má nyní další dítě. Pracoval jako podnikatel, nyní se jeho životní úroveň výrazně snížila. Helena v současné době pracuje jako kadeřnice 2,5 dní v týdnu. Vzhledem k synově postižení získala v Praze bezbariérový městský byt.

Jarka: dcera 11 let, syn 13 let, k rozchodu došlo před 5 lety. Její bývalý manžel trpěl maniodepresivitou, několik let před rozchodem se léčil a nepracoval a v rodině nefungoval. Jarka pracuje ve školní družině. Po rozchodu se manžel odstěhoval ke své matce, pak se odstěhoval do Anglie a nedal o sobě dlouho vědět. Byla iniciátorkou rozchodu. Žije v Brně.

Kamila: tři dcery nyní ve věku 33, 28 a 21 let, k rozchodu došlo před 15 lety. Rozváděla se po 25 letech manželství. Vystudovala filozofickou fakultu obor psychologie, nyní pracuje ve školství. Je jí 57 let. Iniciátorem rozchodu byl její bývalý manžel. Bývalý manžel pracuje jako divadelní kritik. Kamila žije v Brně.

Katka: dvě dcery ve věku 23 a 19 let. K rozvodu došlo před 7 lety. Katka absolvovala střední zdravotnickou školu s maturitou a pracuje v Ostravě v nemocnici. Iniciovala rozchod, už v té době měla nový vztah. Otec dětí se tři roky po rozvodu znovu oženil, má nyní další dítě.

Linda: syn 3 roky, k rozchodu došlo před dvěma lety. Před dvěma lety ukončila studium jazyků na VŠ, nyní pracuje v zahraničním kulturním centru v Praze, k tomu učí soukromě španělštinu. Rozchod ini-

cioval bývalý manžel, od 1,5 roku věku dítěte praktikují střídavou péči, střídají se po týdnů. Linda žije v Praze.

Marie: dva synové ve věku 15 a 12 let, k rozchodu došlo před 4 lety. Marii je 34 let. Pracuje jako učitelka na základní škole v menším městě v Severních Čechách. Bývalý manžel je podnikatel. Marie byla iniciátorkou rozchodu. Starší syn je po zánětu mozkových blan postižený, neslyší, má speciální potřeby.

Markéta: dcera 8 let, k rozchodu došlo před 4 lety. Markétě je 34 let. Pracuje jako účetní na volné noze. Bývalý partner je podnikatel, vlastní dva autobazary. Markéta iniciovala rozchod, jelikož partner dával přednost práci a o rodinu nejevil dostatečný zájem. S bývalým partnerem nebyli oddáni. Nyní má nového přítele. Bývalý partner měl syna z předchozího manželství, po rozchodu s Markétou se znovu oženil a má další dítě, přičemž jeho nová partnerka měla již dvě děti z předchozího manželství. Markéta má nového partnera, se kterým žije. Bydlí v Brně.

Nada: z prvního manželství má 14tiletou dceru a 11tiletého syna. K rozchodu došlo před 8 lety, k rozvodu před 6 lety. Nyní má s novým přítelem ročního syna, s přítelem ale nežije. Pracuje jako učitelka, školu dostudovala dálkově po rozvodu. Nyní (na rodičovské dovolené) pracuje ve školní družině na zkrácený úvazek. Rozvod inicioval bývalý manžel, který pracuje jako podnikatel ve stavebnictví. Nada žije v menším městě na Jižní Moravě.

Pavla: tři děti ve věku 15, 12 a 11 let. K rozchodu došlo před 6 lety, k rozvodu před 3 roky. Manželství trvalo dvanáct let. Pracuje jako právnička na oddělení ministerstva. Bývalý manžel je podnikatel, nyní je znovu ženatý, plánuje další děti. Nejprve po rozvodu o děti nejevil 3 roky zájem, nyní se s nimi stýká. Rozchod inicioval bývalý manžel. Ona má nyní přítele, ale „jen na občasných schůzkách“. Pavla žije v Praze.

Petra: syn 13 let, k rozchodu došlo před 9 lety. Pracuje na poště jako doručovatelka. Podle jejích slov otec nyní funguje nyní lépe než před rozchodem, i finančně pomáhá. Rozchod inicioval bývalý manžel, ona se z něj psychicky zhroutila. Bývalý manžel pracuje jako zedník. Petra žije v Brně.

Romana: dcera 19 let, syn 17 let, k rozchodu došlo před 10 lety. Od rozvodu žijí sami ve dvoupokojovém bytě. Pracuje jako kuchařka ve školní jídelně, žije sama s dětmi. Bývalý manžel začal být závislý na herních automatech a zadlužil se, nenosil domů žádné peníze. Nyní se s dětmi vidá pravidelně, ale jen krátce. Byla iniciátorkou rozchodu. Romana žije v Brně.

Simona: syn 8 let, k rozchodu došlo před 4 lety, nyní je znovu vdaná a má tříměsíčního syna. Poprvé se vdávala se ve 20ti letech, po 4 letech otěhotněla. Bývalý manžel pracoval jako dělník a jako kapelník, hrál na místních akcích, ona pracovala po třech letech dítěte jako asistentka na obecním úřadě. Manžel byl nevěrný, jedna z jeho historek trvala delší dobu a stala se důvodem k rozvodu. Sice se podle Simony nechtěl nového vztahu vzdát, ale nechtěl se ani rozvést; nakonec o rozvod požádala Simona. Po rozvodu bydlela rok u rodičů, než šel syn znovu do školky. Našla si práci v reklamní agentuře a koupila dvoupokojový byt. Momentálně je na mateřské dovolené a dokončuje si vysokou školu. Žije v okolí Zlína.

Sylva: dcera 13 let, syn 7 let, k rozchodu došlo před 3 lety. Je jí 35 let. Před rozchodem pracovala jako redaktorka časopisu a v nakladatelství. Nyní pracuje ve vzdělávací agentuře a věnuje se vzdělávání

veřejné správy. Bývalý manžel je podnikatel, po rozchodu se odstěhoval k nové partnerce, která má dvě malé děti. Byl iniciátorem rozchodu. Sylva žije v Praze.

Věra: dcera 13 let a syn 9 let, jí samotné je 39 let. K rozchodu došlo před 3 lety. Stále ale žije s bývalým manželem v jednom bytě, o který se soudně přou. Pracuje jako učitelka v základní škole. Byla iniciátorkou rozchodu. Žije v Praze.

Veronika: dcera z prvního manželství 15 let, k rozchodu došlo před 13 lety. Nyní je znovu vdaná a má s druhým manželem devítiletou dceru. Pracuje jako uklízečka, má zkrácenou pracovní dobu. Veronika žije v Praze.

Shrnutí

Tyto Sociologické studie kladou vedle sebe různé verze subjektivních sociálních realit porozvodového rodičovství a ukazují tak mnohavrstevnou povahu tohoto společenského fenoménu, který nabývá na důležitosti se zvyšujícím se počtem rozvodů a narození dětí mimo manželství.

V první a druhé kapitole autorka Radka Dudová uvádí čtenáře do problematiky porozvodového mateřství a otcovství a nastiňuje hlavní problémy, se kterými se muži a ženy jako rodiče po rozchodu či rozvodu potýkají. Představuje polohy, v jakých se o rozvodu, rodičovství po rozvodu a o neúplných rodinách hovoří ve veřejném diskurzu. Vychází z hypotézy, podle které má rozvod diametrálně odlišné dopady na matky a na otce: zatímco muži po rozvodu nejvíce trpí ztrátou společných každodenních kontaktů se svými dětmi, ženy musí čelit razantnímu snížení životní úrovně a přijmout roli hlavy neúplné rodiny. Pro muže i pro ženy tak rozvod znamená nutnost přeformulování rodičovské a celkově i osobní identity.

Ve třetí kapitole jsou představeny některé výsledky kvalitativního výzkumu otcovství po partnerském rozchodu, provedeného v letech 2005–2006. Pozornost je zaměřena na tři důležité repertoáry či rozměry otcovské role: repertoár otce jako živitele, repertoár otce jako pečovatele a repertoár otce jako blízkého dítěte. Ukázalo se, že otcové po rozvodu již nejsou živiteli rodiny jako celku, ale začínají se vnímat jako přispěvatelé do rozpočtu rodiny své bývalé partnerky. Jen někteří chápou svůj příspěvek jako peníze pro děti; většina mužů nemá adekvátní představu o finančních nárocích a potřebách svých dětí a navíc očekává, že matka bude nadále zajišťovat alespoň polovinu nákladů na děti svou vlastní pracovní aktivitou, ačkoli na ní spočívá celá odpovědnost za péči o děti. Pro repertoár otce jako pečovatele rozchod znamená ztrátu všednodenních příležitostí ke kontaktům a péči o děti. Přicházejí zejména o určité ritualizované momenty, kdy se o děti osobně starali. Po rozvodu pro mnoho z nich představuje celodenní péče o děti bez asistence jejich matky značný problém a může vést k omezení kontaktů, někteří muži ovšem dokáží využít této výhradní zodpovědnosti k vybudování nové blízkosti. Závěr této kapitoly je věnován problematice ztráty moci a kontroly, tak jak ji pociťují někteří muži po rozvodu.

Čtvrtá kapitola předkládá výsledky kvalitativního výzkumu mateřství po partnerském rozchodu, realizovaného v roce 2006–2007. Nejprve se věnuje konstrukci „neúplné rodiny“ ve výpovědích rozvedených matek. Následně analyzuje jejich ekonomickou situaci a strategie, které ženy hledají k vyřešení materiálních problémů. Matky po rozvodu se zpravidla ocitají v situaci hlavy rodiny s jedním příjmem, takže se stávají primárními živitelkami a nadále zůstávají primárními pečovatelkami. V době trvání manželství v drtivé většině podřizovaly svou pracovní dráhu a kariérní ambice zájmům své rodiny a po narození dětí nadlouho opouštěly pracovní trh. Po rozchodu buďto hledají novou práci

(pokud předtím nepracovaly) a musí se při tom vyrovnávat s projevy genderové diskriminace ze strany zaměstnavatelů, kteří je vnímají jako méně kvalitní pracovní sílu proto, že jsou ženy, matky a navrch osamělé matky; případně hledají další dílčí zdroje příjmu ve formě brigád a práce doma, tak, aby byly schopné pokrýt finanční potřeby své domácnosti. Kapitola se zabývá také problematikou mateřství a výchovy v jednorodičovské rodině, pohledem rozvedených matek na rodičovskou participaci jejich bývalých partnerů a jejich celkovým osobním hodnocením porozvodové situace.

V páté kapitole, vypracované Radkou Dudovou a Terezou Dudovou, je představen legislativní rámec rozhodování o porozvodové výchově a úpravě poměrů rodičů k nezletilým dětem. Jsou zde představena jednotlivá právní ustanovení týkající se rozhodování o svěřování do výchovy, různé možnosti uspořádání porozvodové výchovy, úprava styku dítěte s rodičem, který je nemá svěřeno do své výchovy, a instituce výživného. Zároveň jsou diskutovány hlavní problematické stránky těchto úprav a na příkladech ukázána některá úskalí rozvodových soudních případů.

Šestá kapitola, jejíž spoluautorkou je Šárka Hastrmanová, shrnuje výsledky kvalitativní sondy mezi experty, zabývajícími se rozhodováním v případech týkajících se porozvodového uspořádání výchovy. Experti se shodují v tom, že zatímco pro ženy představuje rozvod zejména riziko významného poklesu životní úrovně, pro muže představuje problém náhlá samota a ztráta každodenních kontaktů s dětmi. Poukazují na to, že většina párů přichází s dohodou, která stanovuje, že děti či dítě budou svěřeny do výhradní výchovy matce. Porozvodové uspořádání péče o děti je tak vlastně nejčastěji prodloužením stavu, který existoval již před rozvodem, kdy o děti osobně pečovala převážně matka. Podle výpovědí expertů a expertek většina mužů neprojevuje zájem o svěření dítěte či dětí do vlastní výchovy, a právě to je hlavní příčinou toho, že v 90 % případů jsou děti v ČR svěřovány do výchovy matek. Pokud ovšem o to zájem mají, musí prokázat, že budou „kvalitnějšími“ rodiči než matka, což se ukazuje jako problematické v situaci, kdy v minulosti většina péče a praktických záležitostí s ní spojených spočívala na matce.

V závěru autorka mimo jiné uvádí na pravou míru některé mýty obklopující v českém prostředí rodičovství a výchovu dětí po partnerském rozchodu. Příkladem je přesvědčení o tom, že soudy jednoznačně a automaticky zvýhodňují ve sporech o svěření do výchovy matky; dále představa, že všichni muži po rozvodu ztrácí o své děti jakýkoli zájem; přesvědčení mnoha mužů, že matky obecně brání otcům po rozvodu v přístupu ke společným dětem, aby je tím potrestaly za domnělé křivdy; či přesvědčení o tom, že rozvod je pro ženy ekonomicky výhodný. Tyto (a další) stereotypní předpoklady se totiž ve světle výsledků výzkumů ukazují jako neopodstatněné.

Summary

This study contrasts the various subjective social realities of parenthood after divorce and reveals the multifaceted nature of this social phenomenon, which is gaining in importance as the number of divorces and children born outside marriage rises.

In Chapters One and Two of this study, the principal author, Radka Dudová, introduces readers to the issue of motherhood and fatherhood after divorce and to the main problems that men and women as parents must deal with after divorce or separation. She looks at the ways in which divorce, post-divorce parenting, and 'incomplete' families are discussed in public discourse. She works with the hypothesis that the effects of divorce on mothers and fathers are diametrically different: while after divorce men suffer from the loss of everyday contact with their children, women are faced with a dramatic decline in their standard of living and must assume the role of head of a lone-parent household. For men and women, divorce necessarily requires that they reformulate their parental and even their personal identity.

Chapter Three contains some of the results of a qualitative study of fatherhood after divorce, which was conducted in 2005-2006. Attention is focused on three important repertoires or dimensions of the paternal role: the repertoire of father as breadwinner, the repertoire of father as caregiver, and the repertoire of father as the child's friend. It was found that after divorce fathers are no longer the breadwinners for the family unit and instead begin to see themselves as contributing to the family budget of their former partner. Only some of them view their contribution as money that is intended to support their children; most men do not have a clear idea of the financial expense and needs of their children, and they moreover expect that the mother will continue to cover at least half the costs connected with their children out of her own employment income, even though the mother is also left with full responsibility for caring for the children. For the caregiver-father, divorce signifies a loss of the everyday opportunities for contact with and caring for their children. They especially lose out on those ritual moments that they used to spend caring personally for their children. After divorce, for many of them, providing children with full-time care, without the assistance of the mother, represents a serious problem, and it can lead to reduced contact between fathers and children, but some men are able to take advantage of this exclusive responsibility to build a new relationship. The conclusion of this chapter concentrates on the problem of the loss of power and control that some men sense after divorce.

Chapter Four presents the results of a qualitative survey of motherhood after divorce, which was conducted in 2006-2007. It looks first at how the 'incomplete family' is represented in the statements of divorced mothers. This is followed by an analysis of the economic situation of divorced mothers and the strategies that women use to solve their material difficulties. After divorce mothers usually find themselves in the position of head of the family with a single income, so they become the

primary breadwinners while simultaneously remaining the primary caregivers. During the marriage in most cases women subordinate their career and career ambitions to the interests of their family, and after the birth of their children exit the labour market for a time. After divorce they either look for a new job (if they were not working before), while having to cope with gender discrimination on the part of employers who view them as lower quality labour because they are women, mothers, and on top of that also single mothers; or they look for other supplementary sources of income through part-time work or working from home, so that they can cover the financial needs of their household. This chapter also looks at the problem of being a mother and raising children in a single-parent family, at the parental participation of the former partners as viewed by the divorced mothers, and at the women's overall personal assessment of the post-divorce situation.

Chapter Five, co-authored by Tereza Dudová, presents the existing legislation governing decisions about the post-divorce custody and care of children and parent-child relationships after divorce in the case of children who are minors. Individual legal provisions are introduced relating to decisions about child custody, various child care arrangements after divorce, contact between the child and the parent that does not have custody of the child, and alimony. Also discussed are the main contentious aspects of these legal provisions and examples are presented that illustrate some of the shortcomings of divorce case proceedings.

Chapter Six, co-authored by Šárka Hastrmanová, summarises the results of quantitative surveys conducted among experts on the subject of determining arrangements of child care and custody after divorce. The experts share the view that for women divorce primarily represents the risk of a decline in the standard of living, while for men it involves the problem of sudden isolation and a loss of everyday contact with children. They note that most couples reach an agreement stipulating that after the divorce the mother will have full custody of the children. Child care arrangements after divorce are usually just an extension of the arrangements that existed before the divorce, where it was the mother who primarily looked after the children herself. According to the statements of experts, most men express no interest in having custody of the child or children, and that is the main reason why in 90% of cases in the Czech Republic mothers are granted custody of the children. If a father is interested in retaining custody of his children, he must demonstrate that he will be a 'better' parent than the mother, which proves difficult if in the past most of the care and practical tasks connected with child care were performed by the mother.

In the conclusion the author dispels some of the myths in Czech society surrounding parenthood and raising children after a divorce. Examples of such myths are: the firm belief that judges openly and automatically favour mothers in custody disputes; the idea that after divorce fathers lose interest in their children; the belief shared by many men that mothers generally try to prevent fathers from seeing their children in order to punish them for a supposed injustice; or the conviction that divorce is financially advantageous for women. These (and other) stereotypical assumptions proved to be unsubstantiated in the light of the results of the research.

Zusammenfassung

Die vorliegenden soziologischen Studien stellen verschiedene Versionen subjektiver sozialer Realitäten der Elternschaft nach Scheidung nebeneinander und zeigen so die vielschichtige Natur dieses gesellschaftlichen Phänomens, das mit der steigenden Scheidungsrate und der wachsenden Anzahl an Kindern, die außerhalb der Ehe geboren werden, immer mehr an Bedeutung gewinnt.

Im ersten und zweiten Kapitel führt Radka Dudová den Leser in die Problematik der Mutter- und Vaterschaft nach der Scheidung ein und zeigt die wichtigsten Probleme auf, denen Männer und Frauen nach Scheidung oder Trennung begegnen. Sie stellt die Ebenen vor, in denen in der öffentlichen Diskussion über Scheidung, Elternschaft nach der Scheidung und unvollständige Familien gesprochen wird. Die Autorin geht von der Hypothese aus, dass sich Scheidung grundverschieden auf Mütter und Väter auswirkt: während Männer nach einer Scheidung am meisten unter dem Verlust des täglichen Kontakts mit ihren Kindern leiden, müssen Frauen mit der rapiden Verschlechterung des Lebensstandards klarkommen und die Rolle des Familienoberhauptes annehmen. Für Männer wie für Frauen bedeutet eine Scheidung damit die Notwendigkeit, ihre Identität als Eltern und auch die persönliche Identität neu zu formulieren.

Im dritten Kapitel werden Ergebnisse einer in den Jahren 2005-2006 vorgenommenen qualitativen Untersuchung der Vaterschaft nach Trennung der Partner vorgestellt. Die Aufmerksamkeit wird dabei auf drei wichtige Dimensionen der Vaterrolle gelenkt: der Vater als Ernährer, der Vater in seiner Fürsorge und der Vater als eine dem Kind nahe stehende Person. Die Untersuchung zeigte, dass Väter nach der Scheidung nicht mehr Ernährer der Familie als Ganzer sind, sondern sich zunehmend als Beitragszahler der Familien ihrer Ex-Partnerinnen sehen. Nur wenige begreifen ihren Beitrag als finanziellen Beitrag für die Kinder; die meisten Männer haben keine adäquate Vorstellung von den finanziellen Ansprüchen und Bedürfnissen ihrer Kinder und erwarten überdies, dass die Mutter mindestens die Hälfte der Erziehungskosten durch eigene Arbeit aufbringt, obwohl sie die gesamte Verantwortung für die Kinderfürsorge trägt. Für den Vater in seiner Fürsorgerolle bedeutet die Scheidung den Verlust des täglichen Kontaktes und der täglichen Fürsorgemöglichkeiten. Die Väter verlieren damit bestimmte ritualisierte Momente, in denen sie sich persönlich um ihre Kinder kümmern. Nach der Scheidung stellt eine ganztägige Fürsorge ohne Assistenz der Mutter für viele Väter ein großes Problem dar, das bis zur Einschränkung der Kontakte führen kann; andere Väter sind jedoch auch in der Lage, diese ausschließliche Verantwortung zum Aufbauen einer größeren Nähe zum Kind zu nutzen. Der Schluss dieses Kapitels ist der Problematik des Macht- und Kontrollverlusts gewidmet, den einige Männer nach der Scheidung erleben.

Im vierte Kapitel werden die Ergebnisse einer in den Jahren 2006-2007 realisierten qualitativen Untersuchung der Mutterschaft nach Trennung der Partnerschaft vorgestellt. Dabei wird zunächst die Konstruktion der „unvollständigen Familie“ in den Aussagen der geschiedenen Mütter erörtert. Anschließend wird deren wirtschaftliche Lage analysiert sowie die Strategien erörtert, die geschiedene Mütter zur Lösung materieller Probleme einschlagen. Nach der Scheidung sind Mütter meist in der Situation des Familienoberhauptes mit nur einem Einkommen, wobei ihnen auch weiterhin die primäre Fürsorge obliegt. Während der Ehe ordneten sie ihre berufliche Laufbahn und Karriereambitionen meist den Interessen ihrer Familien unter und verließen nach der Geburt ihrer Kinder für lange Zeit den Arbeitsmarkt. Nach der Trennung suchen sie meist entweder eine neue Arbeit (sofern sie zuvor keine Anstellung hatten) und müssen dabei mit Äußerungen der Gender-Diskriminierung von seiten der Arbeitgeber klarkommen, die sie als weniger qualifizierte Arbeitskräfte ansehen, da sie Frauen, Mütter und noch dazu alleinerziehende Mütter sind; eventuell suchen sie auch andere Einkommensquellen in Form von kurzfristigen Arbeitsverhältnissen oder Heimarbeit, um die finanziellen Bedürfnisse ihrer Familien befriedigen zu können. Das Kapitel befasst sich auch mit der Problematik der Mutterschaft und Erziehung in Familien mit nur einem Elternteil, mit dem Standpunkt geschiedener Mütter zur elterlichen Partizipation ihrer ehemaligen Partner und mit der persönlichen Gesamteinschätzung ihrer Situation nach der Scheidung.

Im fünften in Zusammenarbeit mit Tereza Dudová verfassten Kapitel wird der gesetzliche Rahmen des Sorgerechts und der Regelung der Beziehungen zwischen Eltern und minderjährigen Kindern nach der Scheidung vorgestellt. Erörtert werden die einzelnen gesetzlichen Bestimmungen zur Anvertrauung des Sorgerechts, die verschiedenen Gestaltungsmöglichkeiten der Erziehung nach einer Scheidung, die Regelung der Beziehung zwischen Kind und nicht sorgeberechtigtem Elternteil sowie das Institut der Alimente. Gleichfalls werden die Hauptprobleme dieser Regelungen diskutiert, und anhand von Beispielen werden bestimmte Probleme gerichtlicher Scheidungsverfahren aufgezeigt.

Das sechsten Kapitel, dessen Koautorin Šárka Hastrmanová ist, fasst die Ergebnisse qualitativer Umfragen unter Experten, die sich mit der Entscheidungsfindung hinsichtlich des Sorgerechts befassen, zusammen. Die Experten sind sich darin einig, dass während eine Scheidung für die Frau insbesondere das Risiko einer erheblichen Verringerung des Lebensstandards mit sich bringt, für den Mann das Hauptproblem im plötzlichen Verlust des täglichen Kontaktes mit den Kindern besteht. Gleichfalls weisen sie darauf hin, dass die meisten Paare eine Einigung vorlegen, der gemäß die Kinder dem ausschließlichen Sorgerecht der Mutter anvertraut werden. Die Sorgerechtsregelungen sind damit meist im Grunde genommen eine Fortsetzung des Stands vor der Scheidung, bei dem die Kinder überwiegend von der Mutter erzogen wurden. Nach Expertenmeinung äußern die meisten Männer kein Interesse an einem Sorgerecht, und gerade dies ist der Hauptgrund dafür, dass in Tschechien in 90 % der Fälle die Mutter das Sorgerecht erhält. Wenn der Mann jedoch am Sorgerecht interessiert ist, so muss er nachweisen, dass er für die Elternschaft „qualifizierter“ ist als die Mutter, was meist recht problematisch ist, da die Fürsorge und die damit verbunden praktischen Angelegenheiten in der Vergangenheit meist von der Mutter übernommen wurden.

Am Schluss berichtet die Autorin unter anderem gewisse Mythen, die in Tschechien oft mit Elternschaft und Kindererziehung nach Trennung der Partnerschaft einhergehen. Ein Beispiel ist die Überzeugung, dass die Gerichte in Sorgerechtsstreitigkeiten eindeutig und automatisch die Mutter bevorzugen; des weiteren die Vorstellung, dass alle Männer nach der Scheidung jegliches Interesse an ihren Kindern verlieren; die Überzeugung vieler Männer, dass Mütter nach der Scheidung den Vätern

im Allgemeinen den Zugang zu den gemeinsamen Kindern verwehren, um sie so für vermeintliche Verletzungen zu bestrafen; oder auch die Überzeugung, dass eine Scheidung für Frauen wirtschaftlich vorteilhaft ist. Diese (und weitere) stereotype Annahmen erweisen sich im Lichte der Forschung als unbegründet.

O autorkách

Mgr. Radka Dudová, Ph.D.

radka.dudova@soc.cas.cz

Vystudovala sociologii na FF UK a studium ukončila v roce 2007 obhajobou doktorské disertační práce *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. V Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., působí od září 2001. Ve své odborné práci se zaměřuje na problematiku změn v současné rodině, zejména v postavení žen a mužů v rodině, na vznik nových typů rodinného soužití a nových rodinných strategií. Od roku 2005 je řešitelkou projektu „Rodičovství po partnerském rozchodu – rodičovské role a identity rozvedených matek a otců“ (GA AV ČR) a projektu „Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života“ (MPSV).

Mgr. Tereza Dudová

Vystudovala Právnickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně a v současné době vykonává čekatel-skou praxi pro výkon funkce státního zástupce na Okresním státním zastupitelství v Táboře.

Šárka Hastrmanová

Studentka 5. ročníku Sociologie na Filozofické fakultě UK v Praze. V oddělení Gender & sociologie SOÚ AV ČR, v.v.i., pracuje jako odborná pracovnice od začátku roku 2007 v rámci projektu „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti“. Při svém studiu se zaměřuje především na sociologii sídel.

Sociologické studie/Sociological Studies

- SS 06:14 A. Křížková (ed.), J. Bierzová, M. Čermáková, H. Hašková, H. Maříková: Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita; 140 s.
- SS 06:13 H. Hašková: Tři generace bezdětných mužů a žen v české společnosti; 100 s.
- SS 06:12 M. Tuček (ed.), I. Bayer, L. Gatnar, P. Machonin, M. Sedláčková, J. Šafr, O. Špaček: Soudržnost společnosti z pohledu české veřejnosti; 200 s.
- SS 06:11 K. Čada, A. Červinková, M. Linková, D. Řeháčková, T. Stöckelová: Věda jako věc veřejná: vědní politiky a média; 75 s.
- SS 06:10 Y. Leontiyeva (ed.), P. Ezzeddine-Lukšíková, T. Hirt, M. Jakoubek, J. Kocourek, L. Pažejová: Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové); 96 s.
- SS 06:9 J. Šafr: Social Standing and Lifestyle in Czech Society; 70 s.
- SS 06:8 G. Šamanová, M. Škodová, J. Vinopal: Obraz vědy v českém veřejném mínění; 110 s.
- SS 06:7 J. Šafr, M. Sedláčková: Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření; 93 s.
- SS 06:6 L. Linek, Š. Pecháček: Základní charakteristiky členské základny KDU-ČSL; 48 s.
- SS 06:5 D. Hamplová (ed.), K. Zeman, B. Řeháková, V. Polášek, E. Soukupová: Mímomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti; 92 s.
- SS 06:4 H. Hašková (ed.), P. Šalamounová, H. Víznerová, L. Zamykalová: Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě; 153 s.
- SS 06:3 P. Rakušanová, B. Řeháková: Participace, demokracie a občanství v evropském kontextu; 80 s.

- SS 06:2 Z. Vajdová, D. Čermák, M. Illner: Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990; 108 s.
- SS 06:1 Z. R. Nešpor, J. Večerník (eds.): Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie; 278 s.
- SS 05:06 J. Stachová: Občanská společnost v regionech České republiky; 51 s., 71 Kč
- SS 05:05 P. Rakušanová: Civil Society and Participation in the Czech Republic; 47 s., 113 Kč
- SS 05:04 A. Křížková (ed.), R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková: Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie; 91 s., 156 Kč
- SS 05:03 T. Kostecký, J. Vobecká (eds.): Regionální elity 2004; 152 s., 150 Kč
- SS 05:02 T. Kostecký: Political Behavior in Metropolitan Areas in the Czech Republic between 1990 and 2002 – Patterns, Trends, and the Relation to Suburbanization and Its Socio-Spatial Patterns; 104 s., 206 Kč
- SS 05:01 B. Řeháková: Measuring Value Orientations with the Use of S.H. Schwartz's Value Portraits; 47 s., 113 Kč
- SS 04:11 J. Černý, M. Sedláčková, M. Tuček: Zdroje utváření skupinových mentalit v České republice po roce 1989; 101 s., 121 Kč
- SS 04:10 M. Hájek (ed.): Hierarchy as the Strength and Weakness of Communist Rule. The Legacy of Communist Rule IV: A Volume of Papers from the Seminar Held in Prague on September 11–12, 2003; 167 s., 187 Kč
- SS 04:09 K. Vlachová, B. Řeháková: Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie; 39 s., 71 Kč
- SS 04:08 A. Křížková: Životní strategie podnikatelek a podnikatelů na přelomu tisíciletí; 63 s., 112 Kč
- SS 04:07 J. Chaloupková, P. Šalamounová: Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě; 60 s., 94 Kč
- SS 04:06 D. Hamplová: Životní spokojenost: rodina, práce a další faktory; 43 s., 81 Kč
- SS 04:05 Z. R. Nešpor (ed.): Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství; 115 s., 114 Kč

- SS 04:04 J. Večerník: Structural Tensions in the Interface between the Labour Market and Social Policy in the Czech Republic; 87 s., 116 Kč
- SS 04:03 T. Kostecký, D. Čermák: Metropolitan Areas in the Czech Republic – Definitions, Basic Characteristics, Patterns of Suburbanisation and Their Impact on Political Behaviour; 57 s., 148 Kč
- SS 04:02 S. Pikálková (ed.): Mezinárodní výzkum násilí na ženách – Česká republika / 2003: příspěvek k sociologickému zkoumání násilí v rodině; 152 s., 191 Kč
- SS 04:01 L. Linek: Volby do Evropského parlamentu 2004 – analýza volební účasti a stranické podpory v České republice; 73 s., 109 Kč

Sociologický datový archiv (SDA) je pracoviště Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Jeho hlavním cílem je uchování a zpřístupnění elektronických datových souborů z projektů sociologického výzkumu pro jejich další použití v akademickém výzkumu a při výuce. Mezi další cíle archivu patří podpora sekundární analýzy dat ze sociologických výzkumů a podpora pro speciální výzkumné projekty. SDA je členem Evropské rady sociálně vědních datových archivů CESSDA.

SDA na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz/>

- přístup k datům ze sociologických výzkumů: Elektronický katalog dat obsahuje základní informace o výzkumných projektech, datových souborech a jejich proměnných a dotazníky a kódovníky v elektronické podobě. Datové soubory z archivu je možné objednat a získat prostřednictvím Internetu, vybrané datové soubory jsou přístupné „on-line“ bez předchozí objednávky. Data jsou poskytována ve formátu pro SPSS, případně v dalších formátech vhodných pro statistické zpracování dat.
- vybrané publikace Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.: Řada publikací je dostupná „on-line“ v elektronické podobě, další je možné prostřednictvím Internetu objednat.
- adresář internetových odkazů z oblasti sociálních věd: Adresář www.odkazy.net na další zdroje sociálních dat a užitečné informace z oblasti sociálních věd.

Data a výzkum — SDA Info, recenzované odborné periodikum

SDA Info se věnuje problematice sekundární analýzy sociologických dat: poskytuje přehled o datových službách, přináší informace o výzkumných projektech a zabývá se metodologií analýzy dat. Bulletin vychází nepravidelně od roku 1999 a je distribuován zdarma na cca 200 adres z oblasti sociálního výzkumu, univerzit a médií. Zaslání je možno zajistit v Sociologickém datovém archivu na výše uvedené adrese. Starší čísla jsou dostupná v elektronické podobě na Internetu: <http://archiv.soc.cas.cz/czech/bull-cz.phtml>

SDA SOCIOLOGICAL DATA ARCHIVE

Institute of Sociology, Jilská 1, 110 00 Praha 1; tel. 221 183 231; fax 222 221 658

e-mail: archiv@soc.cas.cz; Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

SDA collects computerised data files from sociological surveys. Its main objective is to make Czech sociological data publicly available for academic, educational and other non-commercial purposes. Other activities of the Archive include the promotion of data dissemination and secondary analysis, and support for special research projects. SDA is a member of the CESSDA (Council of European Social Science Data Archives). An electronic data catalogue and access to services is provided via the Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 221 183 231, fax: 222 221 658, e-mail: archiv@soc.cas.cz, Internet: <http://archiv.soc.cas.cz>

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem Akademie věd ČR, v.v.i.

V jednotlivých číslech naleznete:

- stati zabývající se otázkami teoretické sociologie
- stati o transformaci střední a východní Evropy
- články z příbuzných oborů, jako je sociální politika, politická sociologie, demografie, regionální rozvoj, gender, sociální práce apod.
- překlady zajímavých textů zahraniční provenience
- přehledové stati
- metodologické články
- studentské práce
- recenze, anotace, informace o dění v sociologické obci, zprávy z konferencí a další zajímavosti

Časopis je citován v Current Contents/Social&Behavioral Sciences (CC/S&BS), v počítačové databázi Social SciSearch a v aktuálních oznámeních Research Alert, publikacích Institute of Scientific Information (ISI), USA.

Obsah časopisu (od roku 1993) je uveřejněn na internetu na URL <http://sreview.soc.cas.cz>
Vychází 6 x ročně (4 x česky, 2 x anglicky).

Cena jednoho výtisku je od roku 2007 75 Kč bez DPH. Předplatné na rok je 450 Kč.

Informace o předplatném a objednávky vyřizuje:

Sociologický časopis/Czech Sociological Review - redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1,

tel. +420 222 221 761, +420 221 183 217, fax +420 222 220 143

e-mail: sreview@soc.cas.cz, prodej@soc.cas.cz

Sociologická knihovna

Knihovna vznikla oddělením od Knihovny Filozofického a Sociologického ústavu AV ČR, která byla zničena povodní v létě 2002. Po dlouhé době, která byla vyplněna snahou o náhradu velkých ztrát na knižním fondu způsobených povodní a budováním nových prostor v přízemí budovy Sociologického ústavu AV ČR v Jilské ulici, se zejména díky darům mnoha domácích i zahraničních jednotlivců i institucí podařilo nově vybudovat samostatnou Sociologickou knihovnu. Je koncipována jako moderní oborová knihovna a má sloužit jak vědeckým pracovníkům, tak studentům a široké akademické veřejnosti. Dary a příspěvky na její další budování jsou vítány. V souvislosti s otevřením nové knihovny v dubnu 2004 vydal Sociologický ústav AV ČR publikaci, která zachycuje její budování od povodní až k jejímu zpřístupnění veřejnosti v dubnu 2004.

Kde nás najdete?

V centru Prahy v blízkosti metra B – stanice Národní třída, v budově Sociologického ústavu Akademie věd ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: +420 222 221 753,
221 183 111 (provolba)
fax: +420 222 220 143
e-mail: socmail@soc.cas.cz
URL: <http://www.soc.cas.cz>

Otevírací doba:

pondělí – čtvrtek 9–18 hodin
pátek 9–14 hodin

Kontakty:

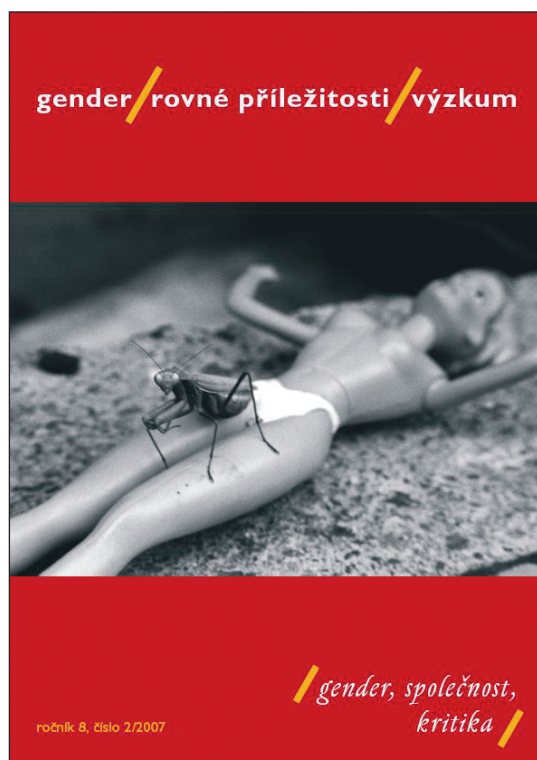
Mgr. Nela Hesová — tel. 221 183 568, Nela.Hesova@soc.cas.cz
Ing. Eva Mikolášová — tel. 221 183 568, Eva.Mikolasova@soc.cas.cz
Mgr. Radka Taucová — tel. 221 183 567, Radka.Taucova@soc.cas.cz
Studovna: tel. 221 183 569, knihovna@soc.cas.cz

Gender, rovné příležitosti, výzkum

Ročník 8, číslo 2/2007

Časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* vychází v rámci projektu *Podpora společenské akceptace a efektivního prosazování genderové rovnosti ve veřejné sféře* financovaného programem Podpory projektů cíleného výzkumu AV ČR (reg. č. S700280503).

Druhé číslo osmého ročníku časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum* nemá sice jednotnou tematickou linii, jak bylo zvykem v minulých letech, nicméně jejich společné pojitko představuje analýza a kritika společenských procesů a fenoménů z genderové perspektivy.

V rubrice *gender* Vám nabízíme článek Marcela Tomáška o proměnách blízkých vztahů a forem integrace v české společnosti. Článek Marty Kolářové se věnuje protestům sociálních hnutí proti globalizaci a feministickému diskursu v rámci těchto protestů.

Články zařazené v následující rubrice tvoří určitý tematický blok věnující se reflexi komunistické minulosti u nás. Hana Hašková představuje historický vývoj institucí péče o děti a jejich odlišné interpretace v závislosti na proměnách společenské diskuse ohledně role muže a ženy ve společnosti. Michaela Potančoková analyzuje společenský diskurs ve vztahu k plánovanému rodičovství a používání antikoncepčních metod pro kontrolu počtů v bývalém Československu. Ivan Vodochodský na základě analýzy sekundární literatury rozkrývá obraz genderové struktury společnosti před rokem 1989 tak, jak byl badatelkami ze střední a východní Evropy na začátku 90. let prezentován zahraničnímu publiku.

V rubrice *výzkum* otiskujeme dva články věnující se mezinárodnímu srovnání. Časopis Vám rovněž přináší informace o konferencích a seminářích, ať již s genderovým, nebo obecněji společenským zaměřením.

Aktuální číslo i všechna předchozí čísla najdete na adrese <http://www.genderonline.cz>

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007.

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz nebo oddělení *Gender a sociologie*, tel.: 222 220 924, e-mail: Eva.Nechvatalova@soc.cas.cz

Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i.: <http://publikace.soc.cas.cz/>

Naše společnost

časopis Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.

Recenzovaný časopis, který se primárně zaměřuje na oblast výzkumu veřejného mínění a jeho výsledků, a to s důrazem na širší mezioborové souvislosti i aktuálnost témat. Analytické stati čerpají zejména z dat z kontinuálního šetření veřejného mínění CVVM.

Časopis vychází dvakrát ročně, je distribuován zdarma. Elektronickou verzi a další informace naleznete na <http://www.cvvm.cas.cz/>

Marcela Linková (ed.), Hana Havelková,
Drahomíra Kraťková, Jana Motyková,
Tereza Stöckelová, Soňa Štrbáňová, Hana Tenglerová

Trans/formace: gender, věda a společnost

Publikace vznikla v rámci mezinárodního projektu WS Debate a svým zaměřením přispívá k diskusi o postavení žen v české vědě. Problematiku rovných příležitostí pro muže a ženy nepředstavuje tradičním prizmatem nedostatku lidských zdrojů a důležitosti žen pro ekonomický rozvoj Evropy, i když tyto dva aspekty jsou samozřejmě klíčové z hlediska prosazování otázky rovnosti mužů a žen na politické úrovni. Důležité je, že problematiku zasazuje do širších rámců historického a sociálně-ekonomického rozvoje, což umožňuje uchopit problém nízkého zastoupení žen ve výzkumu a vývoji v rámci celospolečenského nastavení rolí žen a mužů a poukázat na poměrně krátké trvání tohoto uspořádání rolí, které však většina z nás vnímá jako „tradiční“ a neměnné.

Rozsah publikace je 62 stran.

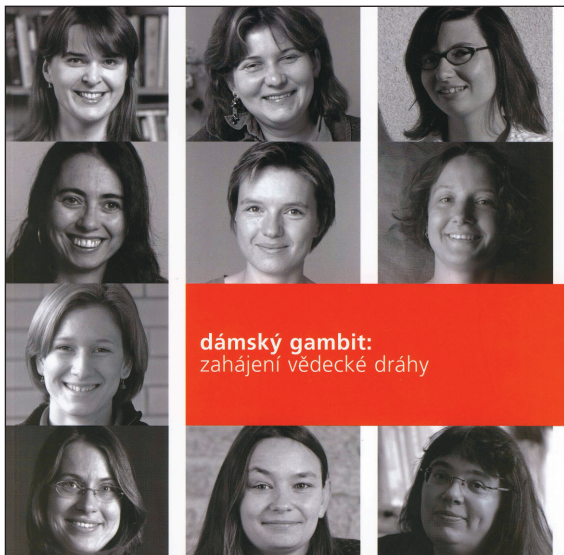
Více informací viz: <http://www.zenyaveda.cz/>

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007.

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i.: <http://publikace.soc.cas.cz/>

Barbora Tupá (ed.)

Dámský gambit: zahájení vědecké dráhy

Kniha přináší deset rozhovorů s mladými badatelkami na počátku jejich vědecké dráhy. Vychází z projektu Talentky, který v roce 2005 zahájilo Národní kontaktní centrum – ženy a věda Sociologického ústavu AV ČR. Cílem publikace je představit začínající badatelky, jejich úspěchy ve vědě a jejich strategie skloubení práce a rodiny.

Rozsah publikace je 89 stran.

Kateřina Šaldová (ed.)

CESTY LABYRINTEM

O vědecké profesi, soukromém životě a jejich propojování

Publikace Cesty labyrintem nabízí souhrn dosud sebraných a vypracovaných analýz, které provedlo NKC-ŽV, na téma slaďování a propojování soukromého a pracovního života. Najdete zde zprávu z mezinárodní konference, analýzu institucionálních bariér i pohled na téma z perspektivy jednotlivého vědce/vědkyně. Součástí je i kapitola mapující stav po konferenci Cesty labyrintem: proč je stále tak málo žen ve vědě, která se konala na podzim roku 2005.

Rozsah publikace je 54 stran.

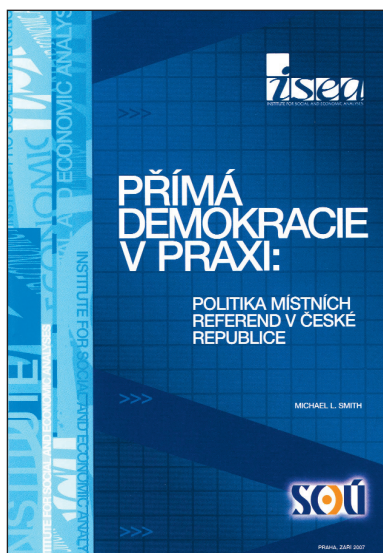
Více informací viz: <http://www.zenyaveda.cz/>

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007.

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i.: <http://publikace.soc.cas.cz/>

Michael L. Smith

Přímá demokracie v praxi: politika místních referend v České republice

Struktura této studie stojí na analýze podmínek úspěšnosti a neúspěšnosti místních referendových kampaní v jedné zemi, na jejímž základě jsou vyslovena obecnější tvrzení o místní referendové politice u jednoho referendového typu: střední Evropy jako celku. Studie je organizována podle jednotlivých fází referendové kampaně (se zaměřením na úspěšnost a neúspěšnost referenda v každé fázi). Autor poskytuje základní informace o rostoucím využití místní přímé demokracie ve střední Evropě, porovnává referendové zákony a dokládá jejich vliv na konkrétní aspekty referendových kampaní v Polsku, Maďarsku, na Slovensku a v České republice. Následně se věnuje České republice a na závěr je shrnuto zjištění o funkčnosti jednotlivých složek kampaně. Rozsah publikace je 101 stran.

Vydání a distribuce:

ISEA – Institut pro sociální a ekonomické analýzy, K Červenému vrchu 6, 160 00 Praha 6, tel. a fax: 220 612 342, e-mail: info@isea-cz.org a Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon: 222 221 761, 221 183 217-8, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Lukáš Linek, Jan Outlý, Gábor Tóka, Agnes Batory (eds.) Volby do Evropského parlamentu 2004

Publikace Volby do Evropského parlamentu 2004 zahrnuje celkem 15 studií. První tři studie se zabývají vztahem mezi voliči a politickými stranami z hlediska reprezentace. Druhá skupina studií zkoumá, co vede voliče k tomu, hlasovat určitým způsobem, a proč se voleb vůbec účastní. Třetí skupina textů analyzuje stranický systém Evropské unie a vliv voleb do Evropského parlamentu na národní stranický systém. Poslední čtyři studie se věnují volbám do Evropského parlamentu v České a Slovenské republice. Rozsah publikace je 314 stran.

Vydal Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007, ve spolupráci s Fakultou humanitních studií, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové 2007

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., Praha 2007.

Distribuce: Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143, e-mail: prodej@soc.cas.cz

Další informace o publikacích vydaných v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i.: <http://www.publikace.soc.cas.cz/>

<http://www.socioweb.cz/>

SOCIOweb
Sociologický webzín

>>> [editorial](#) >>> [teorie pro všechny](#) >>> [témata](#) >>> [aktuality](#) >>> [odkazy](#)

Vydává: Sociologický ústav AVČR - www.soc.cas.cz

editorial

Vážené čtenářky a vážení čtenáři,

I toto číslo Sociowebu reaguje na evropský rok Rovných příležitostí pro všechny a je i tentokrát zaměřeno na nerovnosti mezi ženami a muži. Téma rovnosti příležitostí, konkrétně mužů a žen coby rodičů – jejich možnosti uplatnění v rodině i na trhu práce, problematika nastavení opatření ke kombinaci práce a rodiny na různých úrovních fungování společnosti jsou jedny z mnoha témat konference „Rodičovská práce nebo rodičovská dovolená?“ Ta se uskutečnila 16. října tohoto roku pod záštitou eurokomisaře Vladimíra Špidly v hlavní budově Akademie věd v Praze a organizovalo ji oddělení Gender a sociologie SOÚ AV ČR (více viz <http://www.soc.cas.cz/articles/cz/12/3916/Vystupy-z-konference-Rodicovska-prace-nebo-rodicovska-dovolena-.html>). Právě příspěvky tohoto oddělení přednesené na konferenci tvoří osu listopadového čísla Sociowebu. Konference si kladla za cíl otevřít odbornou a tolik potřebnou veřejnou diskusi nad plánovanými změnami v české rodinné politice, poukázat na slabiny současného systému rodinné politiky a navrhnout vlastní řešení zrovnoprávnění možnosti participace žen a mužů v důležitých oblastech jejich všedního života – v rodině a práci.

kontakt

Vydává Sociologický ústav
AV ČR, v.v.i.

Šéfredaktorka:
Marta Kolářová

Redakční rada:
Daniel Čermák
Yana Leontijeva
Hana Maříková
Lukáš Novotný
Petra Rakušanová
Natalie Simonová
Eva Soukupová
Petr Šunega
Iva Štohanzlová

<http://www.soc.cas.cz/>

SOÚ Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

[english](#) [Home](#) >> [Výzkumná oddělení](#)

Gender & sociologie

Kdo jsme	Vedoucí oddělení:	Mgr. Alena Křížková, PhD.	Další informace
Projekty	Členky oddělení:	PhDr. Marie Čermáková	
Aktuality		Bc. Jana Hampeisová	Oddělení
Lidé		Mgr. Alice Červinková	řešené projekty
Hosté		Mgr. Radka Dudová, Ph.D.	ukončené projekty
Knihovna		Mgr. Hana Hašková	
Výroční zprávy		Mgr. Marcela Linková	
Odkazy		Eva Nechvátalová	
Výzkumná oddělení		PhDr. Hana Maříková	
Publikace a periodika		Mgr. Kateřina Šaldová	
CVVM		Mgr. Zuzana Uhde	
Datový archiv		PhDr. Marta Vohlídalová	
		Barbora Tupá	
		Šárka Hastrmanová	

Otcové, matky a porozvodová péče o děti

Radka Dudová, Šárka Hastrmanová

Edice Sociologické studie/Sociological Studies 07:7

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Anna Gabrielová

Návrh edice a obálka: Zdeněk Trinkewitz

Sazba: Petr Teichmann

Tisk a vazba: ERMAT Praha, s.r.o., Praha 4

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 180 výtisků

1. vydání

Praha 2007

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz